

Громадська думка про правотворення

/Інформаційно-аналітичний бюлетень на базі оперативних матеріалів/

№ 15 (140) вересень 2017

ЗМІСТ

АКТУАЛЬНА ПОДІЯ.....	2
Голова Верховної Ради України Андрій Парубій прокоментував питання ухвалення Державного Бюджету на наступний рік	2
АНАЛІТИЧНИЙ РАКУРС.....	3
Правові аспекти лібералізації візового режиму між Україною та ЄС в оцінках ЗМІ	3
ПРАВО: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА.....	6
Кібернетична безпека – пріоритет для НАТО	6
Світові кібервійни та їх роль в міждержавній політиці	11
ІНФОРМАЦІЙНА КАРТИНА МІСЯЦЯ.....	25
Основні тенденції висвітлення української тематики у іноземних ЗМІ (червень 2017)	25
ЕКОНОМІЧНІ РИЗИКИ ТА ПРОГНОЗИ.....	10
ЩОДЕННИК БЛОГЕРА	12
ДО УВАГИ ДЕРЖСЛУЖБОВЦЯ.....	44
Тематичні підбірки літератури з фондів НБУВ	44

КИЇВ 2017

АКТУАЛЬНА ПОДІЯ

Голова Верховної Ради України Андрій Парубій прокоментував питання ухвалення Державного Бюджету на наступний рік

Для збереження термінів розгляду і ухвалення Державного Бюджету на наступний рік необхідно враховувати, як і коли будуть схвалені рішення щодо запропонованих реформ: судової, медичної і пенсійної. На цьому наголосив Голова Верховної Ради України А.Парубій в інтерв'ю телеканалу «РАДА». «Ухвалюючи кожну з реформ, ми закладаємо логіку змін до проекту бюджету, ухвалюючи пенсійну реформу - ми закладаємо логіку самого бюджету», - сказав А.Парубій.

Голова Парламенту повідомив, що проект Бюджету буде поданий Урядом у терміни, передбачені законом - до 15 вересня. «Але потім нам доведеться провести кропітку і детальну роботу, щоб співставити цей проект з тими фінансовими потребами, які виникли при ухваленні реформ», - підкреслив він.

«У плані формування головного фінансового документу Держави осінь буде складною, - зазначив А.Парубій, - треба буде узгодити усі фінансові потреби для реалізації реформ, закласти їх у бюджет».

Водночас А.Парубій заявив, що «налаштований оптимістично», «перший день сесії надає цього оптимізму».

Голова Парламенту зазначив, що наступного пленарного тижня Верховна Рада України працюватиме над проектами законів, які стосуються судової реформи, потім до розгляду надійдуть пенсійна і медична реформи. «Ці дві реформи є дуже масштабними, тому спершу розглядатиметься судова, а потім всі інші», - сказав він.

За словами А.Парубія, є багато питань щодо національної безпеки, які стоять на порядку денному. Він не виключає, що у проміжку між реформами можуть розглядатися і ухвалюватися законопроекти, яких вимагає сьогодення.

«Парламент продемонстрував здатність працювати системно, ефективно, і я думаю, що всі ці плани, які є на осінь, ми зможемо реалізувати», - підкреслив Голова Верховної Ради **(Офіційний веб-портал Верховної Ради України (<http://rada.gov.ua/news/Top-novyna/148289.html>)). – 2017. – 8.09).**

АНАЛІТИЧНИЙ РАКУРС

Ю. Якименко, мол. наук. співроб. ФПУ НБУВ

Правові аспекти лібералізації візового режиму між Україною та ЄС в оцінках ЗМІ

Отримання Україною безвізового режиму з Європейським Союзом стало одним з важливих чинників зміцнення політичного авторитету влади, тим більше що по інших напрямках її успіхи до останнього часу представлялися спостерігачам не такими очевидними. У той же час, зрозуміло, що таке рішення не могло бути схвалене без зусиль в цілому ряді сфер, реформування і розвиток яких стало ключовою умовою візової лібералізації.

Для надання безвізу Україною було здійснено ряд кроків, які самі по собі могли свідчити про ефективність зусиль влади в наближенні країни до стандартів ЄС. Позитивне рішення з питання візової лібералізації стало, в тому числі, і формальним підтвердженням такої ефективності. Незважаючи на те, що всі ці заходи вимагають подальшої уваги і зусиль з боку сьогодишнього українського керівництва, виконання критеріїв плану дій щодо введення безвізового режиму залишається одним з його найважливіших політичних «активів».

Нагадаємо, виконані Україною умови стосуються сфер безпеки документів (включно з впровадженням біометричних паспортів і запуском візової інформаційної системи); контролю за кордоном; боротьби з корупцією (створення Національного антикорупційного бюро України, Спеціалізованої антикорупційної прокуратури, Національного агентства з протидії корупції, Національного агентства з повернення активів, отриманих незаконним шляхом); боротьби з організованою злочинністю і відмиванням коштів; громадського порядку і безпеки; зовнішніх відносин і прав людини. Незважаючи на деяку стурбованість з приводу успішності проведених реформ (зокрема це стосується сфери боротьби з корупцією), сьогодні ці заходи дають підставу представникам ЄС говорити про «хороші очікування» від введення безвізового режиму з Україною.

Спостерігачам доводиться констатувати, що безвіз для України – певним чином аванс з боку ЄС, хоча і аванс своєчасний. Така ситуація і визначає високу увагу в ЗМІ і політикумі до теми ризиків, з якими пов'язана лібералізація візового режиму, тим більше, що разом з безвізом передбачено і механізм його призупинення у випадку, якщо країна покаже регрес у виконанні реформ щодо безвізового плану. Втім, сьогодні, за заявами сторін, такої загрози поки немає.

Правила призупинення безвізового режиму для України передбачають, що якщо хоча б один з таких статистично контрольованих показників, як відмова у в'їзді або нелегальне перебування українців в ЄС, за два місяці в порівнянні з таким же періодом попереднього року або двома місяцями до

введення безвізового режиму покаже істотний зростання, безвізовий режим може бути припинений.

Підставою для його припинення можуть бути також незадовільна робота антикорупційних установ, за якою найближчим часом, як і за реформою ідентифікаційних документів, станом управління міграцією та дотриманням прав людини, збирається спостерігати Єврокомісія.

Відзначимо, що підвищення рівня нелегального працевлаштування українців в ЄС у зв'язку зі збільшенням міграційного потоку з країни сьогодні вважається одним з головних ризиків, що загрожують Україні скасуванням безвіза. Експерти прогнозують, що показник виявлених українських мігрантів з нерегульованим статусом у ЄС буде зростати, в тому числі за рахунок трудових мігрантів, які будуть намагатися використовувати безвізовий режим для спрощеного перетину кордону.

На це, коментуючи позитивне рішення ЄС щодо безвізу, вказав міністр закордонних справ України П. Клімкін, який закликав українців не користуватися безвізовим режимом для працевлаштування. Про те, наскільки ця проблематика серйозна, свідчать заяви багатьох експертів, які коментують наслідки введення безвізового режиму для української економіки. Хоча безвіз прямо не передбачає можливість працевлаштування українців у ЄС, прогнози щодо зростання кількості робочих мігрантів до Європи, в тому числі нелегальних, дуже поширені в ЗМІ.

Існує і інший аспект проблеми нелегального перебування українців у країнах ЄС, пов'язаний з тим, що до категорії нелегальних мігрантів можна буде зараховувати не тільки тих, у кого закінчується термін дії візи або дозволу на проживання, а й тих, хто перевищить ліміт короткострокового перебування в ЄС без візи (90 днів протягом 180-денного періоду).

Таким образом, коло актуальних проблем, пов'язаних з візовою лібералізацією і євроінтеграційними процесами багато в чому, за оцінками експертів, знаходиться в площині законодавчого забезпечення необхідних реформ. Саме питання проходження євроінтеграційних проектів в парламенті, на проблеми з яким спостерігачі вказували з самого початку діяльності поточного скликання ВР, набувають сьогодні особливого значення.

Деякі політологи кажуть, що новою темою, на якій будуть робити акцент учасники політичного процесу, може стати тема перспективи членства України в НАТО і з цієї точки зору розглядають нещодавні законодавчі ініціативи, присвячені цій темі.

В цілому, роблять висновок експерти, для української влади репутаційні придбання від введення безвізового режиму в певній мірі врівноважуються факторами ризику, які в підсумку можуть вплинути як на стан справ в українському політикумі, так і на позицію країни у зовнішньополітичному діалозі. Виправданість надання Україні безвізового режиму буде ретельно відслідковуватися європейськими інститутами і прямо залежати від успіху в проведенні реформ, зобов'язання щодо виконання яких взяло на себе українське керівництво.

В продовження теми

Власкор. НЮБ НБУВ Єва Ніколашвілі розмовляла з Богданом Ференсом, членом координаційної ради Інституту демократії та соціального прогресу

Пане Богдане, які, на вашу думку, можливості відкриває безвіз?

Це дуже позитивний етап в розвитку наших двосторонніх відносин. У нашій країні дуже часто обговорюють теми Європейської інтеграції в політичному просторі, в ЗМІ, проте нашим громадянам важко зрозуміти, що таке європейські цінності, як це жити по-європейськи. ...На моє переконання, було б корисно, якби, за допомогою співробітництва із залученням ресурсів з Європейської сторони, побудувати розвинуту інфраструктуру. Люди не можуть і не мають такого бажання поїхати в якусь країну, але якщо в них буде ходити нормальна електричка, нормальний автомобільний транспорт, хороші, якісні дороги, це і буде безпосередня інтеграція в дії.

Ви стверджуєте, що безвіз – це плюс, проте чи є якісь мінуси в даній угоді для України?

Як на мене, мінусів немає, але є певні ризики. Є переваги і є ризики, переваг набагато більше. Однією з цінностей ЄС є безперешкодне пересування. Так, наприклад, кордону між Францією і Бельгією майже немає, ти проїжджаєш і можеш зрозуміти хіба що за архітектурою, що ти в іншій країні, в цьому цінність. Ці країни мали кордони, були в стані війни, однак вони спромоглися створити спільну територію, якою можна подорожувати безперешкодно. Зараз ми поступово, досить невеликими темпами, але все ж таки просуваємося в цей Європейський простір. Ризики є завжди. Вони стосуються питань, які пов'язаних з молоддю. Вона зараз від'їзжає, навчається, наприклад, в Польщі, там створюються умови, щоб наші молоді люди там навчалися і більшість не повертається, тому ризик трудової міграції завжди був, є і залишається. За допомогою безвіза, обережно кажучи, будуть ризики міграційні. Якщо не покращиться наша внутрішньо-політична ситуація, то міграційні потоки прогнозовані для європейської сторони, вони на це розраховують. Не слід забувати, що перед тим, як надати нам статус безвізової країни, європейське співтовариство прийняло новий механізм, який називається «механізм відкриття безвізового режиму». Такого раніше не було. Для чого це? Перше – це контролювати можливі міграційні потоки, захищати себе від можливого напливу мігрантів. Друге – це досить серйозний інструмент впливу на ту чи іншу країну.

Яких наслідків варто очікувати після підписання безвізового режиму, що нас чекає в майбутньому?

Безвіз – це лише безвіз. Не потрібно з цього робити шоу. Більшість сприйняло це як формальність, адже якщо не буде підвищено заробітну плату, якість освіти, то от безвізу ти багато не отримаєш. Потрібно ставити чіткі цілі у нашій внутрішньо-політичній діяльності. Наступним кроком для України буде поглиблене співробітництво з ЄС. Можливі наслідки – це отримання безвізу з іншими країнами, які не входять до Європейського Союзу. Потрібно зосередитися на тому, щоб продовжувати внутрішні

реформи і робити їх якісно. Найбільш ефективною, на мою думку, є реформа інфраструктури. З цього потрібно розпочинати і цим серйозно займатися, тому що вона буде сприяти і торговельним відносинам, і двостороннім контактам, і поживленню економічних відносин.

З відкриттям безвізового режиму чи збільшиться потік туристів саме в Україну?

Для європейських громадян вже давно відсутній безвізовий режим. Потік туристів буде не від того, чи є безвізовий режим, а від рівня стабільності в Україні. Для більшості наша країна сіра зона, тому що у нас на Донбасі відбуваються події, анексія Криму, ці факти не сприяють потоку туристів з Європи. Проте, спортивні ігри, фестивалі, промо-компанії будуть залучати іноземців до України. Потрібно, щоб людина, яка планує відвідати Україну вже на тому етапі відчувала нормальний, готельний сервіс, доступність, розвинену інфраструктуру та комунікацію. Країна цікава для них, близька до Європи, відома і пам'ятниками і еко-системами, але недорозвинена. Розвинуте воно буде, коли можна буде подорожувати машиною, а не коли перетинаючи кордон ти не розумієш куди поїдеш, коли розсипається вся машина через дороги.

Тобто, наступний важливий крок для нашої влади – це розвинута інфраструктура?

Однозначно. І не тільки для влади, це і європейська сторона розуміє. Зараз спостерігається певне бажання реформувати законодавство в сфері транспорту, але це не так просто.

На нашому шляху буде ще дуже багато перепон, проте, Україна, невеликими темпами, але все ж рухається в бік змін.

ПРАВО: ТЕОРІЯ І ПРАКТИКА

О. Бусол, старш. наук. співроб. НЮБ НБУВ

Кібернетична безпека – пріоритет для НАТО

Проблема використання комп'ютерних технологій з метою незаконного втручання у роботу комп'ютерних систем є надзвичайно актуальною. Згідно з дослідженням страхового ринку Lloyd's of London, при одній атаці на інтернет-сервіс провайдерів та їх клієнтів, яка призведе до перебоїв роботи підприємств, світова економіка може втратити від 4,6 млрд доларів. В дослідженні наводяться усереднені цифри, так як реальний масштаб наслідків від подібних атак прорахувати складно. Якщо мова йде про велику атаку, цей показник може скласти 53,1 млрд доларів. Якщо кібератака триватиме довго і буде вражена мережа більшості організацій, то збиток може досягти 121,4 млрд доларів. Якщо при атаці буде заражена комп'ютерна мережа, якою користуються компанії по всьому світу, збиток для економіки може скласти від 9,7 млрд до 28,7 млрд доларів США.

У 2010 р. країни-члени НАТО прийняли стратегію до 2020 року,

відповідно до якої кібератаки прирівняні до військової загрози. У випадку серйозної кібернетичної атаки держави – члени НАТО можуть застосовувати зброю.

З метою посилення кібербезпеки президент США Д. Трамп 11 травня 2017 р. підписав новий указ про кібернетичний захист федеральних мереж, який має допомогти в захисті від хакерів найбільш важливих об'єктів інфраструктури США¹.

13 травня 2017 р., на зустрічі міністрів фінансів країн G7 в італійському місті Барі було заявлено, що кіберзлочинність представляє зростаючу небезпеку для економіки, і боротьба з нею повинна мати пріоритетний характер². Зустріч G7 відбулася як реагування на глобальну атаку вірусоздирника WannaCrypt у травні 2017 р., який блокує доступ до комп'ютера і вимагає за розблокування викуп в розмірі \$300 в біткоїнах, що вивела з ладу десятки тисяч комп'ютерів майже в 100 країнах³.

Генеральний секретар НАТО Йенс Столтенберг на конференції в Брюсселі наголосив: «Кібербезпека – це ще один важливий пріоритет для Альянсу: «Сьогодні ми схвалили оновлений план кіберзахисту і план дій щодо використання кіберпростору в якості оперативного середовища», «Ми вже посилили захист наших мереж, створили групи швидкого реагування на кіберінциденти і допомагаємо союзникам зміцнювати кіберзахист». В січні 2017 р. Й. Столтенберг заявив, що кількість хакерських атак на системи НАТО збільшилася в 2016 р. на 60 %.⁴

Але вочевидь, застрахуватися від усіх випадків кіберзлочинів не реально навіть такій державі як США, що приділяє цій проблемі пріоритетне місце у національній безпеці. Достатньо згадати, що під час минулорічних президентських виборів в США російські хакери зламали виборчі системи в 21 штаті⁵.

Президент і юрисконсульт транснаціональної корпорації Microsoft Бред Сміт розкритикував дії державних органів різних країн світу, особливо – Агентства національної безпеки Сполучених Штатів Америки, спрямовані на збір інформації про уразливість операційних систем великих ІТ-компаній. Гостру заяву Б. Сміт залишив на своїй сторінці в одній із популярних соціальних мереж. Згідно з його словами, вірус WannaCry, який з'явився нещодавно і в актуальний час, згідно з інформацією експертів, загрожує, принаймні, 1,3 мільйона комп'ютерних систем в усьому світі, є результатом недостатньо ефективної системи захисту даних різних органів державної безпеки. Зокрема, він говорить, що раніше дані, що збиралися ЦРУ, стали відомі завдяки WikiLeaks. Тепер така ж ситуація повторилася з викраденою у АНБ секретною інформацією. Також Б. Сміт зазначає, що на сьогоднішній

¹ Бусол О. Інформаційна безпека США: законодавче регулювання та перспективи співпраці для України / О. Бусол // Громадська думка про правотворення. – 2017. – С. 25–31.

² URL: <http://www.pravda.com.ua/news/2017/05/14/7143822/>.

³ URL: <http://news.liga.net/ua/news/world/14749525->

[kra_ni_g7_ob_dnayutsya_v_borotb_z_k_berzlochinn_styu_reuters.htm](http://news.liga.net/ua/news/world/14749525-kra_ni_g7_ob_dnayutsya_v_borotb_z_k_berzlochinn_styu_reuters.htm).

⁴ URL: <http://tyzhden.ua/News/185637>.

⁵ URL: <https://znaj.ua/world/ssha-rozkryly-masshtaby-rosijskoyi-kiberzlochynnosti>.

день діяльність таких спеціалізованих державних відомств не протистоїть кіберзлочинності, а сприяє їй.

Нагадаємо, що в травні 2017 року понад 300 тисяч користувачів у 150 країнах світу постраждали від вірусної програми – вимагача WannaCry. Її принцип дії полягає в шифруванні файлів на персональних комп'ютерах, після чого вони стають нечитабельними. Наступний крок – вірус вимагає за їх відновлення гроші: від 200 до 600 доларів⁶.

Глава Національного центру кібербезпеки (NCSC) Великої Британії К. Мартін заявив, що користувачі по всьому світу повинні бути готові до повторних кібератак з боку хакерів. Мартін К. зазначив, що попри те, що основна шкода від дій хакерів у Королівстві була нанесена на сервери медичних установ, спецслужбам відомо і про спробу атак на електронні системи інших галузей. Всього, за даними британських спецслужб, уразливими для кіберзагрози з боку вірусу WannaCry, як і раніше, залишаються близько 1,3 млн комп'ютерних систем по всьому світу. За даними NCSC, за кібератакою стояло організоване злочинне угруповання. Наразі британські спецслужби продовжують розслідування атаки. За словами глави NCSC, спецслужби мають певну інформацію про організаторів атаки, проте поки не будуть її розкривати⁷.

У США Федеральне бюро розслідувань проводить розслідування кібератаки, а саме – вірусу Petya.A, який 27 червня 2017 р. вразив комп'ютери підприємств, банків і урядових структур США і країн Європи, зокрема України, дістався окремих великих компаній Білорусі. Значної шкоди було завдано в Італії, країнах Центральної Європи та Ізраїлі. У Німеччині пошкоджена система центрального офісу компанії Nivea Beiersdorf у Гамбурзі. У Росії під атакою опинилася державна корпорація «Роснефть». 28 червня цього ж року комп'ютерний вірус-вимагач Petya.A поширився на країни Азії. В Індії через кібератаки вийшла з ладу система управління вантажами найбільшого порту країни. Програмні збої зафіксували і в Китаї, однак їхні масштаби не були настільки значними⁸.

Втім, слід зазначити, що викриття кібер-порушників відбуваються регулярно, відповідно до вчинених ними злочинів, які спричиняють мільярдні збитки державі. Нагадаємо на декількох гучних успішних операціях США по затриманню кіберзлочинців у Європі.

У Греції арештовано росіянина Олександра Вінніка, якого підозрюють у відмиванні \$4 млрд за допомогою біткоїнів. Як пише Reuters, 38-річного Вінніка арештовано в одному з найдорожчих готелів на північному узбережжі Греції за ордером США і доправлено в прокуратуру міста Салоніки. Поліція заявила, що Сполучені Штати будуть домагатися його екстрадиції. За даними американських спецслужб, О. Віннік – один із керівників віртуальної валютної біржі BTC-e, за допомогою якої відмивалися кошти, добуті кібер-злочинним шляхом. Віннік О. успішно керував біржою з

⁶ URL: <http://ua.lawyers.ua/kompaniya-microsoft-zvinuvatila-agentstvo-natsionalnoyi-bezpeki-ssha-v-spriyanni-kiberzlochinnosti.html>.

⁷ URL: <http://tyzhden.ua/News/192262>.

⁸ URL: <https://www.radiosvoboda.org/a/news/28583896.html>.

2011 року. Біржа BTC-е є одним із найстаріших і найбільш темних віртуальних обмінів валюти, яка дозволяла анонімним користувачам торгувати біткоїнами проти державних валют, таких як долар США. Як повідомили в грецькій поліції, «Арештовано видатного натхненника (mastermind) злочинної організації». В заяві правоохоронців ідеться, що з 2011 року через біржу вдалося відмити близько 4 млрд доларів.

Це один з найбільших у світі електронних майданчиків для відмивання грошей, отриманих злочинним шляхом. За даними Мін'юсту США, на BTC-е відмивалися кошти, отримані в результаті кібератак і вірусів-вимагачів, наркоторгівлі та ухилення від податків.

До сьогодні люди, які стояли за цією платформою, залишалися невідомими.

Злочинна організація, стверджує Мінюст США, мала відношення і до частини коштів, які зникли після банкрутства біткоїн-біржі Mt. Gox. В результаті зламу Mt. Gox в 2014 році було викрадено близько 850 000 біткоїнів, і як стверджують правоохоронні органи, 306 853 біткоїнів з них було переведено на гаманці, пов'язані з BTC-е.

Примітно, що одночасно з арештом О. Вінніка сама біржа BTC-е перестала працювати, повідомивши на своїй сторінці в Твіттері причину – «технічні роботи» на сайті. На даний момент біржа досі недоступна, і в останньому твіті повідомила, що «технічні роботи» триватимуть ще 5-10 днів.

У липні 2017 р. Міністерство юстиції США закрило популярний в даркнеті маркетплейс AlphaBay.

В Європі за запитом Сполучених Штатів Америки за останні дев'ять місяців було затримано щонайменше п'ять ймовірних російських хакерів⁹. Серед них – росіянин Євген Нікулін, якого заарештували в Празі в жовтні 2016 року. Офіційно звинувачений у причетності до хакерських атак на сервери соціальних мереж і файлообмінників.

Російського хакера Станіслава Лісова затримали в січні в аеропорту Барселони за підозрою у розробці вірусу, який вражає банківські комп'ютерні системи.

У квітні 2017 р. в Барселоні, Іспанія за запитом США арештовано російського хакера Петра Левашова, засновника ботнета Kelihos – мережі заражених комп'ютерів, якими можна управляти дистанційно, без відома користувачів. Левашов П. підлягає екстрадиції до США, де його чекає судовий процес. Прокурори вимагають для нього 52-річний термін за ґратами¹⁰. Також на початку липня поточного року в Латвії заарештували Юрія Мартишева і вже екстрадували в США. Влада підозрює його в електронному шахрайстві, а також заподіянні шкоди комп'ютерним

---

⁹ URL:

http://espresso.tv/news/2017/08/04/u_ssha_zasudyly_rosiyskogo_khakera_yakyy_zlamav_desyatyky_tysyach_serveriv.

¹⁰ URL: <https://mind.kiev.ua/news/20174794-boga-kiberzlochinnosti-rosiyanina-vinnika-areshtovano-v-greciyi-za-vidmivannya-4-mlrd>.

системам. За даними спецслужб США, Малишев вів свою діяльність з 2006 року¹¹.

Прес-служба міністерства юстиції США повідомила, про засудження росіянина Максима Сенаха до 46 місяців ув'язнення у справі про кібершахрайство. Росіянин брав участь в злочинному співтоваристві, яке встановлювало шкідливе програмне забезпечення на десятках тисяч комп'ютерних серверів по всьому світу для отримання мільйонів доларів за допомогою шахрайських платежів. За словами в.о. помічника генерального прокурора Кенета Бланка, підсудний і його спілсьники прагнули перетворити тисячі заражених комп'ютерів в Сполучених Штатах і у всьому світі у свої особисті банкомати.

У США також судитимуть за кібершахрайство, відмивання грошей та викрадення персональних даних литовського бізнесмена Е. Рімасаускаса. У рішенні литовського суду йдеться, що Е. Рімасаускас, підозрюваний в обмані на понад 100 мільйонів доларів компаній Google та Facebook у складній справі про кіберзлочинність, має бути екстрадований у Сполучені Штати. За висунутим йому звинуваченням, Е. Рімасаускас, виступаючи від імені компанії-виробника комп'ютерного обладнання, що базується в Азії, обманним шляхом отримав від Google та Facebook понад \$100 млн.¹²

З виступу Ентоні Блінкена, колишнього заступника державного секретаря США, радника президента на Global Cyber Security Summit 14–15.06.2017 р.: «Це (хакерське втручання на кшталт Petya A, Wanna Cry, СоруCat – прим. автора) – атака на наші цінності і спосіб життя, підвалини демократичного суспільства. Лише одна новина — дезінформація хакерів про те, що в результаті удару по Білому Дому постраждав Президент — обвалила фондовий ринок на \$136 млрд. Наразі основне завдання — знайти ефективні способи і інструменти протистояння подібним кіберзагрозам»¹³.

НАТО останнім часом активізувало свою допомогу Україні у сфері кібернетичної безпеки. Так, 4 липня 2017 р., у Києві заступник генерального секретаря НАТО Сорін Дукару, голова Служби безпеки України (СБУ) Василь Грицак та заступник директора Румунської служби інформації Крістіан Бізадя підписали угоду «Про реалізацію Трастового фонду України – НАТО з питань кібербезпеки». Інтереси української сторони представляє СБУ, країною-лідером Фонду з боку НАТО Альянс визначив Румунію. Зокрема, угодою передбачено розбудову в Україні мережі ситуаційних центрів реагування на комп'ютерні інциденти та розгалуженої мережі автоматизованих датчиків подій, інтегрованих в інформаційні мережі об'єктів критичної інформаційної структури¹⁴.

---

¹¹ URL:

http://espresso.tv/news/2017/07/28/v_yevropi_zapytom_ssha_zatrymaly_pyatokh_rosiyskykh_khakeriv.

¹² URL: <https://www.depo.ua/ukr/life/oshukav-google-ta-facebook-na-100-mln-litva-vidast-ssha-kibershahraya-20170811621609>.

¹³ URL: <http://difku.gov.ua/borotba-z-kiberzlochynnisty-osnovna-tema-global-cyber-security-sammit/>.

¹⁴ URL: <http://detector.media/infospace/article/127615/2017-07-04-sbu-i-nato-pidpisali-ugodu-shchodo-kiberbezpeki/>.

На противагу новим викликам щодо кіберзлочинності Україна у свою чергу планує створити єдиний центр кібербезпеки за підтримки фахівців інформаційної безпеки НАТО, консультантів турецької компанії HAVELSAN і фахівців НТУУ «КПІ». «Укрінмаш» уже розпочав підготовку до створення єдиного центру з кібербезпеки. Як зазначив директор з кібербезпеки компанії HAVELSAN: «Десять років тому в Туреччині нами був створений найсучасніший центр кібербезпеки. В рамках українсько-турецького співробітництва ми готові надавати консультації щодо створення навіть кращого проекту». В обговоренні плану реалізації майбутнього проекту вже взяли участь представники РНБО, Міністерства оборони, СБУ, Держспецзв'язку, Департаменту кіберполіції, ГНО «Українська академія кібербезпеки» та центру реагування на комп'ютерні події CERT Cys, а також керівництво ДК «Укроборонпром» і ДП ГХВІФ «Укрінмаш».

Крім того, консультативну допомогу у створенні центру кібербезпеки надасть команда «білих» хакерів DCUA під керівництвом М. Ільїна, яка за результатами минулого року очолила світовий рейтинг у сфері кібербезпеки¹⁵.

Не випадково Президент України відзначає необхідність спільної підтримки кібернетичної безпеки нашої держави та північноатлантичного альянсу, для якого цей напрям є пріоритетом.

О. Бусол, старш. наук. співроб. НЮБ НБУВ

Світові кібервійни та їх роль в міждержавній політиці

«Вплив стане однією з основних сфер ХХІ ст., оскільки немає нестачі у проблемах, які потрібно вирішувати» – ці слова належать Л. Роуланду, провідному співробітнику Інституту біхевіористської динаміки в Лондоні. В основі нових підходів до теорії інформаційних війн (так звана британська модель) лежить аналіз цільової аудиторії (ТАА – target audience analysis). Аналіз націлений не на обсяги інформації, а на інформацію, яка є важливою з точки зору критеріїв впливу¹⁶. Опосередкований вплив на психіку людини, яка керує об'єктами інформаційної інфраструктури, здійснюється шляхом здійснення на них кібернетичних атак, які в наш час прирівнюються до військових дій.

Німецький юрист-міжнародник Вольфф Гайнчел фон Гайнегт із Європейського університету «Віадрина» у Франкфурті-на-Одері в розмові з DW пояснив, як розглядати кібератаки у контексті міжнародного права: «Немає різниці, чи постріл артилерійського снаряда завдає значної шкоди, чи кібератака»¹⁷.

¹⁵ URL: <https://ua.112.ua/suspilstvo/v-ukraini-stvoriat-iedynyi-tsentr-kiberbezpeky-za-pidtrymky-nato-382573.html>.

¹⁶ URL: http://osvita.mediasapiens.ua/ethics/manipulation/novye_podkhody_v_teorii_informatsionnykh_voyn_britanskaya_model/.

¹⁷ URL: <http://www.dw.com/uk/%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80->

Дійсно, сьогодні інформація та інформаційні потоки можуть використовуватися як в конструктивних, так і деструктивних цілях. Вони зробили свій вплив на характер, форми і способи ведення бойових дій. У ХХІ столітті війни ведуться не тільки на землі, у морі, повітрі, але і в «кіберпросторі»¹⁸.

Науковці небезпідставно зазначають, що при визначенні терміну «кібервійна» доцільно спиратись на трактування війни у класичному розумінні.

Традиційна війна передбачає кардинальну зміну характеру відносин між учасниками, що проявляється, насамперед, у розриві дипломатичних відносин. Для традиційної війни притаманні також такі риси, як комплексність, досить чіткі часові (початок і завершення) і просторові (поле бою) обмеження, заздалегідь сплановані учасниками стратегії і тактики ведення боротьби, наявність принаймні двох учасників з конкретними політичними цілями, а також значні людські жертви та руйнування інфраструктури задіяних сторін¹⁹. Отже, кібервійна як своєрідна форма війни має зберігати хоча б базові характеристики традиційної війни.

Подібно до класичної війни кібервійна передбачає масштабне вторгнення на «територію» супротивника, якою в даному випадку є електронні системи і мережі об'єкта впливу; наявність певного стратегічного плану; використання насильницьких засобів у вигляді шкідливого програмного забезпечення; завдання значної шкоди цим системам (тобто певні руйнування і жертви) тощо. Кібервійна так само є продовженням політики іншими засобами й використовується для здійснення впливу на волю і можливість прийняття рішень політичного та військового керівництва супротивника²⁰. Саме тому веденню кібернетичних війн надається важливе значення у здійсненні міждержавної політики. Кіберпростір перетворюється на арену боротьби між акторами міжнародних відносин.

Одразу акцентуємо на різниці змісту понять інформаційні або мережеві операції та кібервійни.

Інформаційні операції в мережі Інтернет проводяться відкрито і передбачають безпосередній психологічний вплив на масову аудиторію.

Кібервійни націлені на технічні об'єкти, реалізуються приховано й здійснюють опосередкований психологічний вплив на осіб, що приймають рішення та фахівців ІТ-сфери, задіяних в управлінні об'єктами інформаційної інфраструктури. Отже, кібервійну можна розглядати як комплексне використання можливостей сучасних інформаційних технологій для впливу і віддаленого управління критично важливими ресурсами і системами

<https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2017/paper/.../1739>.

¹⁸ Слобдянюк А.В., К. М. Писаренко. Аналіз небезпеки кібервійни на сучасній світовій арені. URL:

<https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2017/paper/.../1739>.

¹⁹ Война и мир в терминах и определениях / Под ред. Д. Рогозина. –М. : ИД «ПоРог», 2004. – 334 с.; Социология: Энциклопедия / Сост. А. А. Грицанов, В. Л. Абушенко, Г. М. Евелькин, Г. Н. Соколова, О. В. Терещенко. – Минск : Интерпрессервис; Книжный Дом, 2003. – 1312 с.

²⁰ Запорожець, О. Ю. Кібервійна: концептуальний вимір / О. Ю. Запорожець // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2014. – Вип. 121 (частина I). – С. 80–86.

супротивника²¹.

Термін «кібервійна» ввійшов в обіг військових, фахівців з інформаційної безпеки та політиків, хоча поняття не закріплено в офіційних документах на національному та міжнародному рівнях. Слово «кібер» походить від слова кібернетика, що, в свою чергу, є похідним від грецького слова *kybernetike*, яке дослівно перекладається як «мистецтво управління». За визначенням в англійських словниках, «кібер» означає те, що відноситься до комп'ютерів, комп'ютерних мереж (зокрема мережі Інтернет) та віртуальної реальності; електронне середовище, в якому відбувається он-лайн комунікація²².

Полковники Народно-визвольної армії Китаю (НВАК) Цяо Лян і Ван Сянсуї у своєму сумнозвісному маніфесті 1999 р. запропонували форму ведення війни, що «перевершує всі межі і кордони» і висунули ідею про те, що в майбутніх конфліктах центральну роль буде відігравати кіберпростір²³.

За визначенням Міжнародного союзу електрозв'язку, кіберпростір – це фізичний і нефізичний простір, що складається з комп'ютерів, комп'ютерних систем, мереж та комп'ютерних програм, комп'ютерних даних, контенту, даних трафіку та користувачів.

У документах Збройних Сил США кіберпростір визначається як глобальний простір в межах інформаційного середовища, що складається з взаємозалежної мережі об'єктів ІТ-інфраструктури, включаючи інтернет, телекомунікаційні мережі, комп'ютерні системи, вбудовані процесори та контролери²⁴.

В Стратегіях кібербезпеки Великої Британії та Німеччини даються такі визначення терміну «кіберпростір»: всі форми мережевої, цифрової активності, що охоплюють контент та дії в цифрових мережах; віртуальний простір всіх ІТ-систем, пов'язаних на рівні даних в глобальному масштабі. Основою кіберпростору є мережа інтернет²⁵.

Колишній радник Президентів США Б. Клінтона та Дж. Буша-молодшого Річард Кларк в своїй книзі «Кібервійна: нова загроза національній безпеці та шляхи її подолання» визначає кіберпростір як всі комп'ютерні мережі світу і все, що їх об'єднує та контролює²⁶.

Державні інституції, функцією яких є забезпечення національної безпеки України, трактують кіберпростір як сформоване інформаційними, телекомунікаційними та комп'ютерними системами віртуальне середовище, що функціонує як єдине ціле у глобальному масштабі, та в якому відбуваються процеси виробництва, зберігання, обробки, передачі й обміну

²¹ Запорожець, О. Ю. Кібервійна: концептуальний вимір / О. Ю. Запорожець // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2014. – Вип. 121 (частина I). – С. 80–86.

²² Oxford Dictionaries. URL: <http://www.oxforddictionaries.com/definition/english/cyber>; Dictionary.com. URL: <http://dictionary.reference.com/browse/cyber>.

²³ URL: <http://www.epochtimes.com.ua/world/conflicts/kiber-vijna-kytaju-proty-spoluchenyh-shtativ-69270.html>.

²⁴ Even S., Siman-Tov D. Cyber Warfare: Concepts and Strategic Trends. URL: <http://www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=2487>.

²⁵ Even S., Siman-Tov D. Cyber Warfare: Concepts and Strategic Trends. URL: <http://www.inss.org.il/index.aspx?id=4538&articleid=2487>; Дубов Д. В., Ожеван М. А. Кібербезпека: світові тенденції та виклики для України. Аналітична доповідь. – К.: НІСД, 2011. – 30 с.

²⁶ Clarke R. A., Knake R. K. Cyberwar. The Next Threat to National Security and What to Do About It. – Ecco, HarperCollins, 2010. – 290 p.

інформацією. Дослідники Національного інституту стратегічних досліджень пропонують таке визначення кіберпростору: це об'єкти інформаційної інфраструктури, що керуються інформаційними (автоматизованими) системами управління, а також інформація, що в них циркулює²⁷.

Таким чином, кібернетична війна (англ. Cyberwarfare) – це інформаційне протистояння в кіберпросторі, в тому числі комп'ютерне протистояння в інтернеті, один з різновидів інформаційної війни. Кібервійна спрямована насамперед на дестабілізацію комп'ютерних систем і доступу до інтернету державних установ, фінансових і ділових центрів і створення безладу і хаосу в житті країн, які покладаються на інтернет в повсякденному житті. Міждержавні відносини і політичне протистояння у вигляді вандалізму, пропаганди, шпигунства і безпосередніх атак на комп'ютерні системи та сервера здійснюються з використанням інтернету і пов'язаних з ним технологічних та інформаційних засобів однією державою з метою заподіяння шкоди військовій, технологічній, економічній, політичній, інформаційній безпеці та суверенітету іншої держави.

Кібервійна передбачає дії однієї держави з проникненням у комп'ютери або мережі іншої держави для досягнення цілей завдання першої збитків національній економіці. Отже, сьогодні кібервійна являє собою загрозу для національної безпеки держав²⁸. Так, компанії «Center for Strategic» та «International Studies» оцінили збитки світової економіки від кіберзлочинності за 2014 р. у розмірі 445 \$ млрд. Найбільший удар від незаконних дій хакерів зазнають США, Китай, Японія та Німеччина – економіки цих країн щороку не дораховуються в цілому близько 200 \$ млрд. У державах, що розвиваються збиток набагато нижче, але він буде рости в міру збільшення проникнення інтернету в цих регіонах. За даними дослідження, світова інтернет-економіка генерує від 3 \$ трлн. на рік. Приблизно 15–20% від цієї суми забирають «кіберзлочинці»²⁹. Єврокомісія заявила, що за даними на 2014 р., мінімум 1 млн користувачів інтернету щодня піддається «кібератакам». А сукупний збиток для бізнесу від діяльності «кіберзлочинців», за різними оцінками, становить від 89 до 250 млрд євро на рік³⁰.

Не секрет, що розвідувальні органи багатьох держав займаються шпигунством в інтернеті: збирають інформацію, зламують комп'ютерні системи інших держав, займаються диверсійною діяльністю та економічним

---

²⁷ Проблеми чинної вітчизняної нормативно-правової бази у сфері боротьби із кіберзлочинністю: основні напрями реформування. Аналітична записка. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/454/>; Запорожець О. Ю. Кібервійна: концептуальний вимір.

URL: https://www.google.com.ua/search?q=%D0%9A%D0%86%D0%91%D0%95%D0%A0-%D0%92%D0%86%D0%99%D0%9D%D0%98&client=firefox-b&ei=zYChWebzFsOr6ASSOI_YAw&start=10&sa=N&biw=1600&bih=791.

²⁸ Друк В., Матковський В. Кібервійни, Інтернет-розвідка. URL: http://www.polpravozhit.in.ua/2015/05/blog-post_4.html.

²⁹ Мировая экономика теряет 445 млрд долларов из-за «киберпреступков». URL: <http://www.dailycomm.ru/m/27316/>.

³⁰ Ковалёв Н. «Началась новая техногенная эпоха – с кибервойнами, кибертерроризмом, киберпреступностью». Интервью для интернет-газеты «Столетия». URL: <http://qps.ru/odR7k>; Слобдянюк А.В., К. М. Писаренко. Аналіз небезпеки кібервійни на сучасній світовій арені. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2017/paper/.../1739>.

шпигунством³¹. Поте, кібервійни спрямовані не тільки на збір конфіденційної інформації, а також на здійснення військових дій, здатних викликати економічний збиток, пошкодити важливу інфраструктуру, а також вплинути на результат звичайних збройних конфліктів³².

Як держава, котра зазнала кібер-нападу, може відразити таку атаку? Відповіді на ці запитання дає «Талліннський посібник» НАТО. Ця презентована в естонській столиці інструкція містить 95 правил, на котрі можуть орієнтуватись країни НАТО на випадок кібервійни³³.

Сукупність «кібератак», які перевищують своїм загальним негативним впливом певний поріг, можуть розглядатися як початок «кібервійни». Прикладом «кібератаки», яка увійшла в історію, є виведення з ладу системи управління ППО Іраку під час операції «Буря в пустелі». Спецслужбам США вдалося заразити спеціальними вірусами комп'ютерну систему з пам'яті принтерів, придбаних для цієї системи у однієї комерційної фірми³⁴.

Експерти з НАТО розглядають мілітаризацію інтернету в якості одного з найголовніших і найбільш небезпечних трендів розвитку «кіберпростору». Помічник генерального секретаря НАТО з питань безпеки Сорін Дукару вважає, що успішне протистояння «кібератакам» – це один з найголовніших викликів, які кидає Альянсу сучасний мінливий світ. На думку С. Дукару, цілком допустимо, щоб країни НАТО здійснювали «кібернаступ» по недружніх їм країнам³⁵.

У багатьох державах, таких як США, Ізраїль, Франція, Німеччина, Росія, Індія, Іран, Пакистан, Південна і Північна Корея – вже давно з'явилися структури у збройних силах, які відповідають за ведення «кібервійни». Але найбільше розвинутим в цьому питанні вважається Китай. Німецький експерт в області «кібербезпеки» Сандро Гейко стверджує, що в Китаї на державному забезпеченні знаходяться 15 тис. штатних хакерів³⁶. За даними американської компанії, пов'язаної з цифровою безпекою, Mandiant, на 2013 р. збройні сили КНР провели понад 100 «кібератак» на американські компанії та організації³⁷.

У новій військовій доктрині Китаю передбачені хакерські підрозділи і кібероперації. Це перше офіційне визнання владою факту існування таких загонів. Так, існують такі види підрозділів: спеціалізовані військові сили для мережевої боротьби, що покликані вести оборонні та наступальні операції; групи фахівців із цивільних організацій, уповноважені військовим керівництвом вести мережеві операції; «цивільні організації» —

³¹ Друз В., Матковський В. Кібервійни, Інтернет-розвідка. URL: http://www.polpravozhit.in.ua/2015/05/blog-post_4.html.

³² URL: <http://www.epochtimes.com.ua/world/conflicts/kiber-vijna-kytaju-proty-spoluchenyh-shtativ-69270.html>.

³³ URL: <http://www.dw.com/uk/%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%96/a-17005527>.

³⁴ Кибернетическая безопасность и свобода информации. URL: <http://mediakritika.by/article/kiberneticheskaya-bezopasnost-i-svoboda-informacii>.

³⁵ Эдуардо Феббро. Кибервойна между Россией и Западом («Pagina 12», Аргентина). URL: <http://inosmi.ru/world/20140930/223333408.html>.

³⁶ Госучреждения Германии страдают от хакерских атак. URL: <http://www.dw.de/госучреждения-германии-страдают-от-хакерских-атак/a-16691699>.

³⁷ Пора выработать правила ведения кибервойн. URL: <http://www.psj.ru/press/detail.php?ID=73634>.

Міністерство державної безпеки і Міністерство громадської безпеки; «зовнішні суб'єкти», які можуть бути організовані і мобілізовані для мережевих операцій.

У 2013 р. про наявність у державі підрозділу кібероперацій чисельністю 60 осіб повідомила Німеччина. Крім цього, розвідувальна служба Німеччини БНД оголосила про набір 130 співробітників для роботи в Національному центрі кібербезпеки. У березні 2013 р. глава БНД Г. Шиндлер заявив, що його відомство щодня реєструє до п'яти кібератак на комп'ютерні системи державних органів, і висловив стурбованість тим, що викрадена інформація може бути використана для майбутніх диверсій проти виробників зброї, телекомунікаційних компаній, уряду і військового відомства. Міністр внутрішніх справ Німеччини Х.-П. Фрідріх заявив, що БНД буде виділено додатковий бюджет у розмірі 100 млн євро для розширення можливості стеження за кіберпростором від 5% до 20% від загального обсягу інтернет-трафіку (максимальна сума, дозволена законодавством Німеччини).

В Ізраїлі за наявними оцінками, ведення операцій в кіберпросторі в армії покладено на підрозділ військової розвідки 8200, який за своїми функціями є аналогом американського Агентства національної безпеки і налічує кілька тисяч чоловік особового складу. Найближчим часом ізраїльські збройні сили мають намір збільшити міць своїх кібервійськ, на що виділяється близько 500 млн доларів.

Згідно із заявою експерта з питань кібервійни Ізраїлю генерал-майора Ісаака Бен Ізраеля, готовність Ізраїлю до військових дій у кіберпросторі, включаючи і оборону, і наступ, є одним з нових стовпів в їх плані.

В 2014 р. у складі Генерального штабу ЗС Росії було створено кібернетичне командування, основне завдання якого полягає в захисті від несанкціонованого втручання в електронні системи управління Росії³⁸.

Про важливість готовності до ведення військових дій в кіберпросторі свідчить факт створення вперше в 2010 р. у збройних силах (ЗС) США формування – кіберкомандування США. Так, на базі 688-го крила радіоелектронної розвідки військово-повітряних сил (ВПС) ЗС США, в 2006 р., було сформовано спеціальне формування – експериментальне оперативне командування щодо відбиття кібернетичних загроз, після його випробування і досвідченого застосування, в 2010 р., на його базі було сформовано кіберкомандування при Комітеті начальників штабів (КНШ)³⁹.

З 2011 р. діє «Стратегія операцій в кіберпросторі міністерства оборони США», яка містить перелік «стратегічних переваг в кіберпросторі», до яких відносяться оперативний зв'язок і можливості обміну інформацією та знаннями в сфері інформаційних технологій, у тому числі здійснення експертиз у сфері кібербезпеки. Додатковий акцент робиться на розвитку міжнародного співробітництва США в кіберпросторі в рамках міжнародної взаємодії, колективної самооборони, а також встановлення міжнародних

---

³⁸ Друг В., Матковський В. Кібервійни, Інтернет-розвідка. URL: http://www.polpravozhit.in.ua/2015/05/blog-post_4.html.

³⁹ Друг В., Матковський В. Кібервійни, Інтернет-розвідка. URL: http://www.polpravozhit.in.ua/2015/05/blog-post_4.html.

норм, що регулюють кіберпростір⁴⁰. Нова військова стратегія США явно вказує, що кібератака на США є *Casus belli* в тій же мірі, як і акт звичайної війни⁴¹.

З усіх держав, включно з Китаєм, саме США досягли найбільш вражаючих успіхів у створенні кібервійськ – їхня модель національного багатокомпонентного «кіберщита» є зразком для багатьох країн завдяки її ефективності, але недосяжна через захмарну вартість. Військово-кібернетичні операції для Вашингтона стають дедалі важливішою частиною національної стратегії безпеки. За оборонний сектор згаданого «кіберщита» відповідає потужне Кібернетичне командування США (USCYBERCOM) як складова американського Стратегічного командування. Його відповідні керівні підрозділи існують у Сухопутних військах, військовій розвідці, ВМФ, 24-й повітряній армії та корпусі морської піхоти. Штаб-квартира цього органу розташована на території військової бази Форт-Мід, що в штаті Меріленд. Основні завдання структури — централізоване проведення операцій кібервійни, управління і захист комп'ютерних мереж Пентагону, здобуття переваги у віртуальному просторі, експертиза кіберпотенціалу галузей оборонного відомства тощо.

У листопаді 2016 р. виповнилося десять років з моменту створення першої компоненти USCYBERCOM — кіберкомандування ВПС США. Але воно проіснувало трохи більше двох років, після чого в державі вирішили переформатувати підрозділ у значно потужнішу структуру, здатну проводити як наступальні, так і оборонні операції. Відбулося злиття існуючих глобальних мережевих операцій, Об'єданого командування мережевої війни й Агенції військових інформаційних систем. Нинішніх параметрів оперативної готовності Кіберкомандування США (як координатор та інтегратор операцій кіберпідрозділів) досягло наприкінці 2010 р.

У квітні 2016 р. міністр оборони США Ештон Картер дав Кіберкомандуванню Пентагону перше бойове завдання: атакувати Ісламську державу, аби зруйнувати канали управління її військами, вербувальну систему й шляхи фінансування радикалів. Операції передувала доволі успішна дебютна робота нещодавно створеного Розвідувального центру кібероперацій (CWIC). Для цього його фахівці проникли у комп'ютерні мережі ісламістів. Приміром, у них відкрилася змога від імені лідерів ІДІЛ наказувати бойовикам іти в райони, найсприятливіші для ударів американських безпілотників або відправляти електронні грошові перекази на несправжні адреси.

Проте USCYBERCOM стрімко розвивається. Планується, що із теперішнього штату з 6 тисяч діючих військових і декількох тисяч резервістів (ІТ-фахівців) під керуванням генерала Кейта Александера, ця структура незабаром перетвориться на 30-тисячний армійський підрозділ кіберсолдатів, що перейде під оперативне «крило» федеральної Агенції національної

⁴⁰ Слобдянюк А.В., К. М. Писаренко. Аналіз небезпеки кібервійни на сучасній світовій арені. URL: <https://conferences.vntu.edu.ua/index.php/all-hum/all-hum-2017/paper/.../1739>.

⁴¹ Друг В., Матковський В. Кібервійни, Інтернет-розвідка. URL: http://www.polpravozhit.in.ua/2015/05/blog-post_4.html

безпеки США. Нині, за даними американського Кіберкомандування, найчастіше їм доводиться ліквідовувати загрози, що виходять від Китаю, Росії, Ірану й Північної Кореї⁴².

Слід зазначити, що проблема кібервійн загострилася в останнє десятиріччя. Іноді спрямовані кібератаки планують і самі уряди окремих держав. 12 січня 2010 р. Google розмістив на своєму офіційному блозі повідомлення, що він виявив «ретельно розроблені та цілеспрямовані атаки», які походять з Китаю, мета яких полягала в крадіжці інтелектуальної власності. Найбільша загроза з Китаю йде для мережі військового командування ВМС США. Згідно з доповіддю Federal Computer Week (FCW), китайські хакери «постійно ведуть тотальну війну проти мережі Міністерства оборони США». Цілеспрямованого нападу зазнали, щонайменше, 20 інших великих компаній, а також облікові записи електронної пошти Google, які належали борцям за права людини в Китаї. Ця інформація викликала громадський резонанс у світі, і тодішній державний секретар США Х. Клінтон закликала Китай провести розслідування.

Ханс Ремберг, віце-президент внутрішньої розвідки Федеративної Республіки Німеччини, звинуватив Китай у тому, що він надає фінансову підтримку для майже щоденних атак. У доповіді Конгресу Міністерства оборони США Х. Ремберг заявив: «КНР займається інтенсивним збором політичних, військових, корпоративно-стратегічних і наукових даних по всьому світу з метою якнайшвидшого усунення своїх технологічних прогалин». У доповіді Міністерства оборони додається, що ці напади з Китаю більш витончені і краще організовані, ніж ті, що виходять від хакерів з інших держав, а «конфлікт досяг рівня воєнної кампанії». Спектр цілей атак вкрай широкий: крадіжка технологій, збір розвідувальної інформації і крадіжка інформації з бази даних Міністерства оборони США.

Ключова загроза китайських кібератак полягає в тому, що крім крадіжки важливої інформації про американські військові операції, відбувається також пошук інформації про потенційні технології, які можуть бути задіяні у майбутньому. «У нещодавньому китайському військовому звіті стверджується, що Китай буде в змозі виграти» інформаційну війну «до середини цього століття», — йдеться в доповіді FCW.

Китай у свою чергу заперечує звинувачення у кібератаках на США та інші держави. Разом з тим, у 2003 році Центральний комітет компартії Китаю схвалив «Три прийоми ведення війни», які включають психологічну війну за допомогою пропаганди, обману, погроз та примушення, щоб впливати на ворога. Медіа-війни прагнуть впливати на громадську думку та отримати підтримку на національному і міжнародному рівнях, правова війна використовує міжнародне і внутрішнє законодавство, щоб отримати підтримку і керувати можливими наслідками військових дій режиму. Кібервійна займає значне місце в загальній військовій стратегії компартії

---

⁴² *Геннадій Карпюк*. У світі вже тривають «гарячі» та «холодні» кібервійни. URL: <http://na.mil.gov.ua/36184-u-sviti-vzhe-trivayut-garyachi-ta-xolodni-kibervijni>.

Китаю і «є стовпом китайської військової стратегії з початку 1990-х років», — говориться в доповіді старшого аналітика розвідки Брайана Мазанека з інформаційної компанії SRA International. Стратегія кібернетичної війни КПК ґрунтується на концепції, що майбутні війни залежать від втручання в інформаційний потік противника⁴³.

Багато джерел вказують, що Китай має технічні можливості почати «холодну кібервійну». У структурі НВАК є спеціальний підрозділ 61398, чисельністю близько 2 тисяч осіб, призначений для проведення хакерських атак на комп'ютерні мережі противника. Крім спеціальних підрозділів НВАК, китайське керівництво використовує для проведення кібершпіонажу і кібератак також групи хакерів, найбільшою з яких є так званий «Альянс червоних хакерів» (англ. Red Hacker Alliance), чисельність якого оцінюється приблизно в 80 тисяч чоловік. «Альянс червоних хакерів» є неформальною, але керованою владою КНР мережею, що включає хакерів не тільки з самого Китаю, а й з китайської діаспори в усьому світі, тісно взаємодіє з Третім і Четвертим управліннями Генерального штабу НВАК. Китай використовує доступ до вихідного коду програмних продуктів компанії Microsoft і організовує «витік мізків з приватного сектора» з метою підвищення військового потенціалу країни.

Китай розширив можливості ведення кібервійни шляхом придбання іноземної військової техніки, включаючи «системи космічного моніторингу і збору розвідданих, протисупутникову зброю, антирадары, інфрачервоні приманки і генератори помилкових цілей», а також нарощує інформатизацію своїх збройних сил шляхом підготовки «бійців кібервійськ», вдосконалення військових інформаційних мереж, створення віртуальних лабораторій, електронних бібліотек та електронних комплексів⁴⁴.

У березні 2011 р. експерти «McAfee», однієї з найбільших компаній світу, що спеціалізується на інтернет-безпеці, виявили, що чергова серія масованих глобальних кібератак має багато спільного з випадками, які їм доводилося розслідувати в 2009-му і 2006 роках. Серед постраждалих у той чи інший спосіб – 72 різні компанії, пов'язані з великими міжнародними організаціями, такими, як Організація Об'єднаних Націй і Міжнародний олімпійський комітет (МОК), а також урядовими структурами США, Канади, Тайваню, Південної Кореї та В'єтнаму. У результаті невідомим хакерам вдалося одержати доступ до величезного обсягу конфіденційної інформації.

Фахівці «McAfee» також встановили, що за масованою кампанією стоїть якийсь один замовник. На переконання експерта Центру стратегічних і міжнародних досліджень Джима Льюїса, дуже ймовірно, що ним є Китай. «США або Британія мають достатні можливості для проведення таких акцій, але навряд чи вони б стали шпигувати самі за собою, – логічно припустив Льюїс. – Залишаються Росія і Китай, при цьому переважна більшість факторів вказує на зв'язок хакерів саме з китайською владою». Зокрема, як

⁴³ URL:<http://www.epochtimes.com.ua/world/conflicts/kiber-vijna-kytaju-proty-spoluchenyh-shtativ-69270.html>.

⁴⁴ Друг В., Матковський В. Кібервійни, Інтернет-розвідка. URL: http://www.polpravozhit.in.ua/2015/05/blog-post_4.html

відзначив експерт, злами баз даних Міжнародного олімпійського комітету і Міжнародного антидопінгового агентства могли бути пов'язані з проведенням у Пекіні Олімпійських ігор у 2008 році.

Компанія Google кілька разів заявляла про спроби зламу поштового сервісу Gmail, у чому обвинувачувала Китай – спочатку мова йшла про скриньки китайських правозахисників, а потім про аккаунти урядових чиновників США.

А влітку 2011 р. невідомі хакери атакували популярний у Південній Кореї інтернет-портал Nate і соціальну мережу Cyworld. Зловмисники одержали доступ до особистої інформації 35 мільйонів користувачів, включаючи імена й прізвища, номери телефонів і адреси електронної пошти. Тоді південні корейці чітко встановили, що злам відбувався з IP-адрес, зареєстрованих у Китаї.

«Представники Китаю – найбільш активні й наполегливі правопорушники у світі економічного кібершпиунства. Американські компанії все частіше повідомляють про натиск комп'ютерних інтернет-вотргнень, що проводяться з китайських IP-адрес», – стверджувалося в опублікованій наприкінці 2011 року доповіді Управління національної контррозвідки США.

«Одна з найбільших проблем, з якою зіштовхнулася Америка: як чинити з такими країнами, як Китай, що настільки явно займається крадіжкою економічно важливої інформації. Це надзвичайно серйозна загроза для нашої економіки, але вона настільки нова, що американські урядовці поки що не уявляють, як правильно на неї реагувати», – заявив тоді Скотт Борг, директор некомерційного мозкового центру US Cyber Consequences Unit. За його словами, китайських хакерів цікавлять, в основному, такі галузі американської економіки: новітні інформаційні та комунікаційні технології, поставки стратегічних природних ресурсів, джерела екологічно чистої енергії, медичні та фармацевтичні технології, інформація про військово-промисловий комплекс, а також усе, що стосується космічних досліджень. Як приклад, наводиться Проект 863 – таємна програма, запущена Китаєм ще в 1986 році, головна мета якої – підвищення конкурентоспроможності економіки Китаю та скорочення наукового й технологічного розриву між ним і західними країнами в таких галузях, як нанотехнології, комп'ютери та біотехнології. Як стверджується у доповіді Управління національної контррозвідки США, нині найбільшим розділом Проекту 863 є власне кібершпиунство.

У зв'язку з цим, найчастіше згадують так звану «Операцію Аврора» – масовану інтернет-атаку на інфраструктуру Google, в результаті якої хакерам вдалося отримати доступ до інтелектуальної власності компанії. Джоель Бреннер, колишній глава американської контррозвідки, стверджує, що «Операція Аврора» була скоординованою атакою Китаю на інтелектуальну власність кількох тисяч компаній у США і Європі, серед яких такі гіганти, як: Morgan Stanley, Yahoo, Symantec, Adobe, Northrop Grumman, Dow Chemical та інші.

Наприкінці 2009 р. в результаті хакерської атаки у Південній Кореї стався витік таємних матеріалів, що мали стосунок до плану спільних дій корейських і американських військ із відбиття нападу КНДР. Один із офіцерів командування Об'єднаними силами Республіки Корея та США підключив USB-накопичувач із таємними матеріалами до незахищеного комп'ютера. Після цього невстановлений користувач одержав доступ до документів, що перебували на накопичувачі.

Контррозвідка Південної Кореї цілком обґрунтовано запідозрила в кібератаці КНДР, у складі збройних сил якої є спецпідрозділ, що займається комп'ютерним шпигунством. Наголосимо, що Північна Корея, незважаючи на тотальну бідність населення, в царині інтернет-технологій мало чим поступається розвинутих країнам світу.

Ще в 2004 р. міністр оборони Південної Кореї, виступаючи перед Національними зборами, заявив, що за останні роки Пхеньян підготував не менше як п'ятсот кваліфікованих хакерів для ведення електронної війни проти південного сусіда, Японії та США. За словами південнокорейського міністра, «здатність Північної Кореї вести кібервійну досягла рівня розвинутих країн».

Він стверджував, що Пхеньян щорічно готує більше сотні фахівців, які проходять спеціальну п'ятирічну підготовку у військовій академії імені Кім Ір Сена. Там їх навчають методам збору секретної інформації та проведення комп'ютерних атак. Щороку майже триста південнокорейських урядових комп'ютерів, включно з мережею Національних зборів і науково-дослідного інституту атомної енергії, зазнають хакерських атак та заражень вірусами, що крадуть паролі й іншу таємну інформацію.

У липні 2009 р. сайти низки державних структур США зазнали масованої атаки, на повну ліквідацію наслідків якої знадобилося цілих три доби. У результаті були виведені з ладу сайти Федеральної торговельної комісії США, міністерства фінансів, міністерства транспорту й Секретної служби, відповідальної за безпеку перших осіб держави. Однією з цілей хакерів був сайт Білого дому, але вивести його з ладу не вдалося.

Приблизно в той же час невідомі хакери атакували інтернет-ресурси Південної Кореї, зокрема, сайти міністерства оборони, парламенту й президента. Також були атаковані онлайн-представництва банків Shinhan Bank, Korea Exchange Bank і популярний портал Naver. У результаті сайти або пішли в офлайн, або доступ на них виявився проблематичним. Вашингтон та Сеул одразу запідозрили довгу кібер-руку Пхеньяна. За даними американських розвідувальних служб, комп'ютери, що керували DDoS-атаками, знаходилися саме у Північній Кореї.

Тож не дивно, що в травні 2011 року Держдепартамент США затвердив стратегію, відповідно до якої, на атаки хакерів країна вважатиме за можливе відповідати воєнними акціями. Може йтися і про диверсійну операцію із залученням спеціальних підрозділів, і про повітряний удар чи навіть висадку локального десанту.

Щоправда, автори документа окремо наголосили, що в кожному конкретному випадку керуватимуться поняттям рівноцінності. Тобто, в разі,

якщо кібератака спричинить істотні руйнування чи фінансові втрати, тим паче загибель людей, то відповідь Сполучених Штатів буде однозначною – атака силами армії. Найбільша проблема наразі – надзвичайна складність встановлення конкретних осіб хакерів чи навіть території, звідкіля здійснено кібератаку.

Американців найбільше хвилює вразливість їхніх мереж електропостачання, які запускаються за допомогою інтернет-з'єднання. І тут Вашингтон дуже турбується з приводу Китаю. У квітні 2009 року саме Пекін обвинуватили в поширенні вірусу в американських електромережах⁴⁵. Проте, одним із найвідоміших випадків минулих років був вірус Stuxnet. Ця шкідлива програма начебто спричинила втрату контролю над центрифугами в іранському атомному об'єкті в Натанзі. Вірус мав маніпулювати частотою обертання центрифуг, за допомогою яких відбувається збагачення урану, і таким чином вивести їх із ладу. За даними The New York Times, цей вірус розробило американське Агентство національної безпеки та ізраїльські агенти. Вірус Stuxnet мав вивести з ладу центрифуги на атомному об'єкті в Ірані⁴⁶.

Тим часом фахівці з комп'ютерної безпеки поширюють невтішні прогнози. На їхню думку, ситуація з кібершпигунством упродовж найближчих років лише погіршуватиметься, причому не тільки в Сполучених Штатах. «Зараз можемо спостерігати серйозні технологічні зрушення у бік поширення портативних пристроїв, які підключаються до інтернету чи інших мереж. Їхня кількість, як очікується, до 2015 р. сягне 25 \$ млрд. Це однозначно створить якісно нові можливості для тих, хто хоче вкрати чужу інтелектуальну власність», – пише американський часопис Christian Science Monitor⁴⁷.

Висновки:

«Кібервійни» і «кібертероризм» є порівняно новими видами загроз для національної і міжнародної безпеки. Сьогодні «кібервійна» – не далеке майбутнє, а реальність, і вона здатна захопити весь світ, оскільки комп'ютери і сервери, що беруть участь в ній, можуть перебувати в будь-якій точці планети.

Однак, не коректно прирівнювати кожен кібератаку до збройного нападу, який би виправдовував самооборону. Для цього завдані кібератакою збитки мають бути особливо тяжкими. Як запевняє В. Г. фон Гайнегт, у цьому випадку держава-жертва може відповідно реагувати – у тому числі й за допомогою бомб⁴⁸.

Існують деякі проблеми або специфічні тонкощі ведення кібернетичної

⁴⁵URL:<http://www.dw.com/uk/%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%96/a-17005527>.

⁴⁶URL:<http://www.dw.com/uk/%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%96/a-17005527>.

⁴⁷http://vgolos.ua/articles/u_sviti_tryvaie_quotholodnaquot_kiberviyina_108335.html?print.

⁴⁸URL:<http://www.dw.com/uk/%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%96/a-17005527>.

війни взагалі.

Перш за все, в кібервійні неможливо ідентифікувати «агресора», навіть коли причетність до кібератаки державних структур певних країн багатьом здається очевидною. До того ж, географічним джерелом кібератаки є, як правило, зовсім не та держава, якій така атака може бути об'єктивно вигідною⁴⁹.

По-друге, характерною рисою кібервійни є прихованість впливу і відсутність видимих руйнувань. Ця особливість пов'язана, з одного боку, з основним принципом кібервійни – експлуатацією уразливостей інформаційної інфраструктури супротивника, а з іншого – із непомітністю дій шкідливих програм, які, зазвичай, не призводять до людських жертв⁵⁰. Як наслідок, надзвичайно важко виявити початок кібератаки (тобто момент вторгнення), застосувати превентивні заходи для попередження таких атак, а також адекватно оцінити рівень загрози і масштаб завданих збитків.

По-третє, кібервійна відрізняється надзвичайною швидкістю проведення атак, коли проміжок часу між початком «агресії» та її наслідками скорочується до мінімуму. До того ж, шкідливі програми мають здатність швидко «розмножуватись» копіями і практично безперешкодно поширюватись у різних напрямках⁵¹.

По-четверте, для кіберзброї не мають значення кордони і відстань, а також відсутні технологічні, юридичні та інші перешкоди для проникнення в комп'ютерні системи і мережі супротивника та віддаленого управління його ресурсами. Як наслідок, кібератаки важко піддаються контролю з боку державних систем розвідки та безпеки. На відміну від звичайної зброї, кіберзброя необов'язково знищує об'єкт впливу, а скоріше впроваджує певний набір даних і команд, що змінюють існуючі алгоритми функціонування системи й активізують потрібні реакції (від виконання бажаних дій чи невиконання певних функцій аж до самознищення).

Важливою особливістю кібервійни є також певна незавершеність або нескінченність, оскільки жоден з учасників протистояння не може напевно сказати, що супротивник припинив атаки. Крім того, кібервійна може проводитись як у мирний час, так і в період звичайної війни.

Однак, попри потенційний масштаб і серйозність наслідків кібервійна має досить обмежені можливості у досягненні політичних, економічних та військових цілей. Як зазначає Мартін Лібікі, провідний теоретик у галузі інформаційних війн, за допомогою кібервійни неможливо роззброїти супротивника, окупувати його територію або змінити політичний режим в країні. На його думку, кібервійна може слугувати лише засобом здійснення психологічного тиску на ворога, а також може на певний час завадити йому використовувати свої інформаційні системи та мережі належним чином⁵².

⁴⁹ Дубов Д. В., Ожеван М. А. Кібербезпека: світові тенденції та виклики для України. Аналітична доповідь. – К. : НІСД, 2011. – 30 с.

⁵⁰ Schreier F. On Cyber warfare. URL: <http://www.dcaf.ch/content/download/67316/1025687/file/OnCyberwarfare-Schreier.pdf>.

⁵¹ Clarke R. A., Knake R. K. Cyberwar. The Next Threat to National Security and What to Do About It. – Ecco, HarperCollins, 2010. – 290 p.; Schreier F. On Cyber warfare.

URL: <http://www.dcaf.ch/content/download/67316/1025687/file/OnCyberwarfare-Schreier.pdf>.

⁵² Libicki M. Cyberdeterrence and Cyberwar.

Дійсно, відомі на сьогоднішній день резонансні кібератаки, такі як масовані DDoS-атаки на урядові та комерційні комп'ютерні мережі Естонії у 2007 р., впровадження вірусу Stuxnet у комп'ютерні системи ядерних об'єктів Ірану у 2009 р., зараження українських комп'ютерних мереж вірусом «Uroburos» у 2014 р. тощо, спричинили лише тимчасові, локалізовані проблеми в політичній, економічній або інших сферах життєдіяльності країн-об'єктів впливу. Подібні атаки були скоріше способом попередження та психологічного тиску на іншу країну. За масштабом впливу та наслідками їх можна віднести до оперативного-тактичного рівня, а не стратегічного. До того ж, більшість атак не мали самостійного характеру й були інтегровані у цілий комплекс методів і засобів ведення інформаційного протиборства⁵³.

Не має жодного сумніву, що кібератаки потенційно можуть завдавати значної шкоди економіці держави. Державами-агресорами кібератак доведено всьому світу, що за допомогою кібератак можна саботувати провідні галузі промисловості, що, в свою чергу, може спричинити випуск неякісної продукції і врешті-решт призвести до втрати довіри до тієї чи іншої марки. Разом із промисловим шпигунством такі заходи можуть завдати значної шкоди народному господарству, а в достроковій перспективі навіть викликати його розвал⁵⁴.

У зв'язку з розвитком нових технологій рівень кібервійни постійно вдосконалюється. Деякі держави починають приділяти захисту від кібервійни належну увагу – виділяють необхідні кошти для організації систем захисту і підтримують спеціальні підрозділи, основним завданням яких є вдосконалення інтернет-безпеки країни і захисту від нападів⁵⁵.

Можна прогнозувати, що кібервійни відіграватимуть дедалі значущу роль у міждержавній політиці, подальшому військовому будівництві не лише держав-лідерів, а й тих, які знаходяться ще на шляху до економічного зростання та незалежності.

Саме тому проблеми «кібервійни» і «кібертероризму» потребують політологічної концептуалізації та подальшого вивчення.

URL: http://www.rand.org/content/dam/rand/pubs/.../2009/RAND_MG877.pdf.

⁵³ Запорожець, О. Ю. Кібервійна: концептуальний вимір / О. Ю. Запорожець // Актуальні проблеми міжнародних відносин. – 2014. – Вип. 121 (частина I). – С. 80–86.

⁵⁴ URL: <http://www.dw.com/uk/%D0%BA%D1%96%D0%B1%D0%B5%D1%80-%D0%B2%D1%96%D0%B9%D0%BD%D0%B0-%D0%B1%D0%BE%D1%82%D0%B8-%D0%BD%D0%B0-%D1%84%D1%80%D0%BE%D0%BD%D1%82%D1%96/a-17005527>.

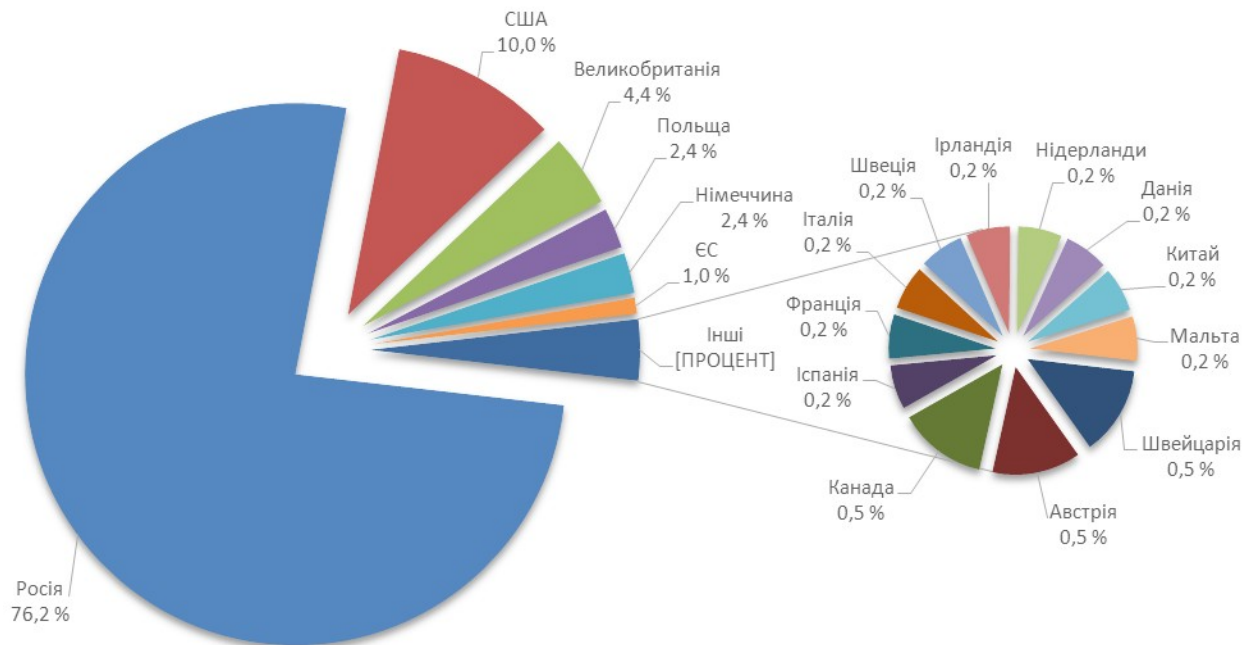
⁵⁵ Друз В., Матковський В. Кібервійни, Інтернет-розвідка. URL: http://www.polpravozhit.in.ua/2015/05/blog-post_4.html.

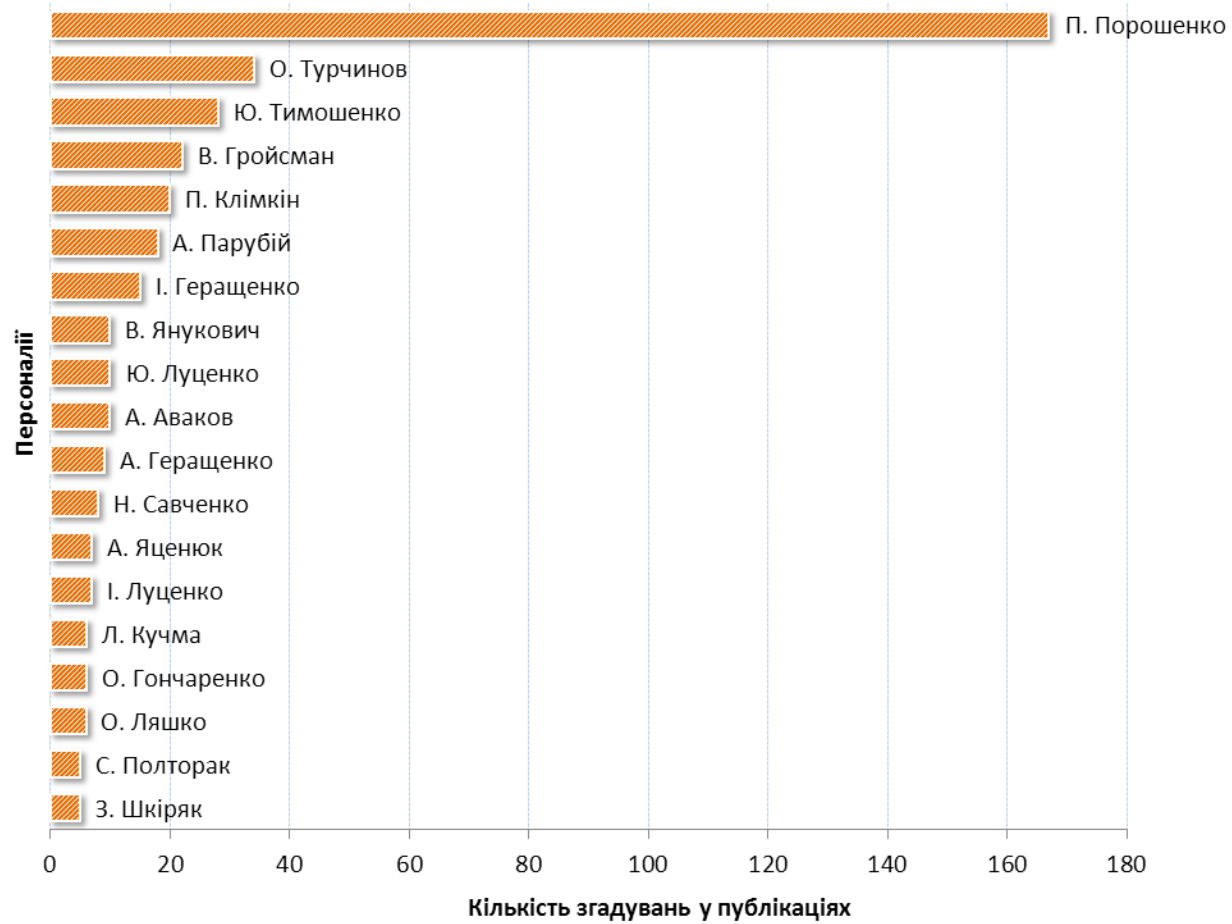
ІНФОРМАЦІЙНА КАРТИНА МІСЯЦЯ

Основні тенденції висвітлення української тематики у іноземних ЗМІ (червень 2017)

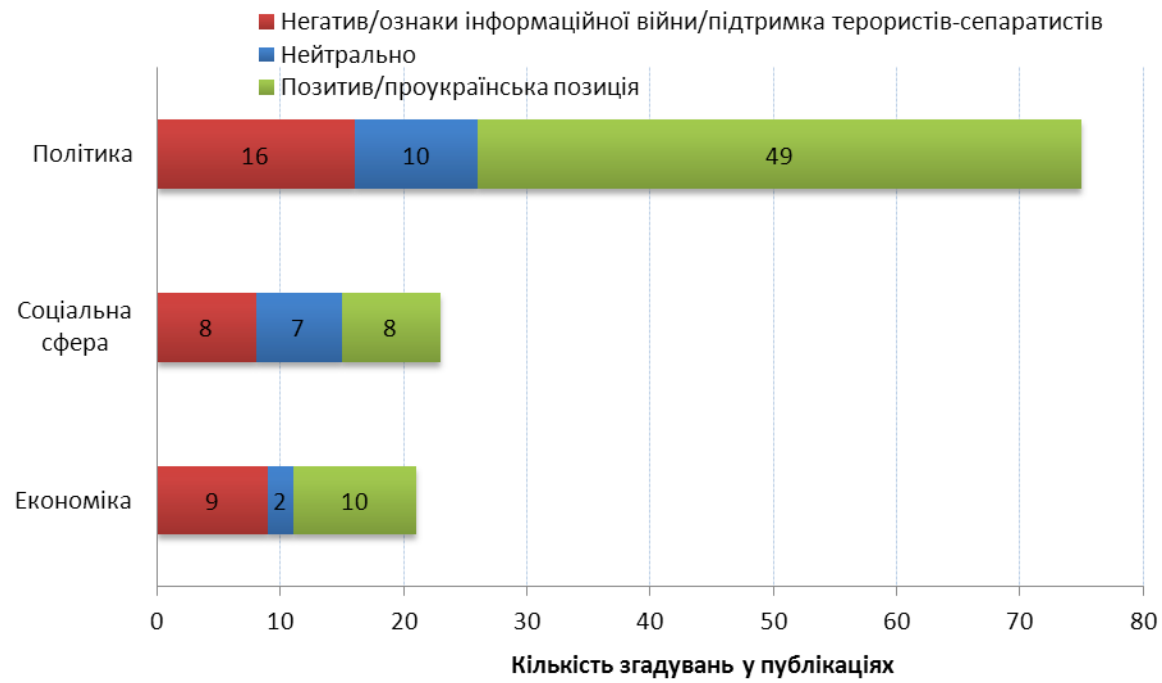
Співвідношення кількості публікацій по світу

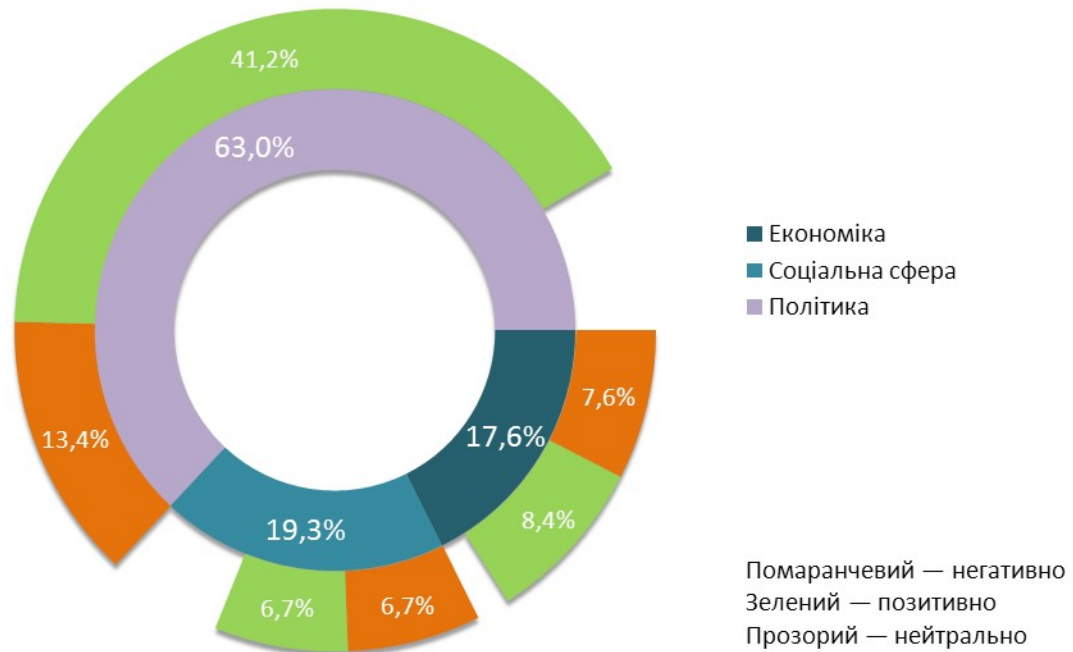
Персоналії в зарубіжних ЗМІ

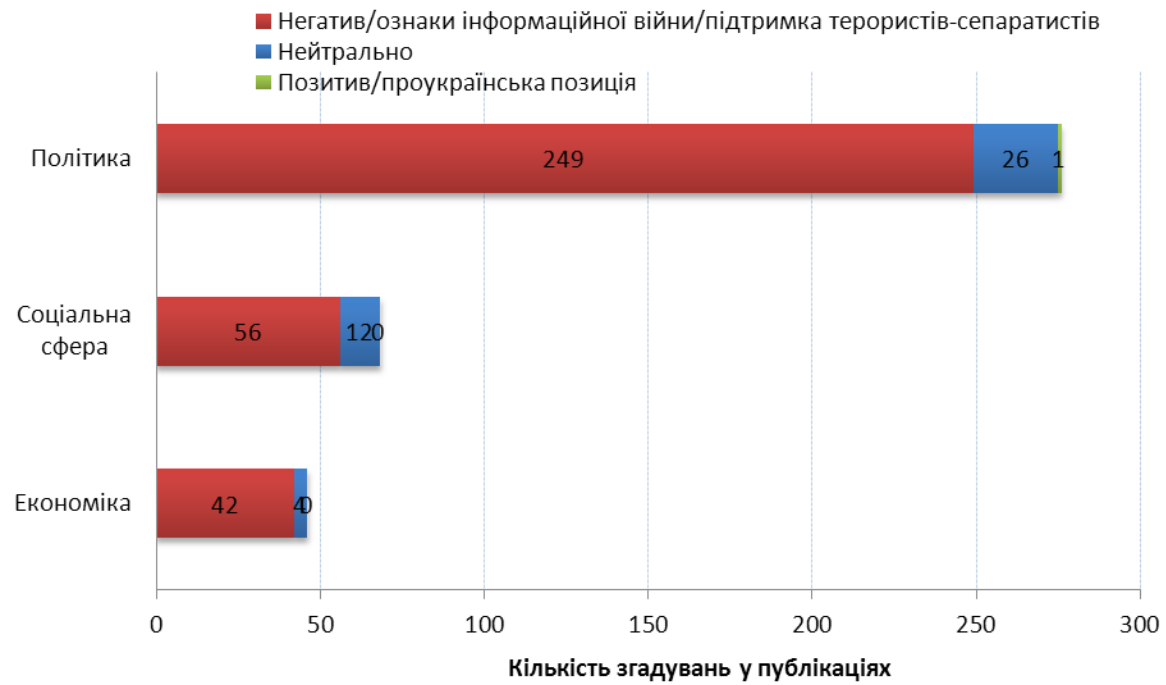
Оціночний розподіл за сферами діяльності (західні ЗМІ)

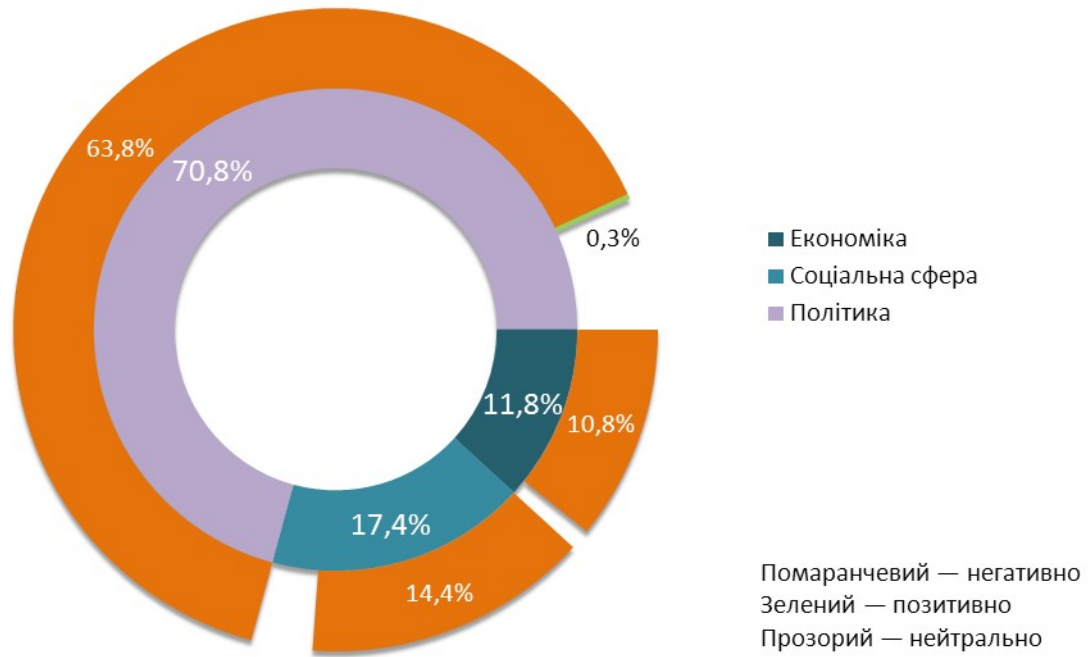
Оціночний розподіл за сферами діяльності (західні ЗМІ)

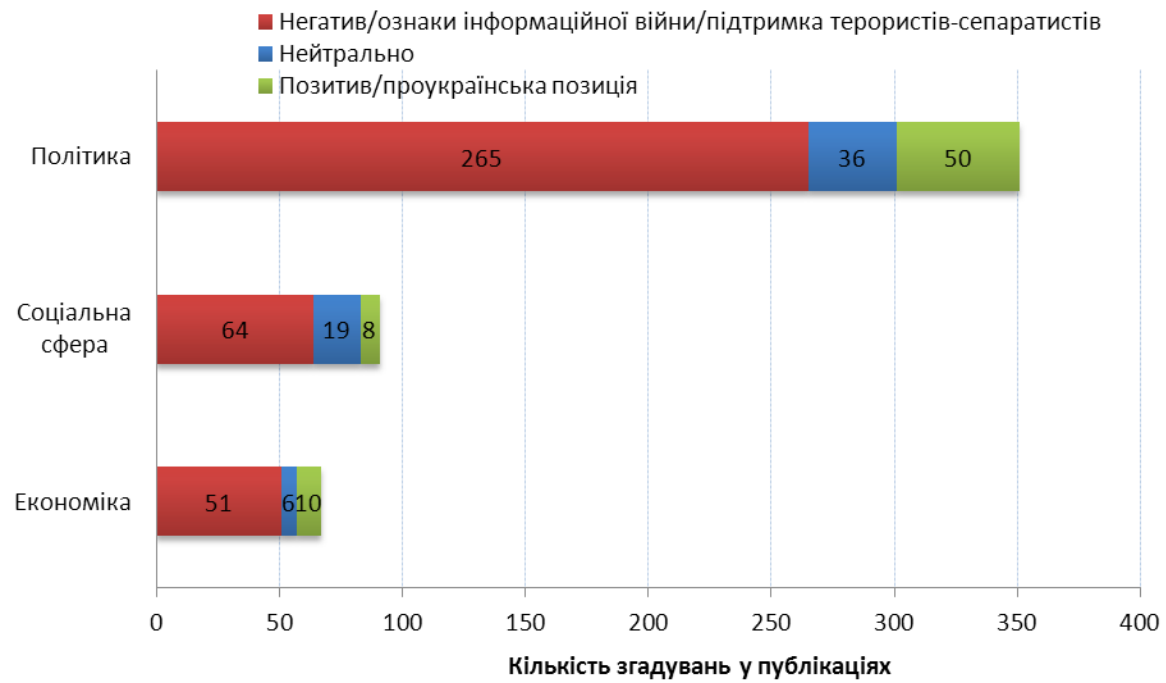
Оціночний розподіл за сферами діяльності (російські ЗМІ)

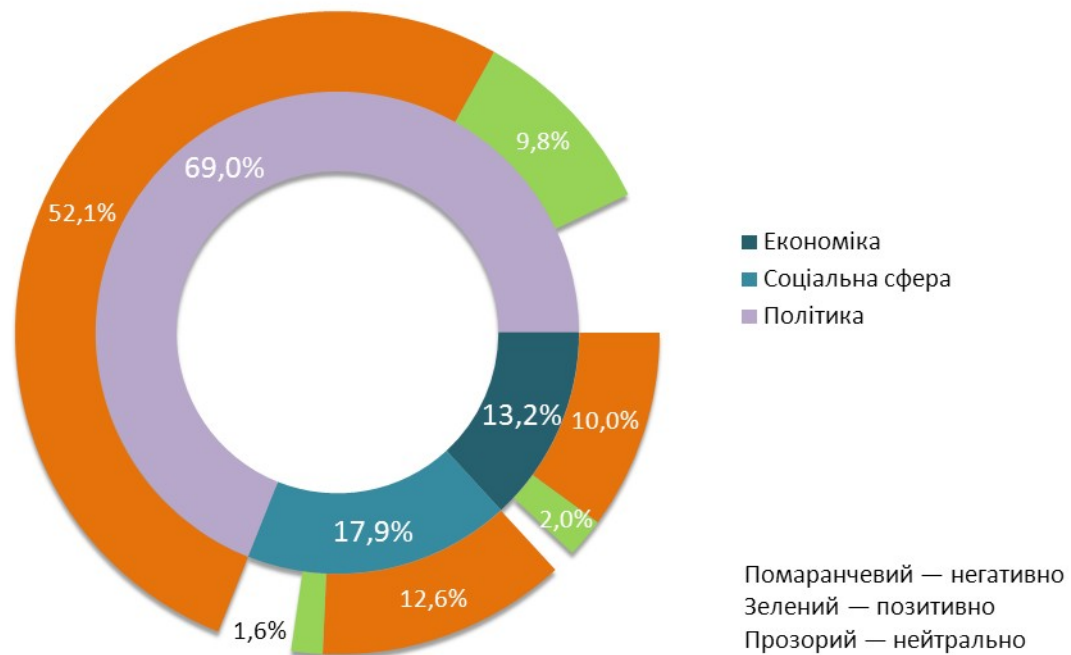
Оціночний розподіл за сферами діяльності (російські ЗМІ)

Оціночний розподіл за сферами діяльності

Оціночний розподіл за сферами діяльності

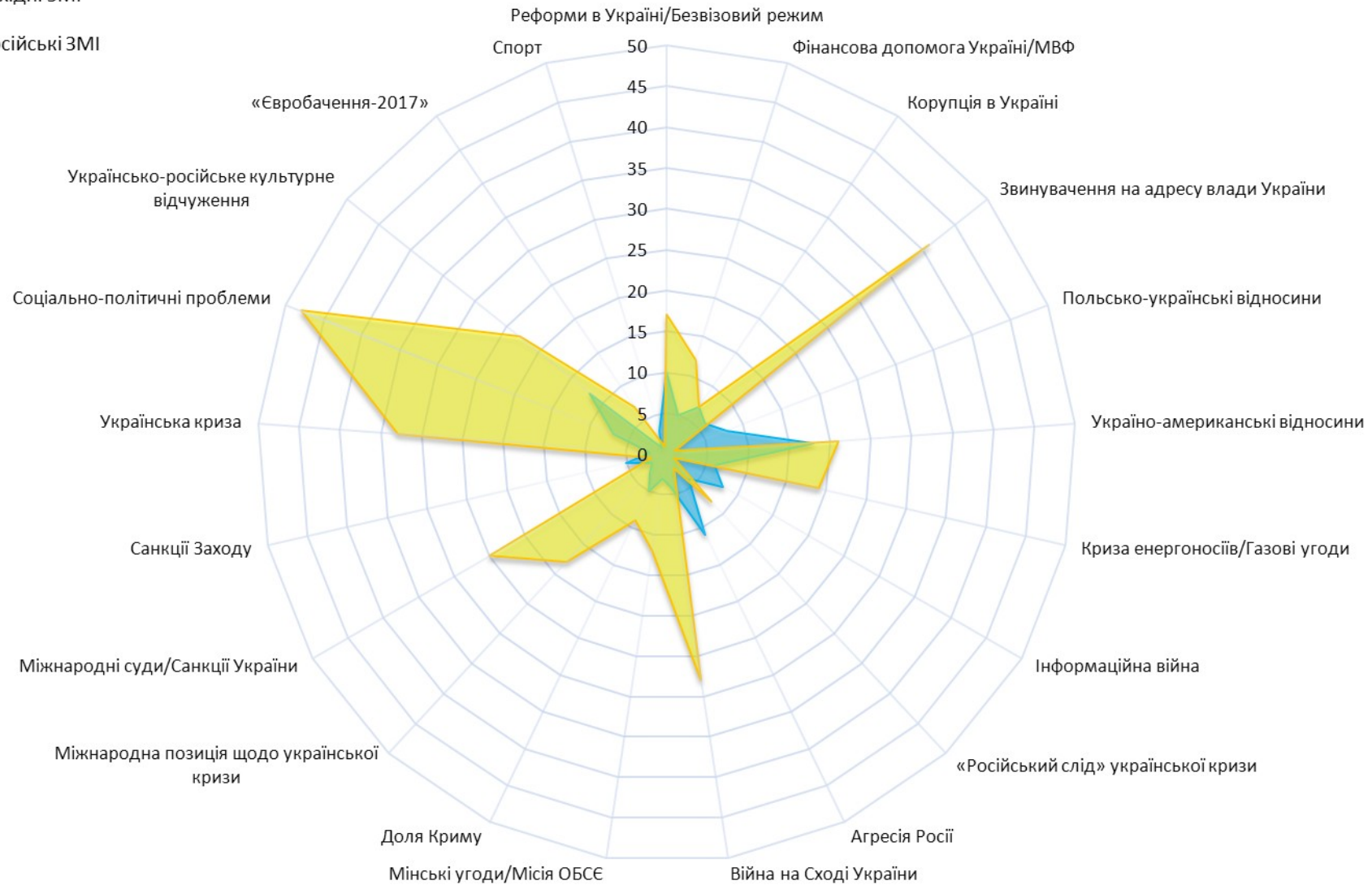

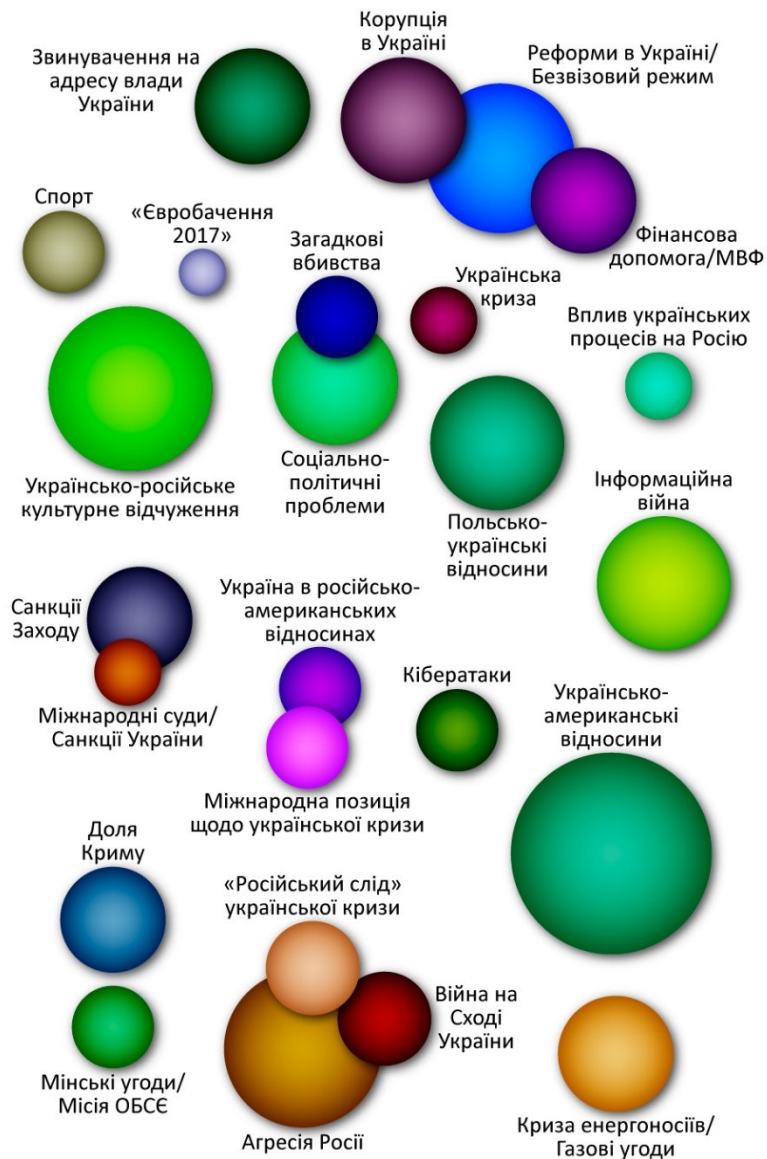
Співвідношення ключових тегів у західних та російських ЗМІ

Західні ЗМІ

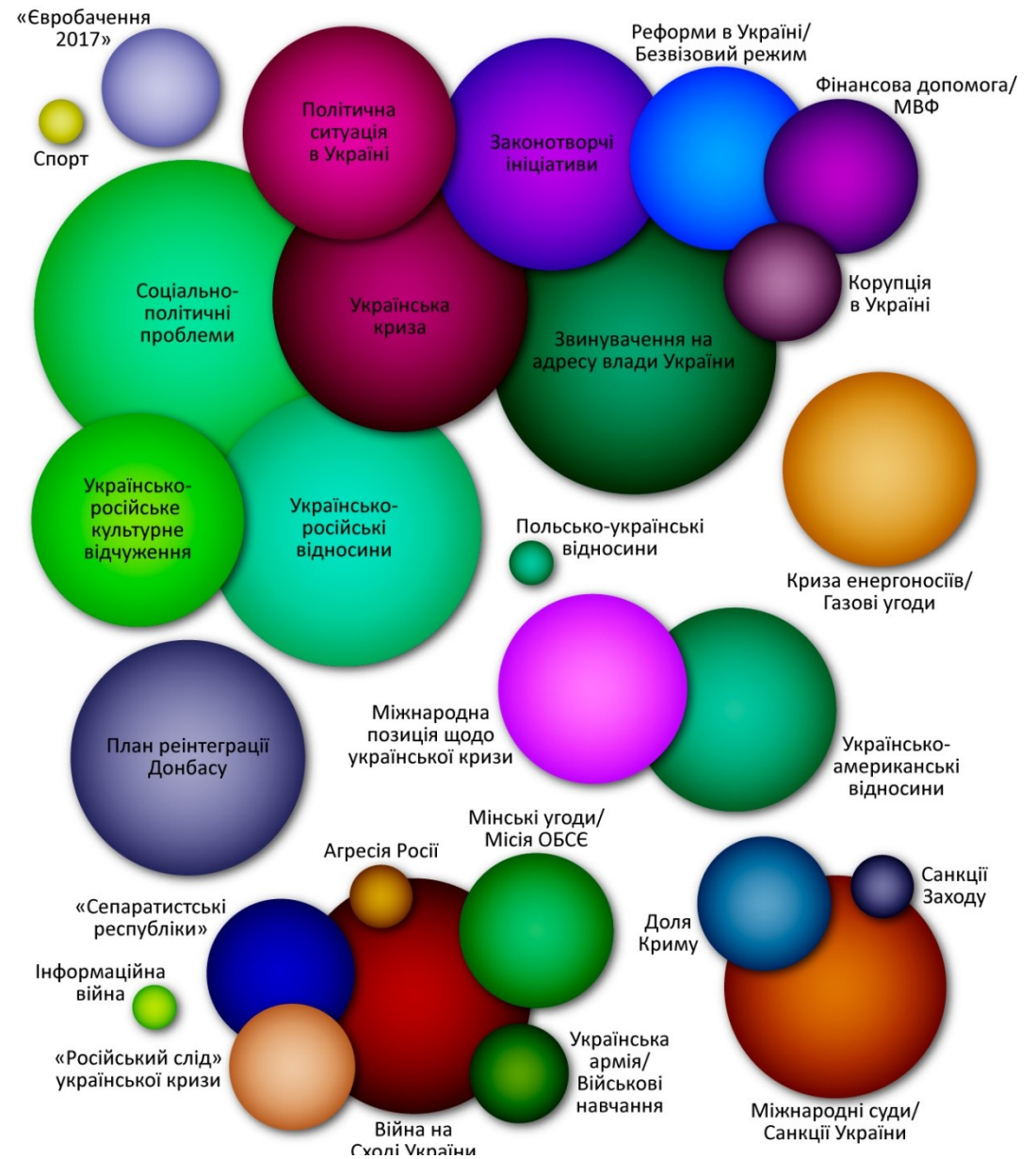
Російські ЗМІ

Західні ЗМІ

Російські ЗМІ

ЕКОНОМІЧНІ РИЗИКИ ТА ПРОГНОЗИ

МОНІТОРИНГ ЗАКОНОДАВСТВА

Податки та збори

Податки на додану вартість

ІПК ДФСУ від 18.08.2017

№ 1677/5/99-99-12-02-01-16/ІПК

Суми ПДВ, сплачені до бюджету на підставі договорів купівлі-продажу, які згодом були визнані судом недійсними, не вважаються помилково та/або надміру сплаченими в розумінні норм ПКУ, а тому не підлягають поверненню.

ІПК ДФСУ від 18.08.2017

№ 1665/6/99-99-15-03-02-15/ІПК

При ввезенні на митну територію України копій ліцензій на програмне забезпечення у паперовому вигляді, які по своїй суті є технічною документацією, ввізне мито та ПДВ не сплачується.

ІПК ДФСУ від 10.08.2017

№ 1567/6/99-99-15-03-02-15/ІПК

Обов'язок щодо нарахування податкових зобов'язань з ПДВ відповідно до п. 198.5 ПКУ виникає у платника податку у разі, якщо придбані товари/послуги та/або необоротні активи призначаються для використання або починають використовуватися, зокрема не в господарській діяльності такого платника податку незалежно від того, чи при придбанні таких товарів/послуг суми ПДВ включалися до складу податкового кредиту, чи ні (за винятком товарів/послуг, придбаних до 1 липня 2015 року).

Державне регулювання

Ліквідація та банкрутство

Постанова ВГСУ

від 16.08.2017 у справі № 904/10073/14

Учасник справи про банкрутство, якому судом надано статус учасника через отримання ним перемоги на аукціоні з продажу майна боржника, може оскаржувати лише ті судові акти, які стосуються недійсності результатів аукціону, а інші – ні.

Постанова ВГСУ

від 16.08.2017 у справі № 920/615/16

Приймаючи відмову від позову суд повинен перевіряти чи не порушує така відмова прав третіх осіб, що можливо, навіть, за умови відмови від позову про визнання права власності на майно, яке перебуває у користуванні банкрута.

Постанова ВГСУ

від 16.08.2017 у справі № 914/289/17

Боржник не позбавлений права звернутися до суду про порушення справи про своє банкрутство. Щоб справу за такою його заявою порушили йому потрібно довести: 1) безспірність вимог кредиторів до нього та 2) загрозу неплатоспроможності – конкуренції грошових вимог кредиторів у виконавчому провадженні.

Об'єкти правовідносин

Земля

Постанова КМУ

від 18.08.2017 № 615

Постановою затверджено два Порядки, якими встановлено механізми арбітражного (експертного) визначення якості насіння і садивного матеріалу та оформлення відповідних заяв для такого визначення. Ця процедура проводиться терорганом Держпродспоживслужби за заявою ФОП або юрособи у разі невпевненості у відповідності показників посівних якостей насіння або товарних якостей садивного матеріалу показникам сертифікату.

Наказ Мінприроди

від 24.07.2017 № 276

Визначений новий порядок підготовки до консервації, проведення консервації та розконсервації меліоративних систем та окремих об'єктів інженерної інфраструктури. Наказ Держкомітету по водному господарству від 20.06.2008, яким раніше регулювались ці питання, визнано таким, що втратив чинність.

Нерухомість

ІПК ДФСУ від 15.08.2017

№ 1612/Д/99-99-13-02-03-14/ІПК

У разі якщо за договором про відступлення права вимоги до договору про спільну діяльність у будівництві до нового кредитора - фізичної особи переходять права первісного кредитора - фізичної особи у зобов'язанні, то у первісного кредитора не виникає об'єкта оподаткування податком на доходи фізичних осіб і військовим збором.

ІПК ДФСУ від 20.07.2017

№ 1288/6/99-99-13-02-03-15/ІПК

Дохід у вигляді вартості дарунка (нежитлових приміщень), отриманий платником податку - фізичною особою від юридичної особи, включається до загального місячного (річного) оподатковуваного доходу такого платника, як додаткове благо, та оподатковується податком на доходи фізичних осіб на загальних підставах.

ЩОДЕННИК БЛОГЕРА ⁵⁶

Блог на сайті «2000.ua»

Про автора: А.В. Пешко, общественный деятель, академик и Вице-президент Академии экономических наук Украины

Как "заботятся" "постреволюционное" правительство, Президент и депутаты об украинских пенсионерах

Предложенная Премьер-министром Гройсманом пенсионная реформа, анонсирована, как реформа повышения пенсий. Однако на деле, подготовленный законопроект изобилует «новациями», каждая из которых, как правило, несовместимы одна с другой ни теоретически, ни практически!

Повышение пенсий на 30%, на самом деле не отвечает требованиям Конституции Украины, которая была еще в 2014 году нарушена революционерами «гидности». Т.е., действующая Конституция Украины предусматривала ежегодный пересмотр размера пенсий до 18 марта каждого последующего года в размере не менее 50% от минимальной зарплаты за предыдущий год, а также пересмотр пенсий при наличии инфляции, что, как раз, и не делалось нашими «революционерами» ни в 2014, ни в 2015, ни в 2016 годах. За это время доллар повысился, как минимум в три и более раза! Таким образом, долг государства перед пенсионерами реально гораздо больше, чем 140 млрд. гривен. А 30-процентное повышение пенсий не компенсирует даже десятой части тех потерь, которые понесли пенсионеры в результате галопирующей инфляции (популизм и обман нынешнего правительства в очередной раз продемонстрирован украинскому народу).

Различные словесные формулировки при определении общего трудового стажа пенсионеров не позволяют многим людям, достигнувшему 60-летнего возраста получить полноценную пенсию, а не так называемую социальную пенсию. Использование формулировок типа «задекларировано трудового стажа», а также постепенное повышение общего трудового стажа с 15 до 35 лет приведет к тому, что, как минимум 60-70 % населения не доживет до своей пенсии (ведь правительству хорошо известно, что до 60-летнего возраста не доживает 40% мужчин и более 20% женщин)! Высокая смертность населения – прямое следствие низкого уровня жизни: 80% населения живет за чертой бедности, при этом, по разным данным около 10% населения реально голодает. Качество и дороговизна медицинского обслуживания плюс хронический социальный стресс, связанный с гражданской войной, наплывом переселенцев, лишенных элементарных средств к существованию, всевозрастающий разбой и бандитизм на улицах городов и сел Украины – это неполный перечень тех факторов, которые уменьшают продолжительность жизни нашего народа.

Катастрофическое старение в процентном отношении общества, что если раньше на одного пенсионера приходилось два работающих, то сегодня на каждого пенсионера - 1 работающий. А через год-два на одного работающего будет приходиться два пенсионера, тем более, что в связи с войной в Украине и

⁵⁶ Збережено стиль і граматику оригіналу

тяжелым материальным состоянием 80% украинских семей, страну покидают молодые трудоспособные люди, которые могли бы быть основой для возрождения украинской экономики и, которые могли бы увеличить рождаемость украинцев и остановить катастрофическую диспропорцию между смертностью и рождаемостью в Украине (смертность в два и более раза превышает рождаемость).

В так называемой «пенсионной реформе», по прежнему не учтены ошибки, связанные с размером пенсий для людей, чья заработная плата превышает 40 тыс. грн в месяц, т.е., единый социальный взнос взимается с заработных плат, размер которых не превышает 40 тыс. грн в месяц. Те же чиновники, например, судьи, прокуроры, работники некоторых правоохранительных органов, чьи зарплаты равны 100-200-300 тыс. грн в месяц, платят налоги только с суммы в 40 тыс. грн, а пенсия им будет назначена в размере 90 % от должностного оклада. Например, если чиновник получал 100 тыс. грн. в месяц ему будет начислена пенсия 90 тыс. грн в месяц. Учитывая то, что в Украине сохраняется, так называемая солидарная форма выплаты пенсий это означает, что налоги он будет платить на протяжении своей трудовой деятельности не со 100 тыс. грн, а только с 40 тыс. грн, а начисленные ему свыше 50 тыс. грн будут изыматься из общего котла за счет основной массы других работающих людей. О какой социальной справедливости идет речь?

Декларирование разными правительствами с 2000 года намерения ввести, так называемую, персонифицированную накопительную пенсию, на сегодняшний день тоже нереально по ряду причин: во-первых, постоянная инфляция будет съедать накопленные деньги, во-вторых, многие люди, кто с 90-х и по нынешний год теряют работу в результате остановки и распада как государственных, так и частных предприятий в результате хронического экономического кризиса, они невиновны в том, что их часто высококвалифицированные руки оказываются никому не нужными, а самих их выбрасывают на улицу и они вынуждены зарабатывать на жизнь на рынках, в различных частных и государственных предприятиях в качестве временных разнорабочих, продавцов и т.п., без наличия постоянного места работы и без соответствующих записей в трудовых книжках. В результате этого, у многих реально борющихся за выживание и постоянно работающих людей, достигших пенсионного возраста, как бы не хватает официального, задекларированного трудового стажа. Как следствие, они получают крошечную социальную пенсию вместо полноценной, заслуженной своим трудом!

«Пенсионная реформа», написанная правительством Гройсмана под диктовку Международного валютного фонда, ставит своей целью не улучшение социального уровня жизни пенсионеров, а уменьшение их численности через искусственное стимулирование смертности населения за счет обнищания, неполноценного питания, отсутствия элементарной медицинской помощи, состояние хронического стресса, как следствие тяжелой социально-экономической и политической ситуации внутри Украины.

В так называемой, пенсионной реформе ни слова не сказано о том, что на самом деле, решение всех проблем пенсионеров, в т.ч., огромного дефицита пенсионного фонда (140 млрд. грн), должно проводиться совершенно другими

средствами и методами. На самом деле, решение данной проблемы лежит только в плоскости подъема разваленной украинской экономики, разваленной системы медицинской помощи, разваленной системы правоохранительных органов, разваленной судебной системы и многих других кризисных процессов, которые возникли в стране после прихода к власти аферистов и дилетантов на волне, так называемой, «революции гидности»

Только приход к власти путем всеобщих демократических выборов нового парламента, Правительства и Президента, которые будут отличаться высокой образованностью, честностью, трудолюбием и профессионализмом может позволить изменить экономическую и социальную политику в стране, в т.ч., решить проблему украинских пенсионеров. Иного пути нет! (http://www.2000.ua/blogi/blogi_blogi/kak-zabotjatsja-postrevoljucionnoe-pravitelstvo-prezident-i-----deputaty-ob-ukrainskih-pensionerah.htm). – 2017. – 15.08).

***

Блог на сайті «pravotoday.in.ua»

Про автора: Игорь Сосновский, партнер ААР. Руководитель отдела охраны интеллектуальных прав. office@aar.com.ua

Как охраняется идея (принцип)? Мне часто задают этот вопрос.

Но когда говорю, что любая идея не охраняется законом, без формы, образа выражения, (но это не относится к компьютерным программам, которые закон охраняет как литературное произведения независимо от способа и формы их выражения).

То слышу возражения похожие на эти: - хочется защитить сам смысл без привязки к форме, чтобы никто другой не смог без разрешения повторить задумку (идею).

А ведь говорю то на основании норм закона, а именно:

1. Согласно определению Гражданского кодекса Украины, п.1 ст. 437, - авторское право возникает с момента создания произведения.

2. П.3, ст. 8 закона Украины «О авторском праве и смежных правах». Не дает охраны на любую идею, принцип, теорию, метод, процедуру, процесс, систему, способ или открытие, даже если они сказаны, описаны, разъяснены, проиллюстрированы в произведении.

НО идея ведь может прийти в голову, сразу нескольким людям, находящихся в разных точках страны, мира или космоса и кто тут автор? Да тот, кто первый поработав развил идею в материальную разработку.

Почему?

Потому что произведение - результат творческой деятельности автора, о чем сказано в определении что такое автор, ст. 1 того же закона о авторских правах, Т.е. нужно чтобы идея была проработана, и появилось реально существующее: изделие, произведение, творение, творение, опус тому подобное, а для этого нужны усилия.

Такой результат творчества, помимо авторского права, может относиться к торговым маркам и изобретениям, если они относятся к промышленности или

торговле. Но это уже отдельная тема.

Вот так вот кратко о том, как от Закона получить охрану на идеи.

Если у вас все-таки остались вопросы. Звоните или пишите (<http://pravotoday.in.ua/ru/blogs/3830/1836/>). – 2017. – 04.08).

***

Блог на сайті «Lv.ua»

Про автора: Олександр Водянніков, національний радник з юридичних питань, керівник відділу верховенства права Координатора проектів ОБСЄ в Україні

Конкурс до Верховного Суду: рефлексії над парадоксами

В четвер 27 липня 2017 року завершилася частина конкурсного добору кандидатів на посаду судді нового Верховного Суду, за яку відповідає ВККС, і центр уваги переміститься з вулиці Механізаторів на вулицю Студентську. Це дає привід для певної рефлексії щодо стану судової реформи, флагманом якої має стати новостворюваний Верховний Суд. Соціальні медіа і громадськість вивчає і обговорює оприлюднені списки. Міжнародні організації, посольства і експерти обмірковують свої позиції щодо конкурсу і імплементації новел, запроваджених реформою 2016 року.

Олександр Водянніков, Національний радник з юридичних питань, керівник відділу верховенства права Координатора проектів ОБСЄ в Україні

Зараз є слушний момент без емоцій поглянути на те, що відбувається у цій сфері, вивчити урок першого відкритого конкурсу до найвищої судової інституції країни. Тим більше, що сам процес ще не завершений і останнє слово має сказати Вища рада правосуддя, яка може погодитися, а може і ветувати окремих кандидатів на посаду судді Верховного Суду.

Президент вже високо оцінив роботу ВККС і результати конкурсу. Активна громадськість і неурядові організації виступили з критикою і гострими коментарями. Істина, мабуть, лежить десь посередині. Всі кандидати, з якими довелося поспілкуватися, відзначають високий рівень організації конкурсу, починаючи з прийому документів і закінчуючи співбесідами. І тут слід віддати належне керівництву і апарату ВККС, які зробили титанічну роботу.

Слід визнати, що конкурс був безпрецедентним, а результат достатньо адекватним в цілому. Але ані безпрецедентність, ані адекватність не означають бездоганність. Певною мірою з точки зору зовнішнього спостерігача конкурс до Верховного Суду та дискурси навколо нього нагадують низку цікавих парадоксів, якщо вважати парадоксом ситуацію, що може існувати в реальності, але не має логічного пояснення, або твердження, що на перший погляд виглядає обґрунтованим, але веде до протиріччя або логічно неприйнятних висновків.

Парадокс Фермі або новий Верховний Суд

120 кандидатів оголошені. З них 94 (78 %) кандидатів - судді або судді у відставці, включаючи 6 суддів діючого Верховного Суду України, 49 суддів вищих спеціалізованих судів, 27 суддів апеляційних судів і 12 суддів місцевих

судів. 17 кандидатів (14 %) дібрано з числа науковців-правників, лише 9 кандидатів (8 %) – з адвокатів.

З цього числа 30 кандидатів (25%), яких ВККС рекомендуватиме призначити до нового Верховного Суду, отримали негативні висновки від Громадської ради доброчесності. З одного боку це певний показник, трактувати який можна двоюко: стакан наполовину повний чи наполовину порожній. Але за цими даними втрачається увага до інших кандидатів у списку, а там є «достойники», яких оминула (свідомо чи несвідомо) своєю увагою ГРД.

До речі, якщо поглянути на кандидатів з негативним висновком, їх можна поділити на дві категорії. Перші і, мені здається, їх досить багато, отримали висновок, скажімо так, не зовсім заслужено. Наприклад, Лариса Мороз, або Алла Лесько. Кандидатури другої категорії дійсно викликають питання. Але, мені здається, що кандидати з першої категорії будуть найсумліннішими судьями Верховного Суду, пройшовши ордалії конкурсу, публічної уваги і обговорення. Зараз в силу публічної уваги перед ними стоїть виклик довести своєю діяльністю і поведінкою доброчесність. Це людська психологія, і час покаже, наскільки цей висновок вірний.

По суті, що відбулося. Відбулося оновлення вищої судової інстанції за рахунок суддів нижчих судів. Добре це чи погано, покаже час. Таке в історії відбувалося – судові реформи Франьо Туджмана у Хорватії початку 90-х. Але Україна – не Хорватія, а Верховний суд Хорватії – не Верховний Суд України.

Чому так сталося? Закон «Про судоустрій і статус суддів» 2016 року побудований на чіткій перевазі (clear bias) для діючих суддів. Навіть при подачі документів судьями було набагато легше, аніж іншим категоріям кандидатів, які повинні були доводити документами кожен рік свого стажу, ходити по архівам, судам, вишукуючи відповідні підтвердження, що не слугувало жодній розумній меті, якщо метою реформи є якісне оновлення суддівського корпусу за рахунок професійних і доброчесних кадрів.

По-друге, двері, хоча і зі скрипом, були відкриті лише для судових адвокатів і науковців з ВНЗ (лише у грудні 2016 року були внесені зміни щодо співробітників наукових установ, але поїзд вже пішов). В чому тут проблема? Проблема в якості як науки в Україні, так і адвокатської професії. Класична корупція в судах (на відміну від політичної) не можлива без адвоката. А такі підходи, звичайно, не сприяють особистому зростанню у професійних навичках.

Слід зробити застереження, що ці міркування ніяким чином не стосуються всіх адвокатів, що пішли на конкурс. Це констатація феномену, а не характеристика.

На початку конкурсу багато людей дивувалося, чому подалися так мало справжніх спеціалістів з приватної сфери, що користуються авторитетом і є професіоналами. І відповідь не тільки в тому, що не вірили. Багато не могли. Юрист у приватній сфері протягом останніх п'ятнадцяти років завжди повинен був вибирати – приймати правила гри судової системи, або відмовитися від судової практики, зосередившись на юридичному консалтингу і послугах, та звести такі контакти до необхідного мінімуму. Тому багато професійних юристів обрали цей шлях задля збереження своєї репутації, і їм Закон закрив доступ до Верховного Суду.

Логіка законодавця, здається, полягала у тому, що суддями мають бути люди, які мають судовий досвід, і в ідеалі це вірно, але не в українських реаліях, нажаль. З іншого боку, беручи до уваги багаторівневий процес конкурсу, який мав встановити відповідність критеріям компетентності, професійної етики та доброчесності, штучно обмежувати доступ до нього формальними вимогами для людей поза судової системи не було сенсу. Чим менше формальних критеріїв і чим складніший конкурс, тим більше компетентних, етичних і доброчесних людей до нього потрапили б. Тому положення Закону в цій частині є досить сумнівними, а результати конкурсу щодо кількості людей з поза системи – показовими.

Парадокс Кондорсе або робота над помилками

Конкурс до Верховного Суду був безпрецедентно відкритим. Але безпрецедентність не означає достатність. Так, мотиви рішення ВККС про недопуск до участі у конкурсі кандидатам не повідомлялися, а самі рішення не оприлюднювалися. Лише на письмовий запит самої такої особи. Як не були оприлюднені мотиви незгоди ВККС з негативними висновками ГРД. Досі незрозумілі мотиви встановлення різних прохідних балів для кандидатів у різні касаційні суди.

Мабуть, немає сенсу повторювати, що проведення конкурсу супроводжувалося подіями і ситуаціями, що давали підстави і громадськості, і медіа говорити про маніпуляції. Хочу зупинитися на двох таких моментах, а саме:

відмінні прохідні бали за результатами відбіркового іспиту (тестування) для різних касаційних судів (по 60 для цивільного, адміністративного і господарського і 54 для кримінального), та також відмінні мінімально допустимі бали за виконання практичного завдання (по 65 для кримінального та цивільного, 67 для адміністративного та 70 для господарського касаційних судів);

зміна порядку обчислення результатів першого етапу, коли 29 березня 2017 року ВККС прийняла рішення, допустивши до участі в конкурсі кандидатів, які набрали певний сумарний бал за анонімне письмове тестування і виконання практичного завдання.

Більшість з цих моментів на перевірку зовсім не вказують на якісь сумнівні речі у конкурсі, а скоріше є проблемами формулювань Закону «Про судоустрій і статус суддів». Так ст. 85 не містить вказівки на мінімально допустимий бал за результатами іспиту на відміну від ст. 78, яка вказує, що такий бал не може бути меншим за 75% максимально можливого балу відповідного кваліфікаційного іспиту. Чи можна посилатися на ст. 78 для визначення такого балу та чи вправі була ВККС встановити такий бал своїм рішенням – питання дискусійне. Але визначаючи мінімальний бал для кваліфікаційного іспиту в рамках загальної процедури добору на посаду судді, законодавець навряд чи мав на увазі, що для конкурсу до Верховного Суду такий бал може бути встановлений ВККС на нижчому рівні. Навіть (або тим більше) враховуючи зміст та складність такого іспиту з урахуванням принципів інстанційності та спеціалізації.

Рішення від 29 березня 2017 року, яким нібито було повернуто до конкурсу 44 кандидата, насправді ґрунтується на чіткому приписі Закону «Про судоустрій

і статус суддів»: ст. 85 дійсно об'єднує складення анонімного письмового тестування та виконання практичного завдання в один етап кваліфікаційного оцінювання, за результатами якого ВККС ухвалює рішення щодо допуску до іншого етапу кваліфікаційного оцінювання. Тому, якщо розібратися, у цій ситуації ВККС поступила у відповідності до положення Закону «Про судоустрій і статус суддів».

Парадокс Бертрана або Громадська рада доброчесності

Останні місяці конкурсу, коли ГРД почала видавати негативні висновки, позначилися розгортанням в медіа, серед експертної спільноти і в дипломатичних колах цілої кампанії, спрямованої на дискредитацію як самого інституту ГРД, так і її членів. Серед основних закидів у вітчизняному дискурсі (і я говорю лише про пристойні і виважені закиди) були:

ГРД оцінює судові рішення, винесені кандидатами на посади в Верховному Суді з числа суддів, які не були переглянуті чи скасовані вищими судовими інстанціями;

ГРД не заслуховує кандидатів, не запитує пояснень щодо інформації та фактів, що їй стали відомі;

ГРД послуговується сумнівними джерелами інформації;

ГРД не має чітких критеріїв для оцінки доброчесності кандидатів і діє навмання;

окремі члени ГРД беруть участь у розгляді інформації і прийнятті висновків щодо кандидатів за наявності явного конфлікту інтересів.

З самого початку слід зазначити, що ГРД – дійсно унікальний інститут, аналогів якому в світі немає. Це породжує і досвід, яким можна ділитися, але й несе загрозу критики з боку міжнародних інституцій щодо відповідності міжнародним стандартам (але про це далі). ГРД була створена як глас громадськості у процесі добору суддів. Основна функція Громадської ради – збирати, перевіряти й аналізувати інформацію щодо суддів і кандидатів на посаду судді. Якщо роль ВККС в процесі конкурсу полягає переважно у визначенні компетентності кандидатів, то ГРД досліджує доброчесність в тому сенсі, що чи буде відповідний кандидат у випадку призначення сприйнятий суспільством як достойний Верховного Суду суддя. Тобто мірилом роботи ГРД є забезпечення довіри суспільства як до конкурсу так і до його результатів і, відповідно до нового Верховного Суду.

Говорячи про ГРД, не слід забувати, що це дорадчий орган при ВККС. Остаточне рішення щодо формування рейтингу і списку кандидатів належить ВККС, яка вправі не погодитися з ГРД. Для простоти, роль ГРД можна порівняти з роллю прокурора в кримінальному процесі: ГРД виступає стороною обвинувачення, ВККС в ролі судді, а кандидат – в ролі сторони захисту. Якщо обвинувачення не переконливе, а захист навів достатньо аргументів для спростування обвинувачення, суд виносить виправдувальний вирок. І питання не в тому, що кандидат доброчесний чи недоброчесний, а в тому, наскільки ГРД впоралася зі своїм завданням, наскільки якісною була стратегія обвинувачення. І тут слідує ще один урок – відкритість ВККС: мотивовані рішення про подолання негативного висновку ГРД мають оприлюднюватись. Суспільство має право знати, чому ВККС не погодилася, а ГРД – вивчати помилки і

напрацьовувати практику.

ГРД зробила титанічну роботу, дослідивши усіх кандидатів, що пройшли перший етап конкурсу, а це 382 особи. Так, далеко не всі негативні висновки ГРД були підтримані ВККС. Але не можна стверджувати, що навіть у випадку подолання негативного висновку ГРД, позиція ГРД не бралася до уваги ВККС при виставленні рейтингу кандидата. Слід в даному випадку розрізняти дві ситуації: висновок ГРД у разі його неподолання кваліфікованою більшістю ВККС означає припинення участі у конкурсі, тобто особа не відповідає критеріям професійної етики і доброчесності і з цим погоджуються і ГРД і ВККС, але у випадку, якщо висновок ГРД не є достатньо переконливим щодо невідповідності цим критеріям, ВККС вправі його відходити, відобразивши певні його моменти при виставленні рейтингу кандидата. І виставлені рейтинги вказують, що цей останній підхід також був застосований ВККС.

Разом з тим, громадські активісти, так би мовити, не на тих дивляться у списку, а по-друге, майновий стан кандидатів був цікавим, але не єдиним елементом, що привертав увагу зовнішніх спостерігачів за пристрастями, що вирували навколо конкурсу до Верховного Суду. І тут виникають питання і до роботи ГРД і до роботи оновленої після Революції Гідності ВККС. Тим більше говорити, що всі 30 кандидатів з негативними висновками недоброчесні – свідомо маніпуляція. Не всі. Так само як і говорити від зворотного про решту 90 кандидатів.

Що стосується оцінки судових рішень, дійсно ніхто не може оцінювати конкретні судові рішення, крім судів вищих інстанцій. Але коли мова йде про кандидата на посаду судді Верховного Суду з числа суддів, ми не повинні забувати, що результатом роботи судді є його чи її рішення. Легітимність (я не кажу про законність – цим опікуються, дійсно, вищі суди) такої роботи залежить від сприйняття суспільством її результатів. З такої точки зору ГРД дійсно не в праві оцінювати окреме судове рішення, але судову діяльність кандидата в цілому, включаючи і сприйняття і оцінку з боку суспільства – повинна. Адже її функція – сприяти формуванню суспільної довіри до нового Верховного Суду в рамках цього конкурсу. Якщо суддя сліпо слідує букві закону, забуваючи про його дух, то чи буде він здатен відправляти правосуддя у найвищій судовій інстанції країни? Іншими словами, чи відповідає це професійній етиці судді в демократичному суспільстві?

Не всі негативні висновки ГРД можна сприймати як оцінку суддівської діяльності кандидата з точки зору легітимності та суддівської етики. Деякі дійсно базуються на неприпустимій оцінці окремого рішення (рішень). І якщо ВККС, долаючи вето ГРД, керувалася цим міркуванням, до комісії не можна ставити претензії. Це той урок, який має засвоїти ГРД. Але, на мою думку, заперечувати можливість оцінки діяльності кандидата на посаді судді означає штучно обмежити ГРД у її і так обмежених можливостях.

Не можна недооцінити самовідданість членів ГРД. Маючи роботу, сім'ю, беручи участь у громадському житті, ці люди знаходили сили і час вишукувати, аналізувати і обробляти великі масиви інформації про кандидатів на посаду судді Верховного Суду, працюючи на громадських засадах без будь-якої зовнішньої допомоги і підтримки. Однак не всі витримали це навантаження. Не

зовсім добровільні відставки серед членів ГРД також вказали на проблему, над якою ГРД має замислитись, а саме забезпечення етичності і моральних якостей в своїх рядах. Громадськість поклала і покладає значні надії на ГРД у очищенні суддівського корпусу, а це в свою чергу ставить високу планку для її членів щодо етичних стандартів та питання конфлікту інтересів. І це ще один урок, який має вивчити ГРД. Особливо щодо конфлікту інтересів, який залишається слабким моментом у діяльності ГРД і може спрацювати як бомба сповільненої дії, що потенційно може вплинути на легітимність і ГРД, і конкурсу до Верховного Суду. Тому практикуючі юристи (адвокати) не можуть брати участь у процесі оцінювання суддів як члени ГРД.

Щодо наявності чітких критеріїв професійної етики та доброчесності, цей закид є, на мою думку, частково валідним. Блаженний Августин якось сказав: «Я не можу дати визначення Бога, але точно знаю, що таке безбожжя». Дуже важко дати визначення етики і доброчесності. Деякі підходи в висновках ГРД дійсно грішать надто поверхневими узагальненнями та послуговуються сумнівними джерелами інформації. Тому особливий наголос у Висновку щодо Регламенту ГРД, підготовленого в рамках проекту Ради Європи, ставиться на необхідності чітких і заздалегідь встановлених критеріях і стандартах оцінювання суддів, у якому бере участь ГРД. Такі стандарти потрібні і для самої ГРД як захист від політичних впливів, усунення ризиків фаворитизму, упередженості та залежності. Це ж стосується обґрунтованості негативних висновків, які завжди мають базуватися лише на перевірених інформації. Цей надзвичайно важливий урок також має бути засвоєний. І тут дійсно можна визначити «безбожжя». Крім цього, є ще практичний аспект, про який вже можна сказати: ГРД в деяких випадках дивилося не туди і не на тих, хто вартував би уваги (і я сподіваюся, що це було несвідомо,). Можливо цього не сталося б за наявності критеріїв і методології.

Але нюанс негативного дискурсу проти ГРД полягає дещо в іншому. ГРД є невід'ємною частиною нового конкурсу до нового Верховного Суду. Делегітимація ГРД матиме не виправдані наслідки для конкурсу в цілому. Навіть «токсичний» імідж ВККС, що формується і розганяється в соціальних медіа і деяких ЗМІ, є менш шкідливим для конкурсу до Верховного Суду і самої нової судової інституції, ніж руйнування суспільної довіри до ГРД.

Парадокс імплікації або перехідне правосуддя і проблеми судової реформи

Небезпека делегітимації ГРД походить не тільки зсередини. Наші європейські колеги досить скептично ставляться до ГРД як інституту, вважаючи, що цей орган не відповідає європейським стандартам. Відповідно до таких стандартів, з метою захисту незалежності судочинства індивідуальне оцінювання має проводитися насамперед суддями, що убезпечить процедуру від зовнішнього неналежного впливу. Повноваження ГРД виходять за межі повноважень суто дорадчого органу і дозволяють їй суттєво впливати на результати оцінювання шляхом, фактично, накладання вето на позитивну оцінку певного судді з боку ВККС, а це означає, що процедура оцінювання вже не повністю належить до компетенції органу суддівського самоврядування.

І наші європейські колеги мають рацію. Якби мова йшла про судову реформу поза українським контекстом, якби не було Революції Гідності, а до

того скочування України у прірву мафіозного авторитаризму, утворення ГРД у тому вигляді, в якому він запроваджений Законом «Про судоустрій і статус суддів» явно йшло би всупереч європейським стандартам. Але є український контекст, була Революція Гідності, яка коштом життя Небесної сотні, відвернула країну від прірви.

В чому проблема реформи? По-перше, судова реформа, прийнята навіть кількома годинами раніше за конституційну, стала результатом політичних компромісів і домовленостей, про що свідчать деякі на перший погляд алогічні і суперечливі речі в тексті Закону «Про судоустрій і статус суддів». На мета-рівні це був компроміс між революційним і еволюційним шляхами реформи, між легітимністю і революційною доцільністю.

Що ми отримали на виході? На виході ми отримали класичний режим правосуддя перехідного періоду (transitional justice), але одягнений у шати перманентності. Згідно загальноприйнятого в міжнародному дискурсі розуміння, правосуддя перехідного періоду включає заходи судового і позасудового характеру, спрямовані на подолання наслідків авторитарних і тоталітарних режимів, які запроваджуються під час переходу від політики насильства і репресій до суспільної стабільності на основі принципів демократії і верховенства права і обумовлені потребою у відбудові суспільної довіри, полагодженні зламаній судової системи і розбудові демократичної системи урядування.

Саме з такого кута зору, на моє переконання, слід розглядати реформу. Очищення суддівського корпусу, усунення політичних впливів, покращення якості відправлення правосуддя судами – ці цілі, проголошені ще у часи Майдану 2014 року, повністю укладаються у концепцію правосуддя перехідного періоду.

Ще у 2014 році на питання західних дипломатів про те, що відбувається в постреволюційній Україні, я відповідав, що суспільство і держава живе принаймні у п'яти однаково валідних реальностях: реальність Печерських пагорбів, тобто державного апарату, реальність активної частини соціальних медіа, реальність, сформована українськими ЗМІ, реальність, сформована російським ЗМІ, суб'єктивна повсякденна реальність кожного. Судову реформу також загнали у декілька вимірів однаково валідних реальностей, створивши парадокс kota Шрьодінгера.

У цю пастку перманентності правосуддя перехідного періоду потрапляють і наші європейські колеги, які майже одностайні у своїх рекомендаціях щодо перегляду ролі ГРД та, навіть, її ліквідації, як такої, що не відповідає європейським стандартам.

Європейські стандарти правосуддя не є річчю в собі, вони служать більш глобальній меті — забезпеченню реалізації цінностей демократичного суспільства, побудованого на принципах верховенства права, поваги до прав людини, належного врядування. Такі стандарти, вибудовані на європейській правовій традиції, що сягає глибини двох тисячоліть, втілені в національних конституціях, конституційній юриспруденції європейських держав і дистильовані, якщо можна так висловитися, в численних міжнародно-правових і політичних документах, зокрема в зобов'язаннях, узятих у рамках ОБСЄ,

документах Ради Європи, практиці Європейського суду з прав людини, Венеціанської комісії.

Дотримання цих стандартів має правити за стратегічну мету судової реформи. Але оцінювати судову реформу, розпочату у режимі правосуддя перехідного періоду, відповідно до чітких і жорстких рамок таких стандартів було б великою помилкою.

Парадокс кота Шрьодінгера або що далі?

«Нами рухає недовіра. Українці не вірять владі, не вірять співгромадянам, а головне — не вірять в себе». У цьому вислові Святослав Вакарчук виніс вердикт нашому суспільству. Фатум недовіри тяжіє над нашим суспільством. І конкурс до Верховного Суду, нажаль, не став винятком. Думаю, що поглянувши на результати, на список, що надійде до Вищої ради правосуддя, слід все ж таки визнати, що за останні дев'ять місяців судова система зазнала карколомних перетворень. Вони не вилилися в якісь законодавчі акти, в утворення якихось інституцій. Відбувся тектонічний зсув в свідомості суддівського корпусу. Судді зрозуміли, що знаходяться під пильним оком громадськості, яка отримала важливий інструмент впливу на закриту суддівську корпорацію. Виник такий собі chilling effect, що спонукатиме суддів пильніше слідкувати за своєю поведінкою і в судовій залі і поза її межами. І, сподіваюсь, розпочався довгоочікуваний процес самоочищення суддівського корпусу (https://lb.ua/blog/oleksandr_vodennikov/373371_konkurs_verhovnogo_sudu.html). – 2017. – 07.08).

***

Блог на сайті «Цензор.НЕТ»

Про автора: Олексій Кудрявцев, голова Державної архітектурно-будівельної інспекції України

Україна будується: реформи, які змінюють країну

День будівельника - гарний привід озирнутися назад, щоб зрозуміти, що вже зроблено, а до яких цілей слід прагнути. Для сфери містобудування це півріччя і весь минулий рік стали справжнім переломом, адже нам вдалось завершити принципову важливу реформу дозвільної системи та остаточно перевести роботу Держархбудінспекції з надання адміністративних послуг в консультативний формат. Тобто інспекція перетворюється на якісну сервісну службу, послугами якої будуть задоволені звичайні громадяни та представники бізнесу. Таким чином, владі більше довірятимуть як всередині країни, так і ззовні, а це найголовніша умова для надходження інвестицій, розвитку економіки та зростання рівня життя людей.

Статистика досить красномовна. За останній рік малий та середній бізнес, промислові підприємства, соціальна сфера почали будуватися активніше. З'явилося понад 4 тис. нових бізнес-об'єктів, 307 промислових підприємств розширили виробничі потужності, відкрито 12 сучасних шкіл, 20 дитячих садочків, 31 медичну установу та 2 перинатальних центри у Дніпропетровській і Черкаській областях. Кожен такий об'єкт - це елемент єдиної системи

економічного розвитку, який створює робочі місця, збільшує бізнес-активність та формує якісний соціальний простір.

Позитивна динаміка в сфері містобудування обов'язково знайде своє відображення в авторитетному щорічному звіті «Doing Business». А це дасть позитивний сигнал іноземним інвесторам, що в українське будівництво можна вкладати кошти. Просування хоча б на один пункт в рейтингу збільшить об'єм інвестицій в Україну на кілька сотень мільйонів доларів.

Закон, що створює чесні правила гри

Завдяки плідному діалогу представників бізнесу, громадськості, уряду та парламенту вдалось максимально оперативно ухвалити закон, що реформує дозвільну систему. Вже 10 червня 2017 року, після ухвалення Кабміном 11 постанов на виконання положень закону, правовий акт набув чинності.

Апробація нового закону на практиці показала, що він дійсно суттєво спростив життя як підприємцям, так і звичайним громадянам. Будувати об'єкти незначного класу наслідків (а це 80% від загального обсягу будівництв) тепер набагато простіше завдяки максимальному спрощенню процедур. Електронні сервіси ще більше наблизили послугу до людини. Через офіційний веб-портал Держархбудінспекції та Єдиний державний портал адміністративних послуг можна подати документи на будівництво за лічені хвилини. Наразі вже більше 2 тис. будівництв стартувало он-лайн.

Новий закон до кінця року кардинально зменшить кількість незаконних будівництв та до мінімуму зведе кількість ошуканих інвесторів. Адже в процесі реформування дозвільної системи ми ліквідували декларативний принцип на початок будівництва, яким часто користувалися порушники. Також посилили юридичну відповідальність за законність будівництва не лише для забудовників, але й для посадовців органів держархбудконтролю.

Реформа дозвільної системи допомогла вирішити хронічну проблему - повернення дозвільних документів на доопрацювання. Якщо раніше навіть через технічні помилки при заповненні їх повертали людям й вони змушені були їх подавати знову, то сьогодні така практика відійшла в минуле. Завдяки перехідному періоду та підготовчим крокам до реформи в першому кварталі кількість опрацьованих дозвільних документів незначного класу наслідків зросла на 18% в порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Зокрема, кількість зареєстрованих повідомлень зросла на 22%, а декларацій про готовність - на 45%.

При цьому ДАБІ продовжує виконувати контрольну функцію. Лише за перше півріччя 2017 року ми здійснили понад 7,7 тис. перевірок об'єктів будівництва.

Зміни торкнулись також іншої важливої сфери - ліцензування підприємств, які будують об'єкти з середніми та значними наслідками. Крім того, ліцензії на здійснення господарської діяльності стали безстроковими. В першому півріччі 2017 року кількість виданих ліцензій збільшилася на 21% в порівнянні з аналогічним періодом минулого року. Одночасно Інспекція провела 1,3 тис. перевірок ліцензіатів. З них 46% - у Києві та області, Дніпропетровській, Одеській, Харківській та Полтавській областях.

Будівництво під контроль громад

Ще наприкінці 2015 року стартувала децентралізація системи держархбудконтролю. Інспекція передає місцевим громадам право проводити перевірки на будмайданчиках, зупиняти самочинні роботи, притягувати до відповідальності порушників містобудівного законодавства та вирішувати питання, пов'язані з початком виконання будівельних робіт та прийняттям в експлуатацію закінчених будівництвом будівель і споруд. Сьогодні вже 81 громада (серед них 21 місто обласного значення) отримали нові повноваження.

Найактивнішими в процесі децентралізації проявили себе громади Київської, Дніпропетровської, Донецької та Одеської областей. Але процес ще далекий до завершення: все нові й нові населені пункти виявляють бажання самостійно контролювати будівництво на своїй території. При цьому ДАБІ на місцях через свої територіальні органи надає їм вичерпну консультативну, методичну та інформаційну допомогу.

Одночасно Держархбудінспекція пильно слідкує, аби місцеві органи влади не порушували містобудівне законодавство. Для цього Інспекція наділена функцією нагляду. В січні-червні 2017 року ми провели 95 перевірок утворених у рамках децентралізації органів, а також 634 перевірки уповноважених органів містобудування та архітектури.

Діалог з людьми

Держархбудінспекція прагне постійного діалогу з громадянами. З одного боку він допомагає виявляти та усувати проблеми в будівельній галузі, з іншого - спрощує взаємовідносини людини й держави. Трохи більше року тому виникла ідея створити при ДАБІ Громадську приймальню. 16 червня 2016 року вона розпочала свою роботу в Києві на бульварі Лесі Українки, 26. За рік приймальня отримала понад 8,6 тис. звернень. Серед них - 900 дзвінків на «гарячу лінію», 2700 електронних та 2300 письмових звернень. Це знак того, що люди нам довіряють та сподіваються на допомогу. Тому Інспекція працюватиме таким чином, щоб виправдати цю довіру й надати бажану для громадян підтримку.

Звичайно, Громадською приймальною справа не обмежується. Спеціалісти ДАБІ консультують громадян в ЦНАПах у більшості областей України. Тобто ми створили дієву консультативно-довідкову мережу, що охоплює столицю та регіони.

Будівельний бум

Кількість збудованих об'єктів - кращий доказ вірності курсу, який обрала країна. За інформацією територіальних органів Держархбудінспекції за 2016-2017 роки в Україні прийнято в експлуатацію майже 24 тис. нових приватних, садибних та дачних будинків, 1300 нових багатоквартирних будинків, оновлено 2 тис. км водогону та прокладено 4,5 тис. км вуличного освітлення.

За кількістю нового житла лідирують Київська, Рівненська та Львівська області. Найдовший оновлений водопровід з'явився у Вінницькій області, а мережа вуличного освітлення - у Харківській.

Крім того, на місцях стрімко розвивається альтернативна енергетика: за інвестиційні кошти встановлюють сонячні батареї, вітряки, твердопаливні котли, перш за все, в закладах соціальної сфери. За рік в Україні з'явилося понад 130 об'єктів, що використовують нетрадиційні джерела енергії. Найбільш інноваційними зарекомендували себе громади Львівщини, Луганщини,

Вінниччини, Івано-Франківщини та Дніпропетровщини.

Тож є усі підстави прогнозувати, що будівельний бум триватиме. Адже з боку держави усунуті перепони, які гальмували приватну ініціативу в будівництві, а Держархбудінспекція корінним чином змінила власну філософію діяльності та делегувала левову частку повноважень місцевим громадам. Звичайно, ситуація в будівництві далека від ідеальної, адже в нас десятиліттями грубо порушували містобудівне законодавство й зараз не просто навести лад. Але нововведення, які впроваджені за останні півтора року, скоро дадуть свої позитивні плоди - мінімізують незаконні будівництва, усунуть зайву бюрократію в дозвільній системі та залучать нові інвестиції в будівельну галузь (https://censor.net.ua/blogs/6763/ukrana_budutsya_reformi_yak_zmnyuyut_kranu). – 2017. – 13.08).

***

Блог на сайті «2000.ua»

Про автора: Александр Охрименко

Повышение зарплаты в Украине: кнутом и пряником

В начале наше правительство решило попробовать повысить заработную плату методом «пряника». Снижение ЕСВ в 2016 году фактически в два раза должно было по замыслу реформаторов стимулировать рост зарплаты в Украине. Но, не получилось. За 2016 год средняя номинальная зарплата в Украине выросла, но мало, всего на 11%. При этом вырос существенно дефицит ЕСВ, как результат, и дефицит Пенсионного фонда. Эксперимент с «пряником» не удался. Тогда и появился метод «кнута». Это когда было решено с 2017 года в два раза поднять минимальную заработную плату, а чтобы работодатели не думали обманывать, усилили трудовой контроль и подняли штрафы до заоблачных высот. Вот это уже сработало. Фактически за пять месяцев 2017 года средняя номинальная зарплата в Украине выросла на 37%. При этом около 37% работающих украинцев начали получать зарплату 3-4 тыс. грн, раньше таких было только около 20%. «Кнут» сработал. Может по-другому в Украине и нельзя проводить реформы? Наверное «пряники» оказались слишком сладкими, и поэтому бизнес на них не среагировал.

Понятно, что любой метод имеет и побочные эффекты. В Украине с начала года было уволено около 150 тыс. работников, частично это было связано с тем, что бизнес таким образом оптимизировал кадры. Но это небольшое количество, если учесть, что общее количество официально работающих около 7 млн. человек. Увеличилось и количество долгов по зарплате, общая сумма достигла почти 2,3 млрд. грн. Но это всего 4% от общего количества зарплаты, которую получают украинцы. Хотя можно сказать, что эти проблемы менее значительные, чем успех роста зарплаты.

Но законодатели решили внести определенную интригу в трудовую реформу, и в первом чтении приняли законопроект №6489, который, по замыслу разработчиков, должен уменьшить давление на бизнес в процессе контроля за соблюдением трудового законодательства. Действительно частные проверки и

большие штрафы за нелегальных сотрудников заставили бизнес проявить сознательность и официально оформлять людей и платить им достойную зарплату. В свою очередь бизнес начал жаловаться, что проверяющие проявляют чрезмерную жестокость и тем самым мешают бизнесу. Поэтому по идее законопроект №6489 должен быть неким компрессом между бизнесом и проверяющими. Среди разработчиков этого законопроекта значится двадцать депутатов ВР, в том числе и Президент Украины Петр Порошенко.

Законопроект №6489 должен уменьшить количество штрафов за нарушение трудового законодательства, но не отменить их, а отдельные даже увеличить. Но при этом бизнес получает право для того, чтобы избежать штрафа, самостоятельно исправить нарушение трудового законодательства и заплатить все по-честному, без штрафа. Но если бизнесмен не поймет либерального отношения к нему, то ему придется заплатить просто таки громадный штраф. Интересное решение проблемы. Кроме того, усиливается ответственность проверяющих, которые тоже будут платить штрафы за незаконные претензии к бизнесу. Как говорится, чтобы всем досталось. Самое новое и во многом необычное для нашего рынка: вводятся штрафы для лиц, которые заведомо предоставили в органы контроля трудового законодательства неправдивую информацию о нарушении их прав. Действительно многие бизнесмены жаловались, что очень часто их проверяли только потому, что они уволив нерадивого работника имели проблемы с проверяющим по жалобе этого работника, которая не всегда была обоснованной. Теперь же такого рода жалобщики будут знать, что и к ним может быть применен штраф, если их «сигнал» окажется липовым. Это фактически борьба против «стукачества», точнее, против не совсем обоснованного стукачества. Но при этом у работников остается право жаловаться, и, главное, оперативно информировать контролирующие органы о реальных фактах нарушения трудового законодательства. И опять «кнут» и «пряник». Пока этот законопроект еще окончательно не принят. Посмотрим, каким он получится в конечном варианте. В любом случае, от бизнесменов ждут, что они теперь с пониманием отнесутся к «пряникам», которые подготовил этот законопроект и не забудут о «кнутах», чтобы рост заработной платы в Украине продолжался. Было бы хорошо, чтобы зарплата в Украине достигла была бы уровня 300, а лучше 500 долларов. Ибо текущая зарплата в двести долларов явно больше растривает украинцев, чем радует. Но процесс начался, и теперь главное, чтобы он не затих на ровном месте. Слово за бизнесом (http://www.2000.ua/blogi/blogi_blogi/povyshenie-zarplaty-v-ukraine-knutom-i-prjanikom.htm). – 2017. – 05.08).

***

Юридический блог компании Jurimex

Про автора: Юлия Коваль

Реформа держкомпаній за версією законопроекту № 6428: Косметичний ремонт або реальний шанс на ефективність державного менеджменту?

В умовах українських реалій питання щодо ефективності реалізації функцій

держави як власника належить до розряду риторичних, а дискусія з цього приводу має, як правило, безперспективний характер з огляду на кон'юнктурність аргументів та абстрактність предмета обговорення. НАК «Нафтогаз», ДП «Укренерго», ДП НАЕК «Енергоатом», ПАТ «ДАК «Автомобільні дороги України», ПАТ «Укрзалізниця», ДП «Адміністрація морських портів України», ДП «Укрспирт» – перелік ключових і в той же час скандально відомих держкомпаній можна продовжувати довго, але факт залишається незмінним: їхній вплив на українську економіку важко переоцінити. Так, за даними Єдиного реєстру об'єктів державної власності суб'єкти господарювання державного сектору економіки представлені станом на 01 квітня 2017 року у такому співвідношенні: 3361 державне підприємство та 263 господарських товариства, державна частка у статутному капіталі яких перевищує 50 відсотків.

Але якщо після прочитання назви статті у читача закралася хибка думка про те, що подібні питання його не стосуються, то радимо не поспішати з висновками, адже реформа корпоративного управління у держкомпаніях (втім, як і будь-яка державна реформа загалом) не існує у вакуумі. По-перше, зміна корпоративного управління держкомпаніями неминує має наслідком зміну загального законодавства, яскравим виявом чого є аналізований у цій статті законопроект № 6428 від 10.05.2017, який, окрім багатьох інших аспектів, має на меті внесення змін до Закону України «Про акціонерні товариства», які торкнуться також і тих акціонерних компаній, акціонерами яких є приватні особи. А по-друге, ми є хоч і не прямими, але точно кінцевими бенефіціарами впроваджуваної реформи, адже держкомпанії не лише є джерелами наповнення бюджету, а ще й функціонують у найістотніших сферах суспільного життя, прямо впливаючи на нашу повсякденну діяльність. Що ж це за чергові зміни і яким чином вони можуть торкнутися приватного сектору? І чи має шанси на успіх чергова хвиля реформування держкомпаній?

Як усе починалось?

Реформування держкомпаній є давно назрілою проблемою, а питання щодо їхньої надмірної кількості і недостатньої ефективності підіймаються вже протягом кількох років. Наприклад, за інформацією Рахункової палати України лише за перше півріччя 2016 року кількість працюючих суб'єктів господарювання державного сектору економіки зменшилася з 1829 до 1801, а прибуткових – з 1222 до 1200. Але деструктивні тенденції даються взнаки не тільки з огляду на невтішні дані статистики, які лише фіксують на папері числове вираження прискореної деградації. Справа в тому, що неефективне управління держвласністю має очевидні негативні наслідки в діяльності держкомпаній майже у будь-якому секторі економіки, адже саме вони у своїй переважній більшості стали продовженням тих держорганів, у компетенції яких тривалий час перебувало управління ними, а такі суто «державницькі» атрибути, як корупція, бюрократія, «телефонне право», неефективне використання ресурсів, обтяження надмірними соціальними зобов'язаннями часів «старого й доброго» соціалістичного минулого, досконало були перенесені до сучасного стилю корпоративного управління окремими держкомпаніями.

Підґрунття для проведення реформування управління держкомпаніями було

закладено ще у 2014 році під час затвердження Програми діяльності Кабінету Міністрів України, а також підкріплено зобов'язаннями за Меморандумом про економічну та фінансову співпрацю між Урядом України та Міжнародним валютним фондом від 27 лютого 2015 року (пункт 36). Більш окреслених рис реформа держкомпаній набула 27 травня 2015 року, коли розпорядженням Кабінету України № 662-р було затверджено Стратегію підвищення ефективності діяльності суб'єктів господарювання державного сектору економіки, одним зі шляхів досягнення якої передбачалося удосконалення корпоративного управління суб'єктами господарювання, зокрема, шляхом підвищення прозорості діяльності суб'єктів господарювання, узгодження інтересів керівництва та суб'єктів управління об'єктами державної власності, створення наглядових рад та введення до їх складу незалежних директорів, визначення чітких цілей діяльності суб'єктів господарювання. Ці напрями було визначено з урахуванням керівних принципів та рекомендацій Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР). Частина необхідних заходів для запровадження визначених принципів вже була реалізована, зокрема, в аспекті законодавчих змін щодо запровадження наглядових рад, проведення конкурсних відборів для керівників та збільшення прозорості держкомпаній. Однак з метою поглиблення реформаційних процесів 10 травня 2017 року до парламенту було внесено проект Закону про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо вдосконалення корпоративного управління юридичних осіб, акціонером (засновником, учасником) яких є держава (реєстр. № 6428), якому судилося стати черговим етапом у реформуванні корпоративного управління державними підприємствами.

Розмежування компетенції загальних зборів та наглядової ради

Керівними принципами ОЕСР щодо корпоративного управління підприємств з державною участю передбачено, що держава повинна виступати як активний і поінформований власник, однак при цьому оперативне управління діяльністю держкомпанії повинно доручатися професійним та компетентним членам ради директорів задля уникнення з боку держави конфлікту інтересів як регулятора і як власника. Тобто, враховуючи логіку та спрямованість принципів корпоративного управління ОЕСР та адаптуючи її до українського законодавства, саме наглядова рада держкомпанії має стати особливим посередником між суспільством та керівництвом держкомпанії і покликана сприяти розбудові довіри громадськості до підприємств з державною участю та відповідно до держави як справедливого та ефективного власника загалом. Відправним пунктом для досягнення такої мети є зміщення центру впливу з держави як акціонера та подальше розширення компетенції наглядової ради, яка на сьогодні поки що залишається обмеженою. Наглядова рада, користуючись своїм незалежним становищем та базуючись на професійному підході, покликана стати фільтром для тих рішень, які прийматимуться правлінням (менеджментом) держкомпаній.

При цьому з такою метою зміни вносяться не тільки до Закону України «Про управління об'єктами державної власності», але й у Закон України «Про акціонерні товариства». Зокрема, передбачається звузити компетенцію загальних зборів, передбачивши, що вони можуть вирішувати будь-які питання

діяльності акціонерного товариства, крім тих, що згідно зі статутом віднесені до виключної компетенції наглядової ради. Водночас у власників-акціонерів завжди залишається можливість внесення змін до статуту таким чином, аби відреагувати на ризикові ситуації, які ставитимуть під сумнів можливість довіри до членів наглядової ради, однак можна спрогнозувати, що такий підхід при зміні розподілу компетенцій буде більш зваженим і публічним, що зменшить можливі зловживання у цьому напрямі.

У той же час законопроектом передбачається закріпити, можливо, на перший погляд дещо наївне положення про те, що кожен член наглядової ради держкомпанії під час виконання своїх обов'язків діє самостійно та в інтересах відповідної держкомпанії. Однак більш прискіпливий та глибокий аналіз наведеного положення поступово приводить до формування думки, яку і мали на меті автори законопроекту, – мова йде про докорінну зміну філософії управління, моделювання ідеалу, вчитися втілювати який доведеться наступному поколінню управлінців держкомпаній.

Політика власності як стратегічний документ держкомпанії

Перебування будь-якого майна у державній власності має бути обґрунтованим. Так, Керівними принципами ОЕСР передбачено, що держави повинні обережно оцінювати і розкривати цілі, які виправдовують перебування відповідного майна у державній власності і які мають бути розкритими для широкої громадськості.

На виконання зазначених вимог законопроектом пропонується доповнити положення статті 4 Закону України «Про управління об'єктами державної власності» нормою, згідно з якою суб'єкти управління об'єктами державної власності здійснюють свої повноваження не тільки відповідно до законодавства і статуту, а ще й з урахуванням основних засад здійснення державної власності, так званої політики власності. В основних засадах здійснення державної власності, зокрема, визначатимуться:

- основні цілі, згідно з якими держава володіє суб'єктами господарювання державного сектору економіки;
- очікувані результати їхньої діяльності;
- принципи та механізми їхнього корпоративного управління.

Слід зазначити, що наразі своєрідним «пілотним» проектом реформованої моделі корпоративного управління є НАК «Нафтогаз», політика власності щодо якої визначається постановою Кабінету Міністрів України від 26 квітня 2017 року № 351 «Про затвердження основних засад здійснення державної власності щодо публічного акціонерного товариства “Національна акціонерна компанія “Нафтогаз України”». Цей документ відверто важко назвати ідеальним, однак сам факт його наявності є своєрідним маркером руху до планового реформування.

Однак проблема полягає у тому, що політика власності за довільного тлумачення може перетворитися на політику поєднання непоєднуваного: уся історія людства засвідчує, що не можна одночасно втілити ідеали соціальної держави з традиційно патерналістськими функціями та водночас забезпечити функціонування економіки за принципами *laissez-faire*. Як завжди, істина десь посередині, і питання є значно глибшим та потребує виваженого, системного

підходу, а розробка та затвердження політик власності стане тестуванням зрілості державних підходів та розуміння економічних процесів, адже неузгодженість державної політики щодо подальшої «долі» державних підприємств того чи іншого сектору економіки деталі частіше стає на заваді конструктивному обговоренню можливих варіантів розвитку галузі, зокрема, із залученням приватних інвестицій.

До прикладу, досить показова ситуація наявна у портовій сфері, адже, з одного боку, Закон України «Про перелік об'єктів права державної власності, що не підлягають приватизації» блокує можливість приватизації державних стивідорних компаній. У 2012 році такі компанії були включені до Переліку об'єктів права державної власності, які можуть надаватися в концесію. Аналогічним чином визначено майбутнє для держпідприємств – морських портів і Стратегією розвитку морських портів України на період до 2038 року. Але у 2014 році Коаліційною угодою визначено новий вектор розвитку – шляхом приватизації державних стивідорів, що також відображено і у більш пізній постанові Кабінету Міністрів України № 271 від 12 травня 2015 року «Про проведення прозорої та конкурентної приватизації у 2015-2017 роках», на виконання якої Фонд держмайна продовжує щороку включати державні стивідорні компанії до переліків об'єктів, які підлягають підготовці до продажу та приватизації після змін законодавства (наприклад, Додаток 3 до наказу Фонду державного майна України від 01.03.2017 № 336). І це при тому, що вся попередня база є чинною, а 2016 року Світовий банк поглиблено вивчає та аналізує потенційні концесійні проекти у трьох українських портах, а при Міністерстві інфраструктури України функціонує спеціальний проектний офіс SPILNO, який вже готує (!) порти до концесії. Ось такий класичний приклад неузгодженості політики власності. Політичні ігри? Неузгодженість між кількома органами, коли «права рука не знає, що робить ліва»? Можливість зробити «крок назад» і переграти зроблені заяви? Чи відверта халатність при формуванні стратегії власника?.. Наразі немає сенсу шукати причини, але є сенс формувати такі механізми, які здатні були б посилити спроможність прогнозування розвитку держкомпаній, і затвердження політик власності щодо кожної державної компанії є хоч і тривалим, однак стратегічно важливим процесом, ризиком для успішності якого може бути лише формальний підхід або ж завищені нереалістичні очікування заради догодження довірливому електорату.

Зміна підходів до фінансових питань

Законопроектом передбачаються зміни у порядку затвердження фінансових планів, зокрема, скасування формального затвердження фінпланів Кабміном і передбачення єдиного принципу, за яким головний документ держпідприємства безпосередньо затверджуватиметься органом, до сфери управління якого воно належить (у разі необхідності це положення може бути адаптоване на рівні статуту держпідприємства). Така зміна має на меті прискорення погоджувальних процедур і усунення формального підходу до розробки фінплану. Так, за даними Рахункової палати України, яка у 2016 році провела масштабний аудит ефективності планування і своєчасності надходжень до бюджету відрахувань держкомпаній, Кабінетом Міністрів України жодного

фінплану монополістів на 2014-2016 роки не затверджено вчасно і значна їх частина не затверджена взагалі. Тож оптимізація шляхом скорочення зайвої ланки є нагальною потребою.

Іншою пропозицією законопроекту є відмова від традиційних ревізійних комісій і заміна їх службами внутрішнього аудиту, які обов'язково утворюються наглядовою радою акціонерного товариства. Але при цьому законопроект залишає достатню свободу для акціонерних товариств і надає їм можливість для адаптації структури своїх контрольних органів до власних потреб на рівні статуту.

Окремі норми законопроекту присвячені врегулюванню фіскальних ризиків, які виникають у зв'язку з діяльністю держкомпаній і необхідність мінімізації яких передбачено Стратегією реформування системи управління державними фінансами на 2017-2020 роки. Проектом передбачається необхідність затвердження методики оцінки таких ризиків Кабміном та здійснення оцінки таких ризиків уповноваженими органами. Тобто закладається фундамент для глибшого аналітичного аналізу при плануванні діяльності держкомпаній, однак, так само як і попередні пропозиції законопроекту, реальне втілення зазначених норм вимагатиме готовності держорганів підходити до вирішення питань неформально та максимально компетентно. А тому існує значний ризик дискредитації пропонованих змін у зв'язку з банальною неготовністю держорганів чи держкомпаній до застосування подібних норм.

To be continued...

Попри важливість і системність тих пропозицій, які були представлені у проекті № 6428, залишається низка питань, які тільки підлягають перегляду та подальшому вирішенню. Так, слід наголосити і на тому, що корпоративне управління держкомпаніями є частиною єдиного комплексного процесу і нерозривно пов'язане з бюджетним процесом, що викликає необхідність перегляду дивідендної політики держави, яка на сьогодні, керуючись короткостроковою метою наповнення казни, цілковито нехтує наслідками свого підходу для підвищення капіталізації підприємств державного сектору економіки шляхом реінвестування зароблених держкомпанією коштів у довгострокові інвестиційні проекти. Законопроектом передбачається консолідована сплата дивідендів державними підприємствами та їхніми дочірніми компаніями, і це безперечно вже є покращенням. Однак у той же час слід враховувати, що на цей день норма відрахувань до державного бюджету становить 75 відсотків чистого прибутку (доходу) державних унітарних підприємств, а базовий норматив відрахування частки прибутку, що спрямовується на виплату дивідендів, зокрема за результатами 2016 року для господарських товариств, у статутному капіталі яких є корпоративні права держави, становить 50 відсотків.

Іншим питанням, яке гостро стоїть на порядку денному, є забезпечення прозорості управління держкомпаніями. Саме прозорість унеможливорює корупцію. Проте будь-яка прозорість не матиме жодного ефекту, якщо суспільство не готове сприймати й аналізувати ситуацію, а також бути активним учасником реформаційних процесів. Слід зауважити, що жодній законодавчій реформі, жодному проекту закону не під силу змінити філософію державного

управління. Така філософія не прописується у законі (хоча наявність чітко визначених меж опосередковано може сприяти формуванню), а напрацьовується винятково практикою і невпинною, копіткою роботою.

Підсумовуючи, констатуємо, що законопроект № 6428 не має на меті здійснення реформи у її звичному розумінні, адже реформа держкомпаній вже почалась і триває. Насправді мета законопроекту полягає зовсім в іншому – поглибити, закріпити і стимулювати до розвитку наявні процеси та створити належні умови для практичної реалізації тих положень, частина з яких поки лише зафіксована на папері, а інша частина тільки починає кристалізуватися у подальші напрацювання та законодавчі зміни. Процеси зміни глибинної філософії корпоративного управління держкомпаніями перебувають лише на початковій стадії. Але саме обережні, виважені і точкові вдосконалення законодавства є найменш шкідливим варіантом дій, адже будувати нову систему значно складніше, ніж критикувати існуючий стан речей та неефективність менеджменту держкомпаній. У той же час слід пам'ятати, що реформа відбувається не на папері, а у свідомості, і тому практична реалізація закладених у законопроект принципів цілковито залежатиме від розуміння актуальних реформаційних процесів, готовності до компромісів та узгодженості дій між представниками державних органів, керівництвом держкомпаній, членами наглядових рад та суспільством як кінцевим власником усіх державних активів(<http://jurblog.com.ua/2017/08/reforma-derzhkompaniy-za-versieyu-zakonoproektu-6428-kosmetichniy-remont-abo-realniy-shans-na-efektivnist-derzhavnogo-menedzhmentu/>). – 2017. – 09.08).

***

Блог на сайті «Lb.ua»

Про автора: Віталій Скоцик, економіст, Голова Аграрної партії України

Донбас: як врятувати людей і землю?

Днями повернувся з Донбасу і Слобожанщини. Кожен раз, коли приїжджаю туди, серце проймає щемом. Більшість українців знають цей край із новинних сюжетів. Слов'янськ, Волноваха, Сватове – коли чують назви цих населених пунктів, виникає асоціація: трагедії, бої, розстріли маршруток, вибухи складів боєприпасів. Але мало хто уявляє, який це прекрасний край.

Ви знаєте, приміром, що Луганщина вже другий рік поспіль збирає рекордний врожай зернових? Цьогоріч уже намолотили більше мільйона тонн. А на Донеччині ще більше – понад півтора мільйона. Усі поля доглянуті й оброблені. Тут живуть прості, щирі і дуже працелюбні люди. Кожен раз, буваючи тут, я багато фотографую: природу, містечка і місцевих жителів, щоб показати нашим людям, що Донбас – не лише війна. І кожному, хто їде зі мною, Луганщина і Донеччина нагадують свої рідні області. Хтось тут бачить Волинь, хтось - Бессарабію, хтось – Чернігівщину, а я - Рівненщину. Море квітів, річок, озер та лісів.

Щоправда, всіяні вони снарядами та бомбами, і мене дуже лякає, що ця благодатна земля може стати непридатною для життя. Техногенна катастрофа,

яка їй загрожує, може зрівнятись за рівнем небезпеки з аварією на Чорнобильській АЕС.

Відгородитися від цієї проблеми не вдасться. Як Чорнобильська аварія вдарила по всій Європі, так і хімічна катастрофа Донбасу може вразити весь континент.

Вдумайтесь, воєнні дії ведуться в регіоні, що має найбільше техногенне навантаження не тільки в Україні, а й в усій Європі. Тут розташовано 6,5 тисяч хімічно небезпечних підприємств (загалом по Україні їх 20 тисяч). За даними екологів, сьогодні 4,5 тисячі таких підприємств – зруйновані.

Саме в Донецькій та Луганській областях розміщені великі накопичення відходів четвертого – найвищого – рівня небезпеки. Потрапляння таких відходів у довколишнє середовище цілком імовірно в умовах воєнних дій та відсутності будь-якого контролю за діями бойовиків. І це загроза не тільки для України, а й для світу.

На лінії зіткнення порушено виробничий цикл низки підприємств. Це зокрема Торецький фенольний завод, Авдіївський коксохімічний комбінат, інші стратегічні та інфраструктурні об'єкти. За час проведення АТО від обстрілів артилерії загорялися Авдіївський та Ясинівський коксохімічні заводи, Лисичанський нафтопереробний та Краматорський верстатобудівний заводи. Був атакований завод «Стирол», який виготовляє аміак. На щастя, поки що вдалося уникнути катастроф, але небезпека нікуди не зникла.

Величезну тривогу викликають затоплені на окупованих територіях шахти, через які двом третинам міст і селищ Донбасу загрожує підтоплення. Для прикладу, у м. Єнакієвому затоплена шахта «Юнком». Ви знаєте, що там в 1979 року проводили ядерний вибух? У будь-який момент отруєні води можуть винести радіацію на поверхню, що призведе до зараження величезних територій.

У Горлівці на шахті «Олександр-Захід» міститься невивчена гримуча суміш — 50 тонн мононітрохлорбензолу під землею вступили в реакцію з іншими отруйними речовинами. За прогнозами фахівців, через чотири-п'ять місяців неконтрольоване затоплення шахт винесе цю пекельну суміш на поверхню, що матиме наслідком отруєнням питної води.

Існує також загроза, якщо неконтрольовані підземні води об'єднаються з великим об'ємом води на різних горизонтах, усе це потрапить в акваторії Сіверського Донця та Азовського моря, що зробить практично непридатними для життя відповідні території України та Росії.

Тому Україна мусить використати всі наявні механізми та продумати державну програму комплексного відновлення окупованих територій – передусім ґрунтів і вод.

Для початку слід налагодити моніторинг ситуації із застосуванням дистанційних технологій там, де немає доступу до об'єктів. Поступово активізувати переговори в межах усіх можливих переговорних форматів з тим, щоб забезпечити доступ моніторингових та експертних місій (зокрема, міжнародних) до територій для здійснення повного екологічного моніторингу. У законодавчій базі України та в Стратегії національної безпеки має бути актуалізоване питання екологічної безпеки.

Україна спроможна залучити експертне середовище і вже зараз почати

розробляти програму відновлення екології окупованих територій. Зокрема, наперед продумати систему очистки та рекультивації забруднених ґрунтів; залучити спеціалістів-аграріїв для розробки рекомендацій щодо фітореміністрації (очистки з допомогою зелених рослин) угідь, забруднених хімічними речовинами та нафтопродуктами тощо.

Потрібен активний пошук нових рішень. Наприклад, держава могла б створити спеціальні преференції для підприємств, які діють на підконтрольній Україні, які б дозволили залишати екологічний податок для підприємств-забруднювачів навколишнього середовища і забезпечили його використання для очищення території та встановлення додаткових фільтрів чи відновлення інфраструктури.

Кожен день зволікання виливається в нові ризики для екології Донбасу і України

https://lb.ua/blog/vitaliy_skotsyk/373688_donbas_yak_vryatuvati_lyudey_i_zemlyu.html. – 2017. – 11.08).

***

Блог на сайті «latifundist.com»

Про автора: Вадим Аристов, експерт юридической фирмы ОМП

Фермеры или агрохолдинги? Оптимальная модель развития украинского агробизнеса

Прежде всего, давайте определимся с формулировками. Я вкратце изложу свое понимание некоторых тезисов и определений, используемых в этой статье.

Итак, я считаю, что «агробизнес» и «сельское хозяйство» — это два совершенно разных вида человеческой деятельности. Агробизнес — это осознанная деятельность с целью получения прибыли через создание общественно полезных благ, в основе которой лежат правильные технологические подходы (причем речь идет не только о технологиях производства, но и о технологиях управления, учета, маркетинга и пр.). Таким образом, агробизнес руководствуется исключительно здравым смыслом и прагматизмом. Сельское хозяйство же, по моему мнению, — это деятельность, которую человек ведет ради удовольствия на своем приусадебном участке. Можно сказать, что это разновидность хобби. Размер участка значения не имеет и иногда может достигать сотен тысяч га.

Ключевое отличие первого от второго в том, что агробизнес позволяет получить предсказуемые результаты! Даже с учетом такого, пока еще малоуправляемого фактора, как погода.

Фермер — это человек непосредственно занятый агропроизводством. То есть буквально сам сидящий за рулем трактора, комбайна... Может использовать труд наемных рабочих, но принципиально то, что работает на земле сам. Владелец или директор фермерского хозяйства, не говоря уже об агропредприятии, фермером в строгом смысле не является! Очень часто термин «фермер» используется в значении: мелкий или средний агропроизводитель, представитель малого и среднего агробизнеса.

Агропредприятие — это предприятие (как правило ООО) основной деятельностью которого является агробизнес. Оно имеет значительное количество земли в обработке (как правило, арендует паи населения).

Агрохолдинг — несколько агропредприятий (иногда много), находящихся во владении одного лица (нескольких связанных лиц) и объединенных общей системой управления с целью повышения эффективности операционной деятельности.

Нишевые культуры (продукты) — это все не биржевые культуры. Потребляются не массовым потребителем, поэтому имеют ограниченный спрос, но низкую ценовую эластичность спроса. Иначе говоря, цена на нишевые продукты может значительно превышать цену на, так сказать, обычные и часто определяется нематериальными качественными характеристиками, такими как: вкус, букет, «полезность», «здоровость» и т.д. В наших условиях к нишевым культурам можно отнести как ягоды, орехи или мускусную тыкву, лен, шафран, так и экзотические злаки (спельта, полба, киноа), спаржу, овощи или органические продукты. Безусловно к ним относятся такие продукты с высокой удельной долей нематериальной (интеллектуальной) составляющей в добавленной стоимости и цене реализации, как сыр, вино (вообще алкогольные напитки), мясные специалитеты. Важной особенностью нишевых культур является и то, что они, как правило, весьма трудоемки и ресурсозатратны в выращивании (производстве) и их производство очень сложно или невозможно масштабировать.

Теперь давайте порассуждаем о том, какая модель развития агросектора наиболее перспективна для нашей страны. Говоря об основных моделях агробизнеса, существующих в мире, специалисты часто приводят в качестве примера две основные: так называемую «аргентинскую», в которой крупные агропредприятия обрабатывают большие массивы земель и обеспечивают весьма значительный объем производства агропродукции массового спроса и потребления, и так называемую «французскую» или «европейскую» модель, в которой главным производителем агропродукции является фермер со своей семьей, а основной продукцией — сыр, масло, оливки и пр. Причем говорят об этих моделях как о двух альтернативных и взаимоисключающих друг друга! Или-или. Или агрохолдинги, или фермеры. Весьма распространенным в последнее время стало мнение, что агрохолдинги вредны и хищнически эксплуатируют природные ресурсы, попутно уничтожают село, а фермеры — благо, и только отсутствие должной заботы и поддержки со стороны государства (как в ЕС!) не дает им стать успешным и наиболее представленным классом агропроизводителей.

Чтобы понять роль агрохолдингов в современной украинской экономике, предлагаю оглянуться на 25 лет назад и вспомнить, что они пришли на смену советскому колхозу! Именно становление и развитие агрохолдингов обеспечило доступ к финансированию, и, таким образом, к современным технологиям. Именно оно позволило за короткий срок сформировать достаточно мощный сектор экономики и по ряду направлений обеспечило без преувеличения прорывное развитие! Не будет также преувеличением сказать, что существующим статусом могучего агроэкспортера и весьма заметным

положением в глобальной экономике Украина обязана именно агрохолдингам! Кстати, с Аргентиной положение дел точно такое же. Из страны импортера продовольствия она за относительно короткий срок превратилась в одного из крупнейших его экспортеров. Кроме производства традиционных высокомаржинальных культур растениеводства агрохолдинги развивали стратегии вертикальной интеграции, развивали переработку, производство продуктов питания, создавали мощности по хранению и перевалке. Это, в том числе, и десятки тысяч рабочих мест. Да, наверное, можно говорить о том, что эффективность агропроизводства в Украине не такая высокая, как в ЕС или в США с точки зрения выручки с одного га пашни. Но она определенно в десятки и сотни раз выше, чем была в Советском Союзе.

Но вот когда речь идет о производстве нишевых продуктов, то очевидно, что это не про агрохолдинги. Почему? А все тот же эффект масштаба! Агрохолдинги оперируют огромными объемами земли в обработке в условиях определяемого природой (погодой!) крайне непродолжительного окна возможностей. Проще говоря, оптимальные сроки проведения основных работ ограничены несколькими неделями в лучшем случае. Поэтому агрохолдинги применяют широкозахватную технику, системы автоматизированного управления и контроля логистики, круглосуточный режим работы в разгар посевной или уборки урожая. Такова особенность их производственного цикла и соответствующей ему бизнес-модели.

Фермер способен сделать то, что невозможно ни в каком самом вертикально интегрированном агрохолдинге. Лично, своими руками, подвязать каждый кустик, обрезать каждое дерево, посмотреть каждое животное. Фермер может максимально раскрыть и реализовать потенциал земельного участка, растения, животного. Именно фермер и только фермер может создавать гастрономические шедевры виноделия или сыроделия. Насколько это может быть востребованным и стало быть экономически эффективным и успешным бизнесом? А вы посмотрите на тренд распространения так называемой модели потребления среднего класса! Такая модель потребления растет огромными темпами в Китае, Индии и других развивающихся странах. Это значит, что растет количество людей, желающих не просто есть с целью утолить голод, а желающих есть качественную, в их понимании, вкусную, здоровую пищу. Кстати, такая же тенденция наблюдается и в Украине. Внутреннее потребление растет и, соответственно, растет спрос на продукты питания с дополнительной потребительской ценностью — органические продукты, биопродукты, фермерские продукты, суперфуды, фитнеспродукты...

Часто можно слышать, что агрохолдинги обеспечивают экспорт агропродукции и, соответственно, приток валютной выручки в страну и, как следствие, позитивный торговый баланс. Фермеры же не смогут обеспечить сравнимых экспортных валютных поступлений. Это, безусловно, соответствует действительности, но не стоит забывать, что экспорт агропродукции (большинства массовых биржевых культур и продуктов) сопровождается весьма существенным валютным же импортом удобрений, СЗР, ГСМ, техники и пр.

Что до экспортного потенциала и возможностей МСБ (малого и среднего бизнеса), то я хочу привести только один пример — экспорт шотландского

виски. Его объем в денежном выражении сравним с объемом украинского аграрного экспорта (приблизительно 6 и 15 млрд дол США соответственно). А любая вискокурня — это типичнейший МСБ.

Да и в Украине уже достаточно впечатляющих примеров очень успешной экспортной активности фермеров и их экспансии на рынки ЕС и США. И именно с нишевыми продуктами — органическими соками, злаками, суперфудами, овощами, органическими же маслами, ягодами. Список, надеюсь, будет расширяться. Да, конечно, экспорт требует от украинского фермера и дополнительных инвестиций и иногда значительных, маркетинговых усилий и прохождения довольно ответственной процедуры сертификации, но, во-первых, сложно не есть невозможно, и многие уже прошли этот путь, а во-вторых, я уверен, что это безальтернативная необходимость. И дело даже не в валютной выручке как основе финансового благополучия и стабильности фермерского хозяйства. Дело в том, что экспортная готовность предполагает соответствие строгим стандартам безопасности и качества продуктов питания! Иначе говоря, экспорт — это высший этап развития агропредприятия. Следствием для внутреннего рынка также является повышение качества продуктов питания и усиление конкуренции производителей. От чего, в конечном итоге, выигрывает потребитель, то есть мы все. Ведь ни один фермер не будет производить отдельно продукцию высокого качества на экспорт и менее качественную для, так сказать, внутреннего потребления!

Отдельно стоит коснуться вопроса развития сельских территорий. Я думаю, что вопрос развития агробизнеса и вопрос развития сельских территорий — это два разных вопроса! Рискну утверждать, очень мало связанных между собой. Во-первых, урбанизация — это глобальный тренд. Хотим мы того или не хотим, но все больше людей предпочитают жить в городах. И не только потому, что жизнь в городах комфортнее. Мы действительно наблюдаем приход нового технологического уклада и соответствующие ему изменения образа жизни и предпочтений людей. Во-вторых, по моему мнению, у бизнеса нет иной социальной ответственности, кроме как генерировать истинную ценность и полезность! И через нее, соответственно, прибыль. Это предполагает и бережное отношение к окружающей среде, и развитие человеческого потенциала сотрудников, и заботу о репутации, и меценатство. Но никоим образом не должно выражаться в дополнительном «добровольном» налогообложении в виде так называемой «социальной нагрузки» на гектар арендуемых земель или участия в инфраструктурных проектах местной власти.

Ну и последнее. Многочисленным защитникам украинского села как основы самобытности народа и базы экономического процветания страны стоило бы поехать и годик пожить в реальном селе! Без электричества, дорог, медицинской помощи. Я глубоко убежден, что это советское село, позорнейший пережиток колхозного строя, абсолютно не приспособленное для проживания людей, должно кануть в небытие. Ему на смену должны прийти комфортные компактные поселения людей, предпочитающих именно такой стиль жизни (ближе к природе, более экологичный) и занятых трудом в самых разных сферах экономики, в том числе и в агропроизводстве. С высоким уровнем переработки до конечных продуктов потребления на месте. И соответствующим уровнем

развития инфраструктуры — дороги, школы, больницы, магазины. Понятно, что развитие сельских территорий — это задача государственного уровня, и она не может быть решена без участия государства и за короткое время. Это отнюдь не значит, что не стоит об этом думать сейчас и предпринимать усилия, направленные на достижение положительных результатов и синергетических эффектов. Рост благосостояния населения, экономическое развитие и процветание, как результат развития отечественного агросектора в целом и фермерства в частности — залог успешного развития сельских территорий.

Так какая же модель выглядит более предпочтительной для Украины? Я полагаю, что мы имеем уникальную возможность объединить обе. Существующие агрохолдинги вступили в стадию здоровой конкуренции. Они уже вынуждены конкурировать за ресурсы — в первую очередь, человеческие. Конкуренция за доступ к земле усиливается. На очереди, думаю, вода. В этой, уже во многом рыночной, конкуренции выживут и победят наиболее приспособленные с точки зрения эффективности компании. Остальные прекратят свое существование. Их место займут новые. Лучшие. Более эффективные.

Параллельно возможно и необходимо развивать МСБ в агро. Это не только вопрос стимулирования предпринимательской инициативы, но и вопрос развития экономики. Только увеличение общего количества экономически активных единиц обеспечит развитие рыночных отношений за счет конкуренции, обеспечит оздоровление, рост и развитие экономики.

Один очень уважаемый эксперт как-то сказал: «нишевые продукты — это удел или очень бедных или очень богатых стран». Имелось в виду, что их производство стимулирует или отсутствие доступа к технологиям и финансированию (развивающиеся страны) или мощная государственная поддержка (общая аграрная политика ЕС — CAP, суть которой и есть по большому счету субсидирование фермеров, обходится каждому жителю ЕС, включая детей и стариков, в приблизительно €0,3 в день). В Украине, в силу неоднородности степени развитости агрокомпаний и высокой степени неопределенности структуры производства, мы имеем уникальную, на мой взгляд, возможность попытаться создать условия для развития обеих моделей одновременно. С целью воспользоваться преимуществами каждой из них, усилить конкуренцию и тем самым дать мощный толчок экономическому развитию страны и такой его важной составляющей, как агробизнес. Большое количество разнообразных по форме собственности, количеству земель в обработке, количеству наемного персонала, производственной специализации, маркетинговой стратегии и прочему компаний — залог формирования того, что теперь принято называть антихрупкостью. Или, иначе говоря, залог постоянного устойчивого роста и развития (<http://latifundist.com/blog/read/1862-fermery-ili-agroholdingi-optimalnaya-model-razvitiya-ukrainskogo-agrobiznesa>). — 2017. — 09.08).

***

Блог на сайті «trustedadvisors.ua»

Про автора: Артур Аветян

Дисциплінарна відповідальність за Like, Share та Repost *

НААУ опублікувала оновлені Правила адвокатської етики, зокрема й щодо поведінки в соцмережах.

Найбільш прогресивною новелою нових правил адвокатської етики, на нашу думку, є введення принципів поведінки адвоката у соціальних мережах, Інтернет-форумах та інших формах спілкування в мережі Інтернет.

Важливо відмітити, що такі принципи в цілому не обмежують та допускають спілкування на зазначених майданчиках, однак висувають вимоги щодо дотримання адвокатом загальноприйнятих стандартів поведінки адвоката, відповідальності та поваги до аудиторії, колег та адвокатури загалом.

Ми вважаємо, що ці нововведення є виправданими та необхідними, з урахуванням значущості таких засобів поширення інформації, а також у зв'язку з непоодинокими випадками використання адвокатами в мережі некоректних висловлювань, проявів агресії та образливої поведінки на адресу органів державної влади, опонентів, колег тощо.

Однак, міркуючи про розгляд потенційної скарги на адвоката за порушення зазначених принципів, постає питання про доведення перед кваліфікаційно-дисциплінарними органами або судом факту здійснення адвокатом тієї чи іншої публікації, яка щонайменше може бути видалена самим адвокатом, а також ідентифікації адвоката в ролі автора такої публікації чи власника профіля в соціальній мережі, оскільки останній може бути створений будь-якою іншою особою з використанням прізвища адвоката.

Таким чином, вважаємо, що з метою забезпечення можливості притягнення адвоката до відповідальності за недотримання нових принципів мають бути розроблені і механізми доказування факту здійснення публікації адвокатом, а також встановлення зв'язку між соціальним або іншим профілем з адвокатом (наприклад, шляхом засвідчення нотаріусом витягів (скріншотів) з мережі Інтернет, внесення відомостей про офіційний профіль в тій чи іншій мережі до реєстру адвокатів) (<http://trustedadvisors.ua/blog/the-ethics-of-advocacy/>). – 2017. – 15.08).

***

Официальный блог компании Jurimex

Про автора: Александр Мигдаль

Земельна реформа – основні акценти

Протягом усього часу існування незалежної України питання земельної реформи та відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення було на порядку денному законодавчої та виконавчої гілок влади.

Земля завжди була, є і буде найціннішим багатством України. Наразі уряд країни намагається провести земельну реформу, яка торкнеться не тільки аграрного сектору, але й кожного громадянина України і від того, як буде

проведена ця земельна реформа, залежатиме, стане Україна заможною державою чи втратить у черговий раз час та можливості.

Необхідність проведення земельної реформи з кожним роком стає дедалі нагальнішою. Причина відсутності результатів від попередніх спроб реформування земельних відносин в Україні — це відсутність бачення концепції реформи в цілому та чіткого і послідовного планування впровадження тих чи інших дій. У попередні роки не були сформульовані та озвучені основні цілі земельної реформи, можна допустити, що метою був лише перерозподіл землі. Приватизація земель та паювання – на все це покладались великі надії, проте народ так і не відчув реальних результатів, а життя людей так і не стало ліпшим, що зумовлює один простий висновок – банальний перерозподіл землі не може бути самоціллю.

Будь-яка реформа – це перш за все комплекс заходів, спрямованих змінити неефективну суспільно-економічну систему країни, в тій чи іншій сфері. Нинішня земельна реформа є не першою спробою влади змінити земельні відносини в Україні, але саме сьогодні вирішується доля української землі на багато років вперед, саме тому це питання так сильно турбує громадян України. Метою нинішньої земельної реформи має бути досягнення раціонального та ефективного використання земель, а перерозподіл у свою чергу має виступати лише інструментом.

Крім того, реалізація земельної реформи має передбачати впровадження не тільки ефективних механізмів землеволодіння та землекористування, але й розбудову сучасного ринку землі на засадах ринкової економіки. Головними гальмами земельної реформи традиційно є корупція, мораторій на продаж земель сільськогосподарського призначення та бажання деяких політиків спекулювати на цих питаннях.

Основними акцентами земельної реформи, на які неодноразово звертали увагу численні експерти у сфері земельного та аграрного права, науковці та політики, є: зняття мораторію на продаж землі, формування сучасного ринку землі, гарантування прав українців на землю та використання міжнародного досвіду проведення земельних реформ.

Зняття мораторію на продаж землі та заплановані обмеження

Мораторій на продаж землі було накладено ще у далекому 2001 році, який повинен був тривати до формування ринку землі в Україні. Майже 16 років обговорювалось питання, як же саме повинен функціонувати ринок землі, на яких принципах, з якими обмеженнями та з якими нововведеннями.

Наразі в Україні практично повністю введено в дію систему державного кадастру та реєстрації речових прав на нерухоме майно, що у сукупності з іншими факторами дозволяє стверджувати про наявність необхідних базових технічних умов для відкриття ринку земель сільськогосподарського призначення.

У 2017 році Урядом було оголошено пріоритетною земельну реформу на 2017 – 2020 рр.

Слід зазначити, що формування сучасного ринку землі — це насамперед зміни в українському суспільстві, які впливають як на державу в цілому, так і на кожного громадянина окремо.

Потрібно усвідомлювати, що існування мораторію на продаж земель не тільки обмежує конституційні права громадян України, але й негативно впливає на економіку країни. Сьогодні в існуванні мораторію зацікавлені здебільшого представники агробізнесу, які виграють через низькі ставки оренди землі, проте навіть вони розуміють, що без сучасного ринку землі аграрний сектор не зможе далі розвиватись, оскільки існування за рахунок дешевої оренди не є надійним фундаментом для подальшого розвитку.

Багато хто вважає, що земельна реформа завершиться прийняттям Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення», що є вкрай помилковим припущенням. Наразі ефективному використанню земель перешкоджають численні фактори, серед яких:

- 1) застаріле та неефективне використання земель на принципах цільового призначення, замість ефективного територіального планування;
- 2) застарілі титули на землю (наприклад, право постійного користування);
- 3) неповна визначеність та урегульованість юридичного зв'язку земельної ділянки з нерухомістю, яка знаходиться на ній;
- 4) і найголовніше – мораторій на відчуження сільськогосподарських земель.

Саме зняття мораторію є найважливішим завданням перед Урядом, на чому також наголошує МВФ.

Втім прийняття Закону України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» не вирішить всі питання одночасно, оскільки жоден з існуючих проектів не підходить до вирішення цього питання комплексно. Крім того, всі проекти містять значні обмеження для дійсно сучасного ринкового обігу земель. Водночас зняття мораторію на відчуження сільськогосподарських земель дасть розвиток більш ефективним механізмам землекористування, проте можливі обмеження для обігу землі створять ще більші перепони у формуванні сучасного ринку землі, зумовивши тим самим нівелювання всього позитивного ефекту від реформи.

Найбільш раціональним регулюванням відносин щодо обігу земель сільськогосподарського призначення вбачається обіг на загальних ринкових засадах як для будь-якої іншої нерухомості, включаючи несільськогосподарські землі. Тому прийняття будь-якого додаткового закону, який би встановлював особливий режим обігу земель сільськогосподарського призначення чи додаткові обмеження, можна розцінити здебільшого негативно.

Які обмеження плануються?

Перш за все, планується суттєве обмеження кола покупців задля захисту “національних інтересів” та “вітчизняного покупця”. Але якщо задуматись, то уряд пропонує за рахунок найбіднішої верстви населення – селян, які і без того були позбавлені реальної власності на свою землю, надати можливість деяким громадянам України (а можливо і юридичним особам) купити земельні ділянки дешевше ніж на відкритому ринку. У чому тут логіка? Відповідь очевидна – черговий банальний перерозподіл земель.

По друге, планується обмеження максимальної площі земель, що можуть бути у власності однієї особи. Слід враховувати, що зазначене обмеження – це в першу чергу обмеження інвестицій, які б змогли консолідувати і без того подрібнені сільськогосподарські землі. Тому навіщо цьому запобігати? Навпаки,

потрібно стимулювати консолідацію земель та залучення інвестицій в аграрний сектор.

Обмеження для іноземців

Чим іноземні компанії або іноземці, які офіційно працюють в Україні, сплачують податки, виконують закони України, створюють робочі місця та в цілому інвестують в майбутнє України, гірші за вітчизняні? Питання риторичне.

Дехто каже, що земля це “мати”, а “матір” продавати не можна, тим більше іноземцям. Хтось вважає, що іноземці куплять всю землю і закріпостять усіх селян. А хіба цей ганебний мораторій не є закріпаченням селян, коли люди позбавлені фактичного права власності?

Можна по-різному відноситись до придбання іноземцями української землі у власність, але слід враховувати, що, купуючи землю в Україні, іноземець вкладає свої кошти в майбутнє України, інвестує у її розвиток не тільки гроші, але й технології, сучасні бізнес-підходи щодо організації сільськогосподарського виробництва та багато іншого.

В цілому не вбачаються корисними всі нинішні пропозиції щодо обмеження обігу сільгоспземель.

Міжнародний досвід

Україна вкрай потребує залучення інвестицій у власну економіку, а аграрний сектор є одним із основних донорів надходжень до бюджету країни.

Досвід реформування земельних відносин в кожній країні є унікальним і суто технічне копіювання напрацювань інших країн є вкрай помилковим підходом. Важливо виокремити найбільш ефективні та раціональні методи і засоби, які б підходили саме під українські реалії, та дуже обережно впроваджувати їх у життя.

Основний висновок, який можна зробити з міжнародного досвіду реформування земельних відносин, це те, що сучасний, динамічний та ліберальний ринок землі економічно набагато ефективніший та є благом для країни в цілому. У той час коли обмежений та закритий ринок землі робить країну біднішою та призводить до занепаду.

Сьогодні ринок сільгоспземель має бути максимально відкритим. Проте саме на державу покладається обов'язок забезпечити умови для ефективного використання земель та контроль за їх використанням, незалежно від того, хто є їх власником.

Як свідчить міжнародна практика, сприяти ефективному використанню земель також буде продумана податкова політика, яка повинна бути направлена на підтримку малого та середнього агробізнесу. Також потрібно поступово підвищувати земельний податок на сільськогосподарські землі, оскільки сьогодні земельний податок становить символічну суму і не стимулює раціональне використання землі. До того ж адекватний розмір земельного податку не дозволить спекулювати на землі і зробить не вигідним залишати її без обробітки. Водночас має бути посилена відповідальність за псування земель та порушення земельного і природоохоронного законодавства.

Що пропонує влада для формування сучасного ринку землі

Зважаючи на існуючі гострі соціальну та економічну необхідності відкриття ринку землі сільськогосподарського призначення, метою прийняття Закону

України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» є правове врегулювання питань, пов'язаних з відкриттям ринку земель в Україні та запровадження при цьому особливого механізму обігу земель сільськогосподарського призначення.

Планується, що Закон України «Про обіг земель сільськогосподарського призначення» забезпечить:

- ефективне врегулювання відкриття, організації, функціонування ринку землі сільськогосподарського призначення;
- формування основ обігу земель сільськогосподарського призначення та ефективного використання земель;
- закладення правового регулювання ефективного використання земель;
- забезпечення правового регулювання, яке сприяє розвитку аграрного сектору економіки держави та залученню інвестицій в економіку України;
- передбачення прозорих механізмів обігу земель сільськогосподарського призначення;
- недопущення спекулятивних операцій із землями сільськогосподарського призначення.

На цей час відносини, пов'язані з регулюванням питань володіння та користування земельними ділянками, регулюються Цивільним кодексом України, Земельним кодексом України, а також іншими законами, однак положення зазначених нормативних актів не містять спеціальних норм, що регулюють обіг земель сільськогосподарського призначення, що є радше плюсом аніж мінусом, проте містять всі необхідні загальні положення, яких повною мірою достатньо для формування сучасного ринку земель без прийняття окремих спеціалізованих законів.

Як зазначалось вище, не можна погодитися з офіційною позицією влади щодо доцільності прийняття такого закону, яким вводяться додаткові обмеження та перепони для існування і діяльності ліберального та відкритого ринку земель.

Крім того, створення дійсно ефективного ринку земель повинно включати у себе спрощення механізму проведення земельних торгів та спрощення державної реєстрації земельних ділянок, а також спрощення держреєстрації речових прав на нерухоме майно. Ці процедури вкрай корупційні, тому їх неодмінно потрібно змінювати.

Єдиний підхід, який може забезпечити дійсно ефективне існування ринку земель, – це застосування до обігу земель загальних правил та принципів обігу товарів, як і для будь-якої нерухомості.

Що маємо у підсумку?

Підсумовуючи вищенаведене, потрібно звернути увагу, що реформи не можуть тривати вічно. Не може земля та громадяни, позбавлені фактичного права власності, постійно перебувати у підвішеному стані. А отже, навіть недосконала реформа із суттєвим обмеженням обігу земель є перемогою перед одвічним очікуванням змін (<http://jurblog.com.ua/2017/08/zemelna-reforma-osnovni-aktsenti/>). – 2017. – 19.08).

ДО УВАГИ ДЕРЖСЛУЖБОВЦЯ

Тематичні підбірки літератури з фондів НБУВ

П. Штих, мол. наук. співроб. НБУВ

Захист прав дитини Список (1995–2016)

Книги, збірники документів, монографії

1 Бандурка І. О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні : монографія / І. О. Бандурка. – Харків : Золота миля, 2015. – 403 с. – Бібліогр.: с. 378–403.
Ва798178

2 Белікова С. О. Участь прокурора у виконавчому провадженні у справах щодо захисту прав та інтересів дітей : монографія / Белікова Світлана Олександрівна ; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – Київ : АртЕк, 2016. – 195 с. – Бібліогр.: с. 174–195.
Ва806316

3 Б'юрен Джеральдіна ван. Міжнародне право в галузі прав дитини / Джеральдіна ван Б'юрен ; пер. з англ. Г. Є. Краснокутський. – Одеса : Бахва, 2006. – 524 с. – Бібліогр.: с. 515–517. – Пер. вид. : The international law on the rights of the child / Geraldine Van Bueren. – The Hague ; Boston ; Lnd., 2001.
Ва727303

4 Волинець Л. С. Права дитини в Україні: проблеми та перспективи / Л. С. Волинець ; Укр. ін-т соц. дослідж., Ін-т дитинства. – Київ : Логос, 2000. – 75 с.
Досліджуються процеси становлення норм Конвенції ООН про права дитини, узагальнюються дані про досягнуті успіхи, а також висвітлені труднощі, з якими стикається суспільство, втілюючи у життя положення цього документа. Наведені дані соціологічних опитувань дітей та батьків.
Вс34375

5 Головка Л. О. Захист прав дітей: зарубіжний досвід : монографія / Л. О. Головка ; Нац. ун-т біоресурсів і природокористування України. – Київ : Вид. центр НУБіП України, 2015. – 454 с. – Бібліогр.: с. 422–454.
Ва797906

6 Гриник І. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до правового захисту дітей у Німеччині : монографія / Ігор Гриник ; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобич : Вид. від. Дрогоб. держ. пед. ун-ту ім. І. Франка, 2015. – 167 с. : табл. – (Університетська бібліотека). – Бібліогр.: с. 143–165.
Ва792595

7 Гузь Л. Є. Захист прав та інтересів дітей (правовий аспект) / Л. Є. Гузь. – Харків : Фактор, 2011. – 464 с.
Ва743220

8 Дитинство без насилля: суспільство, школа і сім'я на захисті прав дітей : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф., 29–30 квіт. 2014 р. / Терноп. нац. пед. ун-т ім. Володимира

Гнатюка, Н.-д. центр з проблем гендер. освіти і виховання учнів. та студент. молоді НАПН України, Проект Ради Європи «Зміцнення та захист прав дітей в Україні»; [за заг. ред. проф. О. Кікінежді]. – Тернопіль : Стереоарт, 2014. – 802 с. : рис., табл. – Бібліогр. в кінці ст. Со33051

9 Дитинство в Україні: права, гарантії, захист = Childhood in Ukraine: Rights, guarantees, protection : (зб. док.) / Укр. ін-т соц. дослідж. ; В. І. Довженко (голов. ред.). – Київ : Столиця, 1998.

Ч. 1. – 1998. – 245 с.

Ч. 2. – 1998. – 290 с.

В343426/1–2

10 Дотримання прав дитини у приймальниках-розподільниках органів внутрішніх справ України : доп. за результатами моніторингу / Коаліція громад. орг. «Права дитини в Україні» [та ін.] ; [ред.-уклад. Буров С. Ю. ; упоряд. Ясеновська М. Е. ; редкол.: Алексеєнко М. К. та ін.]. – Київ : АДЕФ-Україна, 2013. – 176 с. : фот. – Назва обкл. : Права дитини у приймальниках-розподільниках органів внутрішніх справ України. – Бібліогр.: с. 176.

Со32624

11 Енциклопедія сучасного права неповнолітніх / Н. В. Шость, М. К. Козир, О. М. Ситник [та ін.]. – Київ : Рідна мова, 1997. – 385 с. – (Бібліотека з питань прав дитини).

Вс32360

12 Джужа А. О. Кримінально-правові та кримінологічні засади запобігання злочинам проти статевої недоторканості дитини : монографія / А. О. Джужа ; Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2013. – 193 с. : рис., табл. – Бібліогр.: с. 136–151.

Ва762139

13 Забезпечення прав дітей в Україні. Охорона материнства та дитинства : матеріали парлам. слухань у Верхов. Раді України 7 черв. 2005 р. / Верхов. Рада України, Ком. з питань охорони здоров'я, материнства та дитинства. – Київ : Парлам. вид-во, 2005. – 160 с. – (Серія «Парламентські слухання»).

Ва669782

14 Законодавче забезпечення та реальний стан дотримання прав дитини в Україні : матеріали парлам. слухань про становище молоді в Україні у Верхов. Раді України 22 груд. 2010 р. / Верхов. Рада України, Ком. з питань сім'ї, молодіж. політики, спорту та туризму. – Київ : Парлам. вид-во, 2011. – 94 с. – (Парламентські слухання).

Ва747675

15 Захист і забезпечення дотримання житлових та майнових прав дітей : темат. Держ. доп. про становище дітей в Україні за підсумками 2001 р. / Ж. В. Петрочко [та ін.] ; ред. М. М. Ілляш ; Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді, Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді. – Київ : Держ. ін-т проблем сім'ї та молоді, 2002. – 160 с. : іл.

Ва646365

16 Захист прав дитини в Україні : підсумки діяльності у 2013 р. Уповноваж. Президента України з прав дитини Ю. О. Павленка / Адмін. Президента України, Уповноваж. Президента України з прав дитини ; [заг. ред. Ю. О. Павленко ; підгот.: Л. С. Волинець та ін.]. – Київ : Дорадо-Друк, 2014. – 187 с. : рис., табл.

Ва778549

17 Захист прав дітей у цивільному судочинстві. Судові рішення : практ. посіб. / Нац. шк. суддів України ; [уклад.: Н. В. Шепелева, Л. А. Романовська, В. А. Капустинський] ; за заг.

ред. В. Т. Маляренка. – Київ : Знання України, 2012. – 199 с.
Ва754246

18 Збірник міжнародних документів та нормативно-правових актів України з питань соціально-правового захисту дітей / голов. ред. С. Р. Станік ; М-во юстиції України. – Київ : Логос, 2001.

Ч. 1. – 2001. – 595 с.

Ч. 2. – 2001. – 442 с.

В344457/1–2

19 Збірник міжнародних правових документів, законодавчих актів і нормативних документів України з питань соціально-правового захисту дітей / голов. ред. С. Р. Станік ; М-во юстиції України. – Київ : Столиця, 1998. – 516 с.

ООН/663

20 Збірник нормативно-правових актів у сфері захисту прав дітей / Держ. ком. України у справах сім'ї та молоді, Представництво Дитяч. Фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні, Акад. адвокатури України, Інформ.-метод. центр «Дебати», Жіночий Консорціум України ; упоряд.: І. К. Туркевич [та ін.] ; ред.: В. І. Довженко [та ін.]. – Київ, 2002. – 318 с.

Вс37361

21 Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні : спец. доп. Уповноваж. Верхов. Ради України з прав людини / [Н. І. Карпачова]. – Київ : Омбудсман України, 2010. – 229 с. : рис., табл.

До 20-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини.

Вс52757

22 Карпачова Н. І. Стан дотримання та захисту прав дитини в Україні : спец. доп. Уповноваж. Верхов. Ради України з прав людини / [Н. І. Карпачова]. – Київ : Омбудсман України, 2010. – 229 с. : рис., табл.

До 20-річчя ратифікації Україною Конвенції ООН про права дитини.

Табачник Д.В./Вс655

23 Конвенція ООН про права дитини. – Київ : АТ «Вид-во «Столиця», 1997. – 32 с. – (Бібліотека з питань прав дитини).

ООН/577

24 Конвенція ООН про права дитини. – Київ : ТМ ПрінтІксПрес, 1999. – 32 с.

ООН/631.3

25 Конвенція ООН про права дитини / Организация Объединенных Наций. – [Б. м., б. р.]. – 31 с.

Р95781

26 Конвенція про права дитини та законодавство України. Роз'яснення, коментарі / О. Л. Копиленко [та ін.] ; заг. ред. О. Л. Копиленко ; Дит. фонд ООН, Представництво ЮНІСЕФ в Україні, Респ. навч.-наук. центр «Діти-інваліди та нова інформ. технологія» (РННЦ «ДІНІТ»). – Київ : ДІНІТ, 2002. – 200 с. – (Серія «Майбутнє нашим дітям»). – Бібліогр.: с. 198–199.

Ва637560

27 Концепція забезпечення і захисту прав дитини в Україні / [Ю. С. Шемшученко та ін.] ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ : Ін-т держ. і права ім. В. М. Корецького НАН України, 2013. – 85 с. – Бібліогр. в знесках.

До 95-річчя створення НАН України.

Va780269

28 Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : монографія / Л. В. Красицька. – Київ : Ліра-К, 2014. – 626 с. – Бібліогр.: с. 573–626.

Va790903

29 Кудрявцева О. М. Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні : [монографія] / Олена Кудрявцева. – Київ : Арт Економі, 2015. – 265, [2] с. – Бібліогр.: с. 234–259.

Va792928

30 Левицький О. О. Правова охорона материнства і дитинства згідно законодавства України та країн ЄС : [навч. посіб.] / О. О. Левицький ; Укр. акад. наук, Івано-Франків. ун-т права ім. Данила Галицького. – Івано-Франківськ : Вид-во теолог. акад., 2008. – 108 с. – Бібліогр.: с. 104–107.

Va718414

31 Лінник Н. В. Міжнародно-правовий захист економічних прав дитини : монографія / Н. В. Лінник ; Київ. ун-т права НАН України. – Одеса : Фенікс, 2013. – 173 с. – (Міжнародне право). – Бібліогр.: с. 142–171.

Va772145

32 Медіа та права дитини : посіб. для журналістів, створений самими журналістами / пер. О. Зелінська ; керівник проекту А. Кулаков. – [Укр. версія]. – Київ : Інтерв'юз-Україна, 2009. – 64 с.

Посібник було розроблено для журналістів, котрі працюють над сюжетами про дітей, з метою кращого розуміння питань захисту прав дитини та активнішою участю медіа у захисті цих прав.

Ao267809

33 Методичні рекомендації щодо удосконалення утримання та виховання дітей у дитячих інтернатних закладах на принципах, що базуються на Конвенції ООН про права дитини / Укр. ін-т соц. дослідж. ; авт.-упоряд. Л. С. Волинець [та ін.] ; голова редкол. В. Т. Биковський. – Київ : Студцентр, 1998. – 192 с.

Va599743

34 Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : монографія / Л. А. Ольховик. – Одеса : Вид. Букаєв В. В., 2009. – 174 с. – Бібліогр.: с. 155–173.

Va714531

35 Основи правового захисту дітей-інвалідів / Рівнен. обл. благод. фонд запобігання вродж. вадам розвитку «Лелека», Укр.-Америк, Програма запобігання вродж. вадам розвитку, Альянс із запобігання вродж. вадам розвитку ; підгот. І. В. Шумлянський [та ін.]. – Луцьк ; Рівне : Вісник і Ко, 2003. – 172 с. – Бібліогр.: с. 30–37.

Va639922

36 Охорона дитинства. Дитяче право: теорія, досвід, перспективи : матеріали конф., присвяч. 80-й річниці від дня заснування держ. показового Дит. містечка ім. III Комінтерну в Одесі / редкол.: А. І. Паньков [та ін.] ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса : Юрид. літ., 2001. – 252 с. – Бібліогр.: в кінці ст.

Va650666

37 Захист прав дитини: підсумки першого року діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини / Адмін. Президента України, Уповноваж. Президента України з прав

дитини. – Київ, 2012. – 159 с.

[Ч. 1] : Захист прав дитини: підсумки першого року діяльності Уповноваженого Президента України з прав дитини Юрія Павленка (серпень 2011 – серпень 2012) / [Ю. Павленко]. – 1–56 с.

[Ч. 2] : Аналітичний звіт за результатами дослідження у межах проекту «Права дітей в Україні: реалії та виклики після 20 років незалежності» / авт. кол.: О. М. Балакірева, Т. В. Бондар, Л. С. Волинець [та ін.] ; ред. І. М. Ілляш. – 57– 159 с. : рис. табл.

Ва764133

38 Періодична національна доповідь про реалізацію Україною Положень Конвенції ООН про права дитини : проект / Л. С. Волинець, Л. М. Балим, В. Т. Биковський [та ін.]. – Київ, 1998. – 214 с.

Ва599907

39 Перше звернення до дітей : всесвітня декларація та План дій з її запровадження, прийняті на всесвітній зустрічі на найвищому рівні в інтересах дітей. Конвенція про права дітей / голова ред. ради С. Р. Станік. – Київ : [б. в], 2001. – 70 с.

Ао261745

40 Петрочко Ж. В. Дитина в складних життєвих обставинах: соціально-педагогічне забезпечення прав : монографія / Ж. В. Петрочко ; Ін-т пробл. виховання НАПН України. – Рівне : [О. Зень], 2010. – 367 с. – Бібліогр.: с. 330–367.

Ва734268

41 Попов Г. В. Діяльність органів прокуратури у сфері захисту прав дітей : [монографія] / Г. В. Попов ; за наук. ред. д-ра юрид. наук, проф., засл. юриста України М. К. Якимчука ; Нац. акад. прокуратури України. – Київ : Алерта, 2012. – 166 с. – (Бібліотека прокурора). – Бібліогр.: с. 150–166.

Ва750466

42 Попов Г. В. Захист прокурором прав і свобод дітей : монографія / Г. В. Попов ; Нац. акад. прокуратури України. – Київ : Нац. акад. прокуратури України, 2016. – 383 с. – Бібліогр.: с. 348–377.

Ва798619

43 Права дитини / ООН, Центр прав людини, Харків. правозахисна група, Укр.-Америк. Бюро захисту прав людини. – Харків, 1994. – 29 с. – (Права людини : виклад фактів ; 10).

ООН/520.10

44 Права дитини : до II Всеукраїнського з'їзду працівників освіти / М-во освіти і науки України, Представництво ЮНІСЕФ в Україні. – Київ, 2001. – 40 с.

ООН/526.67

45 Права дитини : зб. документів / упоряд. В. В. Усенко. – Львів : Оксарт, 1995. – 110 с. : іл.

Вс30600

46 Права дитини : навч.-метод. посіб. для студ. та вчителів / А. А. Булда [та ін.] ; Нац. пед. ун-т ім. М. Драгоманова. – Київ : НПУ, 2012. – 256 с. : рис. – Бібліогр.: с. 213–217.

Ва748914

47 Права дитини : посіб. для журналістів / З. О'Доннел [та ін.] ; Дит. фонд ООН в Україні, Молодіж. громад. орг. «Клуб «Компас». – Київ, 2002. – 116 с. – Бібліогр.: с. 115–116.

ООН/526.59

48 Права дитини: від витоків до сьогодення : зб. текстів, метод. та інформ. матеріалів / авт.-упоряд. Г. М. Лактіонова. – Київ : Либідь, 2002. – 228 с.

Видання є одним із результатів проекту «Захист прав дитини як професія», що здійснювався Християнським дитячим фондом спільно з Академією педагогічних наук України впродовж 2000 р. за підтримки Делегації Європейської Комісії в Україні. Крім текстів відомих педагогів і мислителів минулого й сучасності, серед яких є й представники України, до збірника увійшли конкретні методичні напрацювання, що розкривають зміст Конвенції ООН про права дитини, інші документи й матеріали.

Ва629478

49 Права дитини: європейський досвід : метод. посіб. / упоряд. Н. М. Костяк. – Львів : ПАІС, 2007. – 114 с.

Ва690245

50 Права дитини: сучасний досвід та інновації : зб. інформ. і метод. матеріалів / Християн. дит. фонд, Ін-т педагогіки і психології профес. освіти АПН України / заг. ред. Галина Лактіонова. – Київ : Либідь, 2005. – 256 с.

Висвітлюється міжнародний та національний досвід забезпечення прав дітей. Презентуються матеріали про історію та сучасний стан інституції уповноважених з прав дітей, яких у зарубіжних країнах називають «омбудсмени з прав дитини». Серед матеріалів видання є такі, що дають уявлення про сучасні підходи, моделі, зорієнтовані на створення ефективних механізмів забезпечення прав дітей, зокрема їх права на активну участь у процесі прийняття рішень. Представлені матеріали можуть бути як «інформацією до роздумів», так і орієнтиром у конкретних діях, спрямованих на впровадження в реальне життя положень Конвенції ООН про права дитини.

Ва661094

51 Права дітей з особливими потребами : посібник-довідник / О. Л. Копиленко [та ін.] ; Дит. Фонд ООН, Представництво ЮНІСЕФ в Україні, Акад. прав. наук України, Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова, Респ. навч.-наук. центр «Діти-інваліди та нова інформ. технологія» (РННЦ «ДІНІТ»), Новий парламент. ін-т. – Київ : РННЦ «ДІНІТ», 2002. – 250 с. – (Серія «Майбутнє нашим дітям»). – Бібліогр.: с. 247–249.

Со25124

52 Права дітей та молоді : посіб.-довід. норм.-прав. док. / О. Л. Копиленко [та ін.] ; Дит. Фонд ООН, Представництво ЮНІСЕФ в Україні, Акад. прав. наук України, Респ. навч.-наук. центр «Діти-інваліди та нова інформ. технологія» (РННЦ «ДІНІТ»), Новий парламент. ін-т. – Київ : Освітньо-видавничий департамент РННЦ «ДІНІТ», 2002. – 300 с. – (Серія «Майбутнє нашим дітям»). – Бібліогр.: с. 298.

Со25125

53 Право дитини на сім'ю : тренінг. курс для спеціалістів соц. сфери / авт.-упоряд.: С. Ю. Буров [та ін.] ; за заг. ред. Г. М. Лактіонової ; Християн. дит. фонд. – Київ : Основа-Принт, 2007. – 432 с.

Вс49780

54 Про охорону дитинства : закон України. Конвенція про права дитини : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 18 верес. 2013 р. : офіц. текст. – Київ : Паливода А. В. [вид.], 2013. – 51 с. – (Закони України).

Ва781726

55 Про охорону дитинства : закон України. Конвенція про права дитини : чинне законодавство зі змінами та допов. станом на 13 січ. 2014 р. : офіц. текст. – Київ : Паливода А. В. [вид.], 2014. – 51, [1] с. – (Серія «Закони України»).

Va781796

56 Проблеми представництва та захисту прав дітей з інвалідністю : матеріали Всеукр. круг. столу / Всеукр. громад. орг. «Ін-т реабілітації та соц. технологій» ; [за заг. ред.: А. П. Зайця, В. Л. Костюка]. – Київ, 2010. – 104 с. – Бібліогр. в кінці ст.

Va756052

57 Радченко Б. Інститути громадянського суспільства у захисті прав дитини / Б. Радченко, І. Дубровський ; заг. ред. В. С. Бондаренко ; Ін-т соц. безпеки України. – Харків : Коваленко В. Ф. [вид.], 2012. – 143 с.

Va762476

58 Реалізація права дитини на сімейне виховання: досвід, проблеми, перспективи : зб. матеріалів міжнар. наук.-практ. конф. / Християн. дит. фонд ; упоряд.: О. С. Шипіленко [та ін.]. – Київ : Наук. світ, 2006. – 159 с. – Бібліогр.: в кінці ст.

Va684633

59 Резник Г. О. Особисті немайнові права дитини (цивільно-правовий та сімейно-правовий аспекти) : монографія / Г. О. Резник ; НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака, Нац. акад. прав. наук України. – Київ : НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака НАПрН України, 2015. – 191 с. – Бібліогр.: с. 172–188.

Va800678

60 Смагін І. І. Соціально-правовий захист дитинства : навч.-практ. посіб. / І. І. Смагін, В. Ю. Арешонков, Т. М. Смагіна ; Житомир. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. – Житомир : Полісся, 2011. – 342 с. – Бібліогр.: с. 314–342.

Va742958

61 Соціальний захист та охорона прав дитини : наук.-метод. рек. для соц. педагогів / І. А. Серова [та ін.] ; Упр. освіти та науки Луган. облдержадмін., Луган. обл. ін-т післядиплом. пед. освіти. – Луганськ : СПД Резніков В. С., 2008. – 160 с.

Va705480

62 Сусллова О. І. Захист прав жінок та дітей судовими та правоохоронними органами в Україні / [О. І. Сусллова, О. О. Лазаренко, Н. О. Ахтирська ; за заг. ред. Г. О. Христової]. – Київ : Тютюкін, 2010. – 335 с. : табл. – (Проект зі зміцнення та захисту прав жінок та дітей в Україні (TRES)). – Бібліогр.: с. 325–335.

Va735468

63 Тесленко В. В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні : монографія / В. В. Тесленко ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка, Н.-д. центр проблем соц. педагогіки та соц. роботи АПН України і Луган. нац. пед. ун-ту ім. Т. Шевченка. – Вид. 2-ге, доп. та перероб. – Луганськ : Альма-матер, 2007. – 367 с. – Бібліогр.: с. 299–367 (817 назв).

Va685829

64 Українське законодавство та Факультативний протокол до Конвенції ООН про права дитини щодо торгівлі дітьми, дитячої проституції і дитячої порнографії : порівняльно-прав. аналіз / [М. В. Євсюкова та ін. ; заг. ред.: О. М. Бандурка, К. Б. Левченко] ; Представництво Дит. фонду ООН (ЮНІСЕФ) в Україні [та ін.]. – Київ, 2010. – 195 с. : табл. – Бібліогр.: с. 185–195.

Со30873

65 Шость Н. В. Енциклопедія сучасного права неповнолітніх / Н. В. Шость [та ін.]. – Київ :

Рідна мова, 1997. – 385 с. – (Бібліотека з питань прав дитини).
Вс32360

66 Ювенальна юстиція в Україні: коментар та аналіз діючого законодавства. Конвенція про права дитини (з постатейними матеріалами). Словник-довідник з ювенальної юстиції / В. С. Зеленецький [та ін.] ; заг. ред.: В. С. Зеленецький, Н. В. Сібільова ; Акад. прав. наук України, Ін-т вивчення проблем злочинності. – Харків : Страйд, 2006. – 778 с. – (Серія «Юридичний радник») ; (Все про права дитини). – Бібліогр.: с. 775–778.
Со26972

Автореферати дисертацій, дисертації на здобуття наукового ступеня

67 Бандурка І. О. Кримінально-правовий захист дитинства в Україні : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08 / Бандурка Ірина Олександрівна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2016. – 33 с.
Ра425829

68 Белікова С. О. Прокурор як учасник виконавчого провадження у справах щодо захисту прав та інтересів дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Белікова Світлана Олександрівна ; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – Київ, 2015. – 20 с.
Ра418255

69 Белікова С. О. Прокурор як учасник виконавчого провадження у справах щодо захисту прав та інтересів дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Белікова Світлана Олександрівна ; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – Київ, 2015. – 20 с.
Ра417995

70 Вінгловська О. І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Вінгловська Олена Іванівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. Ін-т міжнар. відносин. – Київ, 2000. – 20 с.
Ра310204

71 Вінгловська О. І. Імплементация міжнародних стандартів прав дитини в національному законодавстві України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Вінгловська Олена Іванівна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка, Ін-т міжнар. відносин. – Київ, 2000. – 216 арк. – арк. 205–216.
Дс69366

72 Волошина І. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Волошина Ірина Вікторівна ; Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2016. – 20 с.
Ра424933

73 Годуєва К. І. Захист прокурором прав і свобод дітей поза межами кримінального провадження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Годуєва Ксенія Ігорівна ; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – Київ, 2014. – 20 с.
Ра409591

74 Гриник І. М. Підготовка майбутніх соціальних педагогів до правового захисту дітей у Німеччині : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.01 / Гриник Ігор Миронович ; Дрогоб. держ. пед. ун-т ім. І. Франка. – Дрогобич, 2013. – 23 с.
Ра404707

- 75 Губаль Ю. В. Конституційно-правовий статус дитини в Україні та Угорщині: порівняльно-правове дослідження : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Губаль Юдіта Василівна ; Держ. ВНЗ "Ужгород. нац. ун-т" М-ва освіти і науки України. – Ужгород, 2015. – 14 с.
Ра419598
- 76 Гуріч В. О. Організаційно-методичні умови діяльності соціальних педагогів із забезпечення прав дитини : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Гуріч Володимир Олексійович ; Луган. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2011. – 20 с. : табл.
Ра379215
- 77 Гуріч В. О. Організаційно-методичні умови діяльності соціальних педагогів із забезпечення прав дитини : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Гуріч Володимир Олексійович ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2011. – 277, [5] арк.
Дс128626
- 78 Дегтярьова І. В. Використання малолітньої дитини для заняття жебрацтвом: кримінально-правова та кримінологічна характеристика і запобігання : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Дегтярьова Ірина Василівна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2012. – 19 с.
Ра392216
- 79 Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / І. М. Доляновська ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2008. – 18 с.
Ра355836
- 80 Доляновська І. М. Кримінальна відповідальність за експлуатацію дітей (аналіз складу злочину) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Доляновська Інна Миколаївна ; Київ. нац. ун-т внутр. справ. – Київ, 2008. – 228 арк. – арк. 210–228.
Дс105645
- 81 Єрмілова М. Г. Особливості правового статусу дитини з обмеженими можливостями в Україні (теоретико-правове дослідження) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Єрмілова Марина Георгіївна ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – Київ, 2012. – 20 с.
Ра394359
- 82 Єрмілова М. Г. Особливості правового статусу дитини з обмеженими можливостями в Україні (теоретико-правове дослідження) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Єрмілова Марина Георгіївна ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – Київ, 2012. – 206 арк. – Бібліогр.: арк. 186–206.
Дс137259
- 83 Закриницька В. О. Адміністративно-правові засади управління у сфері соціального захисту сім'ї, дітей та молоді : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Закриницька Вікторія Олександрівна ; Нац. юрид. ун-т ім. Я. Мудрого. – Харків, 2014. – 20 с.
Ра405856
- 84 Коваль О. В. Захист права на житло дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Коваль Олена Володимирівна ; Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2015. – 20 с.
Ра413478
- 85 Кожура Л. О. Адміністративно-правовий захист бездомних осіб і безпритульних дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Кожура Людмила Олександрівна ; Нац. акад. внутр. справ. – Київ, 2013. – 18 с.

Ра400385

86 Костіна Е. В. Адміністративно-правовий захист прав дитини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.07 / Костіна Елина Валентинівна ; Держ. ВНЗ «Запоріж. нац. ун-т» М-ва освіти і науки України. – Запоріжжя, 2014. – 18 с.
Ра407199

87 Красицька Л. В. Проблеми здійснення та захисту особистих та майнових прав батьків і дітей : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.03 / Красицька Лариса Василівна ; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – Київ, 2015. – 46 с.
Ра417429

88 Кудрявцева О. М. Конституційно-правові основи захисту прав дитини в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Кудрявцева Олена Миколаївна ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2014. – 20 с.
Ра406973

89 Лінник Н. В. Міжнародно-правовий захист економічних прав дитини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Лінник Наталія Василівна ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2011. – 20 с.
Ра379098

90 Лінник Н. В. Міжнародно-правовий захист економічних прав дитини : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Лінник Наталія Василівна ; Київ. ун-т права НАН України. – Одеса, 2011. – 202 арк. – Бібліогр.: арк. 173–202.
Дс121073

91 Мартовицька Н. В.. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування, у Великій Британії (друга половина ХХ – початок ХХІ століття) : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Мартовицька Наталія Володимирівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2013. – 22 с.
Ра399746

92 Мельник О. В. Особисті немайнові права дитини при усиновленні за законодавством України та окремих зарубіжних країн : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Мельник Олександр Володимирович ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2016. – 20 с.
Ра423403

93 Морозова С. Є. Правове регулювання опіки та піклування за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / С. Є. Морозова ; НАН України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2011. – 20 с.
Досліджено проблеми опіки та піклування як способу забезпечення, охорони та захисту особистих немайнових і майнових прав та інтересів дітей, а також повнолітніх осіб, які за станом здоров'я не можуть самостійно здійснювати свої права та виконувати обов'язки. Проведено юридичний аналіз правовідносин у сфері встановлення, здійснення та припинення опіки та піклування над дітьми та повнолітніми особами, визнаними недієздатними й обмеженими в цивільній дієздатності.
Ра384853

94 Морозова С. Є. Правове регулювання опіки та піклування за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Морозова Стелла Євгенівна ; Нац. акад. наук України, Ін-т держави і права ім. В. М. Корецького. – Київ, 2011. – 230 арк. – Бібліогр.: арк. 198–230.
Дс127342

95 Мохаммад Абдель Карім Мусса Аль-Нсур. Міжнародно-правовий захист прав жінок і дітей у період кризових ситуацій : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Мохаммад Абдель Карім Мусса Аль-Нсур ; Нац. юрид. акад. України ім. Я. Мудрого. – Харків, 2002. – 20 с.
Ра319223

96 Нагорна В. В. Права дітей з особливими потребами та юридичні гарантії їх захисту в Україні (теоретико-правові аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Нагорна Віталіна Володимирівна ; Відкрит. міжнар. ун-т розвитку людини «Україна». – Київ, 2015. – 20 с.
Ра415167

97 Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ольховик Людмила Анатоліївна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2006. – 21 с.
Ра346564

98 Ольховик Л. А. Особисті немайнові права дитини за цивільним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Ольховик Людмила Анатоліївна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків, 2006. – 219 арк. – арк. 194–219.
Дс98242

99 Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Опольська Наталя Михайлівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2010. – 22 с.
Ра372256

100 Опольська Н. М. Правове забезпечення прав та свобод дитини в Україні (загальнотеоретичний аспект) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Опольська Наталя Михайлівна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2010. – 225 арк. – Бібліогр.: арк. 197–225.
Дс114159

101 Оржаховська А. А. Конституційно-правовий статус дитини, яка перебуває у спеціальному навчальному закладі соціальної реабілітації : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Оржаховська Алла Анатоліївна ; Ін-т законодавства Верхов. Ради України. – Київ, 2013. – 17 с.
Ра404440

102 Панчишина О. О. Захист прокурором майнових прав дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.10 / Панчишина Оксана Олександрівна ; Ген. прокуратура України, Нац. акад. прокуратури України. – Київ, 2015. – 20 с.
Ра414073

103 Паньчук О. В. Кримінологічна характеристика експлуатації дітей : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / О. В. Паньчук ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. – Львів, 2008. – 20 с.
Наведено визначення понять і виявлено кількісно-якісні параметри злочинів, пов'язаних з експлуатацією дітей. Визначено заходи стосовно профілактики таких злочинів. Наведено характеристику кримінальної експлуатації дітей. Проаналізовано її ознаки та види. З'ясовано систему й особливості правового захисту прав і законних інтересів дитини.
Ра356884

104 Паньчук О. В. Кримінологічна характеристика експлуатації дітей : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Паньчук Оксана Володимирівна ; Харків. нац. ун-т внутр. справ. – Харків,

2008. – 206 арк. – арк. 186–206.
Дс106503

105 Попов Г. В. Прокуратура України у державному механізмі захисту прав і свобод дітей : автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.10 / Попов Георгій Володимирович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2016. – 36 с.
Ра426558

106 Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / О. М. Потопахіна ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2008. – 20 с.
Ра361498

107 Потопахіна О. М. Соціальний захист дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Потопахіна Ольга Миколаївна ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2008. – 200 арк. – Бібліогр.: арк. 183–200.
Дс117083

108 Резнік Г. О. Особисті немайнові права дитини (цивільно-правовий та сімейно-правовий аспекти) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Резнік Ганна Олегівна ; Нац. акад. прав. наук України, НДІ приват. права і підприємництва ім. Ф. Г. Бурчака. – Київ, 2014. – 20 с.
Ра406694

109 Саблук С. А. Правове становище дитини в Україні (теоретико-правовий аспект) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саблук Сергій Анатолійович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2009. – 19 с.
Ра369391

110 Саблук С. А. Правове становище дитини в Україні (теоретико-правовий аспект) : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Саблук Сергій Анатолійович ; Київ. нац. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 2009. – 224 арк. – Бібліогр.: арк. 204–224.
Дс117791

111 Савченко Л. А. Особисті права та обов'язки батьків і дітей за сімейним законодавством України : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Савченко Леся Анатоліївна ; Київ. ун-т ім. Т. Г. Шевченка. – Київ, 1997. – 27 с.
Ра297052

112 Савченко Л. А. Особисті права та обов'язки батьків і дітей за сімейним законодавством України : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Савченко Леся Анатоліївна ; Київ. ун-т ім. Т. Шевченка. – Київ, 1997. – 169 с.
Дс54624

113 Сагайдак І. О. Права дітей з обмеженими можливостями: теоретико-правовий аналіз : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Сагайдак Ірина Олексіївна ; Нац. пед. ун-т ім. М. П. Драгоманова. – Київ, 2014. – 20 с.
Ра410263

114 Тарасенко В. С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Тарасенко Вікторія Сергіївна ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2005. – 18 с.
Ра337692

115 Тарасенко В. С. Правове забезпечення соціального захисту дітей-інвалідів в Україні : дис.

... канд. юрид. наук: 12.00.05 / Тарасенко Вікторія Сергіївна ; Одес. нац. юрид. акад. – Одеса, 2005. – 221 арк. – арк. 195–218.

Дс89042

116 Тесленко В. В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні : автореф. дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 / В. В. Тесленко ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2007. – 44 с.

Ра353811

117 Тесленко В. В. Теорія і практика соціально-педагогічної підтримки дітей з обмеженими можливостями в промисловому регіоні : дис. ... д-ра пед. наук: 13.00.05 / Тесленко Валентин Вікторович ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2007. – 513 арк. – арк. 417–490.

Дс102243

118 Харченко О. О. Роль органів місцевого самоврядування в становленні локальної системи соціального захисту прав матері та дитини : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.02 / Харченко Олена Олексіївна ; Маріуп. держ. ун-т. – Маріуполь, 2012. – 20 с.

Ра393992

119 Харченко Ю. П. Державні механізми управління соціально-правовим захистом дітей, позбавлених батьківського піклування : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Харченко Юлія Петрівна ; Акад. муніцип. упр. – Київ, 2014. – 20 с.

Ра409683

120 Цибуліна І. В. Державна політика у сфері забезпечення захисту прав дитини в Україні : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Цибуліна Ірина Вячеславівна ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. – Харків, 2006. – 19 с.

Ра347494

121 Цибуліна І. В. Державна політика у сфері забезпечення захисту прав дитини в Україні : дис. ... канд. наук з держ. упр.: 25.00.02 / Цибуліна Ірина Вячеславівна ; Нац. акад. держ. упр. при Президентові України, Харків. регіон. ін-т держ. упр. – Харків, 2006. – 224 арк. : рис., табл. – арк. 161–171.

Дс97919

122 Ченкова К. П. Правова охорона материнства і дитинства в українських губерніях Російської імперії (XIX ст. – 1917 р.) : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01 / Ченкова Катерина Пилипівна ; Міжнар. гуманітар. ун-т. – Одеса, 2015. – 20 с.

Ра415842

123 Шевченко Н. Ю. Соціально-педагогічні засади формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини : автореф. дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Шевченко Наталія Юріївна ; Луган. нац. пед. ун-т ім. Т. Шевченка. – Луганськ, 2006. – 21 с.

Ра342426

124 Шевченко Н. Ю. Соціально-педагогічні засади формування усвідомленого ставлення батьків до прав дитини : дис. ... канд. пед. наук: 13.00.05 / Шевченко Наталія Юріївна ; Запоріж. нац. ун-т. – Запоріжжя, 2006. – 228 , [6] арк. : табл. – арк. 187–203.

Дс96352

125 Шевченко-Бітенська О. В. Правові механізми Ради Європи у сфері захисту дітей від насильства : автореф. дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.11 / Шевченко-Бітенська Олена Валентинівна ; Нац. ун-т «Одес. юрид. акад.». – Одеса, 2015. – 20 с.

Ра418915

Бібліографічні покажчики

126 Права дитини 2003–2006 рр. : наук.-допом. бібліогр. покажч. / уклад. Н. О. Гажаман ; наук. ред. Г. М. Лактіонова ; Нац. б-ка України для дітей, Укр. фонд «Благополуччя дітей». – Київ : Наук. світ, 2006. – 39 с.

P109546

127 Права дитини: дорослим і дітям : інформ. список літ. / уклад.: Н. О. Гажаман, Н. В. Загайна ; ред. Л. І. Стахурська ; Держ. б-ка України для дітей. – Київ, 1997. – 10 с.

P87242